

19.02.22
A49

М.Р.АЛИЖОНОВА

**БЎЛАЖАК ҚИШЛОҚ
ХЎЖАЛИГИ МУТАХАССИСЛАРИДА
МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРГА
ОИД ТУШУНЧАЛАРНИ
РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ
ИЖТИМОИЙ ПЕДАГОГИК
МЕХАНИЗМЛАРИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

17.022
А49

222162^R - 222163

**АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ВА
АГРОТЕХНОЛОГИЯЛАР ИНСТИТУТИ**

АЛИЖОНОВА МАХБУБА РУСТАМЖОНОВНА

**БЎЛАЖАК ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ
МУТАХАССИСЛАРИДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРГА
ОИД ТУШУНЧАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ
ИЖТИМОИЙ ПЕДАГОГИК МЕХАНИЗМЛАРИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

МОНОГРАФИЯ

222162

ANDIJON QISHLOQ XO'JALIGI
VA AGROTEKHOLOGIYALAR
INSTITUTI
«AXBOROT RESURS MARKAZI»

АНДИЖОН-2022

УЎК: 17.022.1
КБК: 87.60(5Ў)
А 49

М.Р. Алижонова “Бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятларга оид тушунчаларни шакллантиришнинг ижтимоий-педагогик механизмларини шакллантириш” Андроид: 2022 йил. “Classic”-нашриёти-2022.

Монография миллий кадриятлар шаклланишини назарий асослар, олий ўқув юрти талабалари тарбияси масалалари, ижтимоий муҳитнинг миллий кадриятларни шаклланишига таъсири каби муҳим масалаларни ёритишга қаратилган.

Монография ёшлар тарбиясида ижтимоий муҳитни янада соғломлаштириш, миллий кадриятларни шакллантиришни такомиллаштириш ва унга самарадорлигини ошириш билан вазиятчи илмий ҳодимларга, тадқиқотчиларга ва педагогика соҳаси вакилларига мўлжалланган.

Масъул муҳаррир: п.ф.д., профессор Темиров Набижон Солиевич

Тақризчилар: Тешабосов Акрамжон- п.ф.н., доцент;
Атихўжаев Валихўжа – п.ф.н., доцент

Монография Андижон кишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти Кенгашлигининг 2022 йил 31-март 6 сонли йиғилишида муҳокамадан ўтди ва ҳоп этишга тасвир этилди.

ISBN: 978-9943-8247-7-5

© “Classic”-2022.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	4
I БОБ. БЎЛАЖАК ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МУТАХАССИСЛАРИДА	
МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ	
НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	
1.1-§. Бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий қадриятлар	
тизимини ривожлантириш долзарб педагогик муаммо сифатида	13
1.2-§. Миллий қадриятларнинг маданий-тарихий ва педагогик-психологик	
асослари	25
1.3-§. Ижтимоий муҳит омилларининг бўлажак мутахассисларида қадриятлар	
тизимини ривожлантиришга таъсири	43
Биринчи боб бўйича хулоса	55
II БОБ. БЎЛАЖАК ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МУТАХАССИСЛАРИДА	
МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ	
ИЖТИМОИЙ-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ	
2.1-§. Педагогик-психологик фанларнинг бўлажак мутахассисларида миллий	
қадриятлар тизимини ривожлантириш имкониятлари	57
2.2-§. Ижтимоий муҳит таъсири орқали талабаларда миллий қадриятлар	
тизимини ривожлантиришнинг педагогик модели	82
2.3-§. Бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий қадриятлар	
тизимини ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари	95
Иккинчи боб бўйича хулоса	112
III БОБ. БЎЛАЖАК ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МУТАХАССИСЛАРИДА	
МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ	
САМАРАДОРЛИГИ	
3.1-§. Талабаларда миллий қадриятлар тизимининг ривожланганлигини	
таъхис этиш мазмуни	116
3.2-§. Таъриба-синтез ишлари натижалари ва статистик таҳлили	124
Учинчи боб бўйича хулоса	134
Хулоса	135
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	138
Илова	161

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурлиги. Жаҳон миқёсида сиёсий, иқтисодий-иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожланиш (муносабатлар)нинг янада чуқурлашуви, эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш учун зарур ижтимоий фаол фуқаролар – юқори савияга эга мутахассисларни, меҳнат бозорида рақобатбардор ва бозор муносабатлари паронтида ҳамкорликдаги фаолиятга қодир шахсни тайёрлаш зарурати бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларини тарбиялаш муаммоси учун (жараёнида) долзарб аҳамиятга эга. Айниқса, рақамли қишлоқ хўжалигини таъкил этиш ва ундан фойдаланишда бўлажак мутахассисларнинг “ақлли технологиялар” (smart-сепсорлар)дан фойдаланиш лаёқатини ривожлантириш, уларда ижтимоий, маънавий-ахлоқий компетентликни таркиб тантириш, “Ақлли қишлоқ хўжалиги” (Smart agriculture) технологияларининг миллий деҳқончилик анъана ва қадриятлар билан уйғунлигини таъминлашнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш муҳим педагогик муаммолар сирасига киради.

Дуёда бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий қадриятлар тизими ривожлантириш, жамият ва келажак авлод оқидаги масъулиятни ҳис этиш касбий-интеллектуал фаолият юритиш, яшilikлар яратишда муҳим мотивацион қимматга эга эканлиги тобора яққол намоён бўлмоқда. Шу жиҳатдан қишлоқ хўжалиги мутахассисларининг педагогик-психологик хусусиятларини аниқлаштириш, замонавий ёндашувлар асосида бўлажак мутахассисларнинг маънавий-ахлоқий компетентлигини ривожлантиришга доир қатор илмий изланишлар амалга оширишмоқда. Шу билан бирга, ижтимоий муҳит таъсири орқали бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий қадриятлар тизимини ривожлантиришнинг касбий йўналтирилган технологияларини ишлаб чиқиш, бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларнинг миллий қадриятлар тизимига асосланган касбий имижини шакллантиришнинг ижтимоий педагогик

механизмларини такомиллаштириш алоҳида аҳамият касб этмоқда. Айниқса, миллий кадриятлар воситасида бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларини шахсий ва касбий ижтимоийлаштириш, уларда умуммаданий компетентликни тарбиялаш, деонтологик қўиқма ва малакаларни ривожлаштиришга катта эътибор қаратилмоқда.

Республикамызда қишлоқ хўжалиги таълими ва илм-фанини янада ривожлантиришнинг устувор йўналишлари этиб тармоққа инновацион ресурс тежамкор технологияларни қўллаш, рақамлаштирилган агротехнологияларни жорий қилиш бўйича замонавий билимларга эга бўлган кадрлар тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шу билан бирга бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларда миллий маънавият ва маданиятни ривожлантириш, аксиологик ёндашув асосида касбий деонтологик компетентликни таркиб топтириш заруриятини таъқозо этмоқда. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида "Таълим ва ўқитиш сифатини баҳолашнинг халқаро стандартларини жорий этиш асосида олий таълим муассасалари фаолиятининг сифати ҳамда самарадорлигини ошириш"¹ каби муҳим вазифалар белгиланди. Бу эса, бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг ижтимоий-педагогик механизмларини такомиллаштириш долзарб аҳамият касб этишини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 8 октябрдаги "Ўзбекистон Республикаси олий таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПФ-5847-сон, 2019 йил 23 октябрдаги "Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПФ-5853-сон Фармонлари, 2019 йил 19 августдаги "Тошкент давлат аграр университети

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги 4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси олий таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида, 6-сон. 70-модди.

фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори ҳамда мазкур соҳага тааллуқли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация тадқиқоти фан ва технологиялар тараққиётининг I. "Демократик ва ҳуқуқий жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни шакллантириш" устувор йўналиши доирасида бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Мамлакатимизда талабаларда миллий кадриятларнинг шакллантириш муаммолари бўйича катор олимлар фаолият олиб боришган. Жумладан, А.Абдираззаков, А.Эркаев, Э.Ахмеров, Э.Бабамуратова, М.Баратова, М.Маматовларнинг илмий ишларида ижтимоий ўзгаришларнинг миллий кадриятлар билан алоқадорлиги ҳамда методологик асослари ёритиб берилган. Маънавий ва ахлоқий ривожланиш масалаларини миллий кадриятлар негизида ўрганиш О.Мусурмонова, М.Иномова (оилавий кадриятлар), У.Маҳкамов, Н.Ортиков, М.Исаков (ахлоқий кадриятлар), Р.Маматкулова (миллий ва ахлоқий мерос), К.Куранбаев, Р.Салимова (талабаларнинг ижтимоий фаолигини ошириш), К.Насиров, С.Охунова, У.Сейтжанова, С.Хасанов, Б.Ходжаев (Шарқ мутафаккирларининг аксиологик, ахлоқий, маънавий қарашлари), Н.Темиров, Н.Эгамбердиева, Ш.Тайлапова (бўлажак мутахассисларда кадриятлар тизимини ривожлантириш), М.Гуломов, М.Шарифходжаев, Г.Ахуновлар (миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришда маҳалланинг ролини ошириш) томонидан амалга оширилган.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстилиги (МДҲ) мамлакатларидан Р.Абсаттаров, Т.Салыков, Г.Сапиев, Э.Тоғиев, И.Асадуллаев, А.Холики, Н.Рахимов, И.Шоазимов, Л.Вонсович, В.Мельник, С.Князевлар (одоб-ахлоқнинг концептуал асослари), В.Бломкин,

О.Дробницкий, П.Матвеев (педагогик қўллаб-қувватлаш концепцияси), О.Газман, М.Губанова, Н.Касицина, С.Чистяковалар (миллий кадриятлар тарихий, маданий ва фалсафий асослари) томонидан илмий изланишлар олиб борилган.

Хорижий олимлардан К.Клакхон, М.Рокич, А.Мэтколф, Д.Бамхарт, Л.Роберт Колс ва инглиз тадқиқотчилари Н.Хорнби, А.Вердбикилар томонидан кадриятларни ўрганиш услублари ишлаб чиқилган.

Шунга қарамай, бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг омиллари, педагогик-психологик хусусиятлари, ижтимоий муҳитнинг бўлажак мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришга таъсири, ижтимоий-педагогик механизмлари махсус тадқиқ этилмаган.

Тадқиқот мавзусининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация тадқиқоти Ўзбекистон педагогика фандари илмий тадқиқот институти илмий-тадқиқот ишлари режасининг ФЗ-2016-091020206 “Бошга етмаганлар ўртасида жиноят ва ҳуқуқбузарликка мойил ёшларнинг ижтимоий-педагогик тарбиялаш технологиялари” (2015-2017 йй.)” мавзуси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг ижтимоий-педагогик механизмларини такомиллаштиришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

миллий кадриятларнинг маданий-тарихий, педагогик-психологик асосларини аниқлаштириш;

ижтимоий муҳитнинг бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришдаги ўрни ва аҳамиятини асослаш;

педагогик-психологик фанларнинг бўлажак мутахассисларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришдаги аксиологик имкониятларини очиб бериш;

ижтимоий институтларнинг ҳамкорлиги асосида талабаларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг педагогик моделини ишлаб чиқилиши ва унни амалга ошириш парт-шаронгларини такомиллаштириш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантириш жараёни белгиланиб, тажриба-синов ишларига Тошкент давлат аграр университети Андижон, Термиз, Нукус филиалларининг 432 нафар респондент-талабаси жалб қилинди.

Тадқиқотнинг предметини бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантириш мазмуни, шакл, метод ва воситалари ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқотда ушунг мақсади ва вазифаларига мувофиқ келувчи кузатиш, анкета, сўровнома, моделлаштириш, қиёслаш, математик-статистик таҳлил ҳамда тажриба-синов методларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги куйидагилардан иборат:

бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг когнитив (кадриятларнинг моҳиятини аниқлаш), шахсий муносабатни акс эттирувчи эмоционал (ижобий муносабат ва эҳтиёжнинг барқарорлиги) ва аксиологик муносабатни қарор топтиришнинг ҳуқ-ятвор компонентлари маънавий ғазилатларга устуворлик бериш асосида такомиллаштирилган;

ижтимоий муҳитнинг бўлажак мутахассисларда миллий кадриятларни ривожлантиришдаги ўрни ва аҳамияти ижтимоийлашуа омилларининг (микро, мезо, месо) таъсир даражасини фактор-матрицаси асосида тизимли таҳлил этиш орқали асосланган;

педагогик-психологик фанларнинг бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида кадриятлар тизимини ривожлантиришга доир

аксиологик имкониятлари таълим-тарбия жараёнларини горизонтал (миллий курслар, вебинарлар) ва вертикал (ўқув материалларини миллий-маънавий тавсифдаги материаллар билан бойитиш) интеграциясини таъминлаш асосида такомиллаштирилган;

ижтимоий институтларнинг ҳамкорлиги асосида талабаларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантириш моделининг амалий компоненти интериоризация (ички англаш), импровизация (таклид), шахслараро, рефлексив (ўз-ўзини таҳлил қилиш) механизмларнинг музей педагогикаси билан ўзаро мақбул уйғунлигини ҳисобга олиш асосида такомиллаштирилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагиларда ўз аксини топган:

бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимининг ривожланганлигини баҳолаш меъзонлари ва кўрсаткичлари ишлаб чиқилган;

кишлоқ хўжалиги олий таълим муассасалари учун "Миллий кадриятлар" тарбия дастури яратилган ва амалиётга жорий этилган;

бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантириш технологияси ишлаб чиқилган;

ижтимоий институтлар (олий таълим муассасаси, оила ва маҳалла) ва маданий-маърифий муассасаларнинг талаба-ёшларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришга доир ҳамкорлигини такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги қўллаб-қувватланган ёндашув, усуллар илмий-методик асосланганлиги, назарий маълумотларнинг расмий маълумотлардан олинганлиги, келтирилган таҳлиллار, тажриба-синов ишлари самарадорлиги математик-статистик методлар воситасида аниқланганлиги, ҳулюса, таклиф ва тавсияларнинг амалиётга жорий этилганлиги ҳамда ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқотнинг илмий аҳамияти бўлажак кишлоқ хўжалиги

мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг долзарб педагогик муаммо эканлигини асослаб берилганлиги, миллий кадриятларнинг маданий-тарихий, педагогик-психологик асосларининг аниқлаштирилганлиги, ижтимоий муҳитнинг бўлажак мутахассисларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришдаги ўрни ва аҳамиятининг ёритиб берилганлиги, миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришга таъсир этувчи омилларнинг аниқлаштирилганлиги, миллий кадриятлар тизимининг ривожланганлигини баҳолаш мезонлариниш ишлаб чиқилганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти педагогик-психологик фанларнинг бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришдаги аксиологик имкониятларининг очиб берилганлиги, таълим мазмунини бойитишнинг горизонтал ва вертикал алгоритмининг аниқлаштирилганлиги, бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг технологик тузилмаси ҳамда ижтимоий муҳит таъсири орқали бўлажак мутахассисларда миллий кадриятларнинг тизимини ривожлантириш моделиниш ишлаб чиқилганлиги, талабатларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг ижтимоий-педагогик механизми ва шарт-шароитларининг такомиллаштирилганлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришга доир тадқиқот натижалари асосида:

бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг когнитив, шахсий муносабатни акс эттирувчи эмоционал ва аксиологик муносабатни қарор топтиришнинг ҳулиқ-атвор компонентларини аниқлаштириш, ижтимоий муҳитнинг бўлажак мутахассисларда миллий кадриятларни ривожлантиришдаги ўрни ва аҳамияти ижтимоийлашув омилларининг таъсир даражасини фактор-матрицаси асосида тизимли таҳлил этишга доир таклифлардан

5111000 – касб таълими (агрономия) бакалаврият йўналишининг малака талабларини ишлаб чиқишда фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 11 августдаги 89-03-2768-сон маълумотномаси). Мазкур тақлифлар бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида касбий-адабий компетенциялар тизимини ишлаб чиқишга хизмат қилган;

педагогик-психологик фанларнинг бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида кадриятлар тизимини ривожлантиришга доир ансиологик имкониятлари таълим-тарбия жараёنларини горизонтал ва вертикал интеграциясини таъминлашга доир амалий тақлиф ва таъсиялардан 585603-EPP-1-2017-1-DE-EPKA 2-CBHE-JP TOPAS: "Қишлоқ хўжалиги бўйича пазарияга асосланган таълимдан амалиётга асосланган таълимга ўтиш" (2017-2020 йй.) лойиҳасини ишлаб чиқишда фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 11 августдаги 89-03-2768-сон маълумотномаси). Натижада қишлоқ хўжалиги олий таълим муассасаларида педагогик-психологик фанларни ўқитиш мазмунини касбий соҳага йўналтириб ўқитиш самарадорлигини оширишга эришилган;

ижтимоий институтларнинг ҳамкорлиги асосида талабадарла миллий кадриятлар тизимини ривожлантириш моделининг амалий компонентиши иштерриоризация (ички анилат), импровизация (тақлид), шахслараро, рефлексия (ўз-ўзини таҳлил қилиш) механизмларнинг музей педагогикаси билан ўзаро мақбул уйғунлигини ҳисобга олиш асосида такомиллаштиришга доир тақлифлардан "Бўлажак мутахассисларни миллий кадриятлар тизими асосида тарбиялашда Накшбандия тарикатининг педагогик моҳияти" (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил 9 февралдаги 133-сон буйруғи, 178 рақамли гувоҳнома). Натижада бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришда ижтимоий институтлар ва маданий-маърифий муассасаларнинг ҳамкорлиги самарадорлигини оширишга эришилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот

натижалари 6 та халқаро ва 5 та республика илмий-амалий анжуманларида муҳокамадаш ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 21 та илмий иш, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси томонидан докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 6 та мақола, жумладан, 5 таси республика ва 1 таси хорижий журналларда чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч боб, хулоса, 134 саҳифа матн, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат.

I БОБ. БЎЛАЖАК ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МУТАХАССИСЛАРИДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1-§. Бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий қадриятлар тизимини ривожлантириш долзарб педагогик муаммо сифатида

Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан кейин жамият маънавий ҳаётига соғломлаштириш ва ривожлантириш, инсон омилига катта эътибор бериш асосий вазифа сифатида кун тартибига кўйилди. Бу жамият олдида турган вазифаларни ҳал этишга оқилона ёндашишни кўринишидир. Бу жиҳатдан, глобаллашув жараёнлари тобора кенгайиб ва чуқурлашиб бораётган ҳозирги даврда Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 19 сентябрда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқида бутун жаҳондаги 2 миллиарддан ортиқ ёш авлод вакиллариининг инсоният тараққиётида муҳим ўринга эга бўлаётгани ва ёшлар омилининг алоҳида эътиборни талаб қилаётгани ҳақидаги фикри ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга. Юртбошимизнинг ушбу аниқлашдаги "Сайёрамизнинг эртанги кунга, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб қамолга етиши билан боғлиқ... Шу муносабат билан одамлар, биринчи навбатда, ёшларнинг ояту тафаккурини таърифат асосида шакллантириш ва тарбиялаш энг муҳим вазифадир", – деган хулосаси эса БМТга аъзо барча мамлакатлар вакиллариининг диққатини ўзига қаратгани бежиз эмас¹.

Дарҳақиқат, истиқлол туфайли халқимиз ўз тақдирининг эгаси, тарихининг ижодкори, ўзига хос миллий маданиятининг соҳибига айланди. Миллий ўз-ўзини аниқлашга интилиш кучайди.

Мазкур жараёнда тарбиявий қадриятларга алоҳида эътибор қаратилиши, унинг бўлажак мутахассис шахси

¹ Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеяси 72-сессиясида бўлаган нутқи // "Халқ сўзи", 20 сентябрь, 2017 й.

ривожлантиришдаги аҳамиятининг очиб берилиши ўта муҳимдир. Бўлажак мутахассис шахсини ривожлантиришда куйидаги тарбиявий қадриятлар муҳим аҳамият касб этади:

- бой маънавиятимиз сарчашмаларидан баҳраманд бўлиб бориш;
- жаҳон маданияти хазинасига катта ҳисса қўшган буюк аجدодларимизнинг илмий, маданий мероси чуқурлиги аниқлаб олишга эришиш;
- ёшларни ўз ўтмишига, миллий, диний анъаналарга ҳурмат билан қараши, уларни асраб-авайлаш руҳида тарбияланаётганига;
- ўз миллатининг ўзга миллатлар олдидagi кадр-қимматидан, обрў-эътиборидан фахрланиш;
- миллат манфаатини ҳимоя қилишдаги масъулиятни ҳис этиш ва кетажакка ишонч.

Давлатимиз раҳбарининг фармони ва қарорларига биноан, 2020 йилдан бошлаб қишлоқ хўжалигига бозор механизмларини кенг жорий этиш, тўлиқ рақамлаштириш, фермер ва деҳқонлар манфаатдорлигини ошириш мақсадида пахта ва ғалла етиштиришга давлат булортмасини бекор қилиш ҳамда бозор тамойиллари асосида харид қилиш тизимига босқичма-босқич ўтиш белгиланган бўлибди. Бу борада Президентимиз томонидан 2020 йил 28 январда имзоланган “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси белгиланган вазифаларни 2020 йилда амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”¹ги қарори дастуриламал бўлади.

Қишлоқ хўжалиги вазирлиги соҳада инновацион лойиҳаларни ҳаётга татбиқ этишга катта эътибор қаратмоқда. Олиб борилаётган изланишлар, турли даражадаги ҳамкорликлар негизида тармоқда туб бурилишлар рўй бериши кутилган. Аввало, суғий йўлдош тасвирилари ва техник воситалари ёрдамида рақамлаштиришни босқичма-босқич амалга оширишда “Ақлли қишлоқ хўжалиги”ни

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси белгиланган вазифаларни 2020 йилда амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги PQ-4575-сон қарори о Қишлоқ хўжалиги вазирлигининг маъмурий босқич, 29.01.2020 й., 072004575/0046-сон

жорий этиш концессияси лойиҳаси ишлаб чиқилади. Лойиҳа амалиётга татбиқ этилса, деҳқончилик маҳсулотларининг экспорт имконияти кенгайди, "ишлаб чиқаришдан психтаҳагача" кузатув тизимини 50 фоиз ишга туширишга эришилади. Меҳнат унумдорлиги 30 фоиз ошиб, пахта ҳосили тўлик машишда териб олинади. Стрессларга чидамли, юқори ҳосилдор, тапшишга мослашган, биоактив моддаларга бой экинлар навларини яратиб 100 фоиз таъминланади.

Кишлоқ хўжалиги ерлари ва уларда етиштириладиган экинлар ҳолатини тезкор ҳамда аниқ баҳолашда ҳам сунъий йўлдош маълумотларидан фойдаланиш, масофадан зондаш технологиялари тажрибадан ўтказилади. Бу билан республика бўйича барча турдаги кишлоқ хўжалиги экинларини аниқлаш ва майдонларни баҳолашга эришилади. Сунъий йўлдош маълумотлари республикада "аниқ деҳқончиликни юритиш" бўйича ахборот-технологик базани шакллантиришга хизмат қилади ва фермер хўжаликларининг мобил иловадан фойдаланиши имконияти яратилади.

Яна бир муҳим йўналиш — "Ақли иссиқхона" технологияси бўйича лойиҳалантириладиган объектлар сонин 500 тага етказилади. Чорвачиликда эса маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг автоматлаштирилган тизими йўлга қўйилади. Бунинг натижасида соҳада ишлаб чиқариш билан боғлиқ харажатлар 15 фоиз кескаради.

Мамлакатимизда рақамли кишлоқ хўжалигига ўтиш ишлари Кишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат ташиқлоти (ФАО) ва Жаҳон банки билан ҳамкорликда амалга ошириляпти. Эндликда экин ерлари, ййлов ва ўрмон майдонларини электрон тарзда мониторинг қилиш лойиҳаси, кишлоқ хўжалигига рақамлаштиришга ўтишининг фазалари ва йўналишларини аниқ белгилаш бўйича техник-нотисодий асоснома ҳамда техник толиширик ишлаб чиқилади.

Президентимизнинг 2019 йил 17 июлдаги фармони билан тасдиқланган концепция доирасида кишлоқ хўжалигида фойдаланишга киритиладиган ерларни геоахборот тизими орқали

мониторинг қилиш мақсадида махсус онлайн платформа прототипи яратилди¹. Агросаноат мажмуига тегишли барча вазирлик ва идоралар ахборот тизимларининг интеграциясини таъминлайдиган ягона дастур ҳам ишлаб чиқиладди. Айни пайтда эса “Ақли қишлоқ хўжалиги” давлат дастури лойиҳаси устида иш олиб борилмоқда.

Қишлоқ хўжалигининг такомиллашган тизимларида турли “ақли технологиялар” (смарт-сенсорлар) экин ва агроф-муҳит шароитидан келиб чиқилган ҳолда ўрнатилади. Масалан, зараркунадалар ва касалликларни олдиндан аниқловчи, иқлим назорати — ҳароратни, намликни, карбон диоксид даражасини ўлчовчи воситалар, озуқа моддалари билан таъминлаш ва сугориш асбоблари кабилар шулар жумласидан. Уларнинг қўлланилиши ҳосилдорликни камида 30 фоиз оширишни кафолатлайди. Бундан ташқари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва уларни сотиш занжирларида ҳам такомиллашган тизимлар жорий этилади ва пировардида катта ҳажмдаги электрон маълумотларни йиғиш имконияти яратилади. Уларни сақлаш ва таҳлил қилиш натижасида эса сув, ер ва бошқа чегараланган ресурслардан самарали фойдаланиш, озиқ-овқат сифати ва хавфсизлигини таъминлаш мумкин.

Электрон тизимнинг қулайлиги шундаки, ҳосил йиғилганидан сўнг ҳам унинг фаолияти маҳсулотларни қайта япилаш, қадоқлаш, тозалаш, навга ажратиш, етказиш ва бошқа қўшимча қиймат занжирларини яратиш каби йўналишларда давом этади. Қисқаси, “Ақли қишлоқ хўжалиги” технологиялари юқори ҳосилдорлик ва сифатга эришти, сув сарфи ҳамда маҳсулот таннархини камайтириш, ҳосилни режалаштириш ва прогнозлаш каби йўналишларда муҳим ўрин тутди. Шу билан бирга, смарт-технологиялар жорий этилиши ёш авлод вакилларида бу тармоққа қизиқиш уйғотади. Бу эса соҳада янги иш ўринлари кўнайтиришга

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрга “Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалигини ривожлантиришни 2020–2030 йилдаги миллий мақсадли стратегикни таъминлаш тўғрисида”ги ПФ-5853-сон Фикриати // Қишлоқ хўжалиқдаги маҳсулотларни нақлий бериш, 24.10.2019 й., 06:19:55/3955-сон

йўл очади. Аммо рақамли қишлоқ хўжалигини таъкил этиш ва ундан фойдаланиш билан боғлиқ масала ҳам борки, у соҳани чуқур биладиган ҳамда замонавий техник-технологик билимларга эга малакали кадрлар талабини юзага келтиради. Энг аввало, қишлоқ хўжалигида янги касб эгалари — дастурчи, ИТo (асбоблар интернет) муҳандиси, ИТ-мутахассислар зарур бўлади.

Президентимизнинг 2019 йил 19 августдаги “Тошкент давлат аграр университети фаолиятини янада такомиллаштириш чоралари тўғрисида”¹ги қарорига мувофиқ, Тошкент давлат аграр университети ва унинг Нукус, Андижон, Термиз филиллари тузилмасини ва уставлари янгида тасдиқланиб, қишлоқ хўжалигида рақамли технологиялар, агротуризм, қишлоқ хўжалигида кооператив бошқарув, гидробиология, ихтиология, асслараричилик, ветеринария медицинаси (хайвонот турлари бўйича), зооинженерия (қорамолчилик), қишлоқ хўжалиги индустрияти, тупроқ бонитировкаси ва ср ресурсларидан фойдаланиш, агросаноатда технологик жараёнларни автоматлаштириш ва техник сервис, агробизнес ва маркетинг йўналишлари бўйича мутахассислар тайёрлаш йўлга қўйилди.

Қарорга мувофиқ, ушбу олий таълим муассасаларида қишлоқ хўжалиги таълими ва илм-фанини янада ривожлаштиришнинг устувор йўналишлари этиб тармоққа инновацион ресурс тежамкор технологияларни қўллаш, “Ақли қишлоқ хўжалиги” (Smart agriculture) ва рақамлаштирилган агротехнологияларни жорий қилиш бўйича замонавий билимларга эга бўлган кадрлар тайёрлаш белгиланди. Бу, олий таълим тизимида ҳар томонлама етук кадрлар тайёрлашга давлат сиёсати даражасида қаралаётган айни пайтда қишлоқ хўжалигида ҳам рақамли технологиялар билан ишлай оладиган, халқаро тажрибаларни пухта ўзлаштирган малакали кадрлар тайёрлашда муҳим омил бўлади. Шу билан бирга, бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида деҳқончилик маданияти ва фермерлик маънавияти, узун зарур миллий кадриятлар тизимини

ANDIJON QISHLOQ XO'JALIGI
VA AGROTEKNOLOGIYALAR
MARKAZI
"AGROBIZNES MARKAZI"

Тошкент давлат аграр университети
Факультети, ақли қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар
инновацион маркази, 19.08.2019 й. 007:19042103590-001

ривожлантириш зарурлигини англатади. Қишлоқ хўжалиги соҳасидаги миллий маданиятимизни рақамли технологиялар орқали самарадорлигини ошириш учун бўлажак мутахассисларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантириш талаб этилади.

Ҳар бир халқнинг турмуш тарзи ва маданияти, менталитети шаклланишида у яшаган табиий-экологик муҳит билан бирга анъанавий хўжалик фаолияти ҳамда у билан боғлиқ анъаналарга бевосита боғлиқ. Бу борада Ўрта Осиё халқлари узок даврлардан бошлаб табиий шароитга мослашиб ўзига хос хўжалик-маданий типларини яратганлар. Бундай жараёнлар Фарғона vodiysi ўзбекларининг хўжалик ҳаётида ҳам ўз тасдиғини тошган.

Ўзбекистон ҳудудаги маҳаллий хўжалик анъаналарни қуйидаги хўжалик-маданий типларга ажратип мумкин:

- 1) суғорма деҳқончилик;
- 2) боғдорчилик, чорвачилик билан биргаликда тоғ ва тоғ олди деҳқончилик хўжалиги;
- 3) дашт деҳқончилиги ва яйлов чорвачилиги ҳудудларига бўлишимиз мумкин¹.

Деҳқончилик ўзбек халқининг қадимги анъанавий хўжалик мангулотларидан бири ҳисобланган. Асрлар давомида тажриба ва усуллар, илмий-фенологик кузатишлар асосида ўзига хос деҳқончилик билан боғлиқ экологик маданият шаклланган. Экологик маданият маҳаллий диний қарашлар ва ритуалларда ҳам муҳим аҳамият касб этган. Умуман олганда, деҳқончилик билан боғлиқ тасаввур ва қарашлар халқ тафаккурининг мўъжизаларидан биридир.

Аждодаларимиз қадим замонлардан бери турли табиий ҳодисаларни мунтазам кузатиб япаганлар. Об-ҳаво ўзгаришларини маҳаллий белгиларга қараб яввалдан аниқлашнинг турли-туман йўллариини излаган бобо деҳқонларимиз жониворлар, ўсимликлар ва осмон jismlарининг муайян ҳолатига қараб якин ёки узок муддатда рўй бериши мумкин бўлган табиий ҳодисаларни яввалроқ башорат қилганлар. Фасллар алмашинуви, об-ҳаво ўзгаришлари

¹ Жабборов И. Ўзбек халқи эътиқодидаги. – Т.: Ўзгирети, 1994. – 320 б. – Б.89.

мўъжизакор табиатнинг турли хусусиятлари билан мутаносиблиги айрим халқона карашларнинг шаклланишига сабаб бўлган. Дехқонлар катта ҳаётий тажрибаларига таяниб туриб, қалдирғочлар ер бағирлаб учса ёки булутли кунда гулхан тутуқлари тепага қараб ўрмаламай, пастлаб ёйилса, ёмғир ёғишини, кузда товуклар эрта туллай бошласа, ҳалти-бери совуқ изғиринли қиш келмаслигини баъпорат қилганлар. Об-ҳавони олдиндан айтиб бериш маҳаллий дехқончилик ҳўжалигини юритиш учун жуда зарур эди¹.

Шунингдек, уларнинг турмуш-тарзи, ҳамда дехқончилик ва чорвачилик билан шугулланиш зарурати осмон ёриткичлари ҳолатини мунтазам кузатиб боришни тақозо этган. Улар ой, қуёш юлдузларнинг ҳаракатини кузатиш асосида вақт ҳисобини юритишнинг илк усулларини ўйлаб топганлар. Чорвадорлар янги ийловларга кўчиш муддатини, дехқонлар эса дала юмушларини бажариш вақтини осмон ёриткичлари ҳолатига ва фенологик белгиларга қараб аниқлаганлар².

Само ёриткичларини кузатиш халқимиз турмуш-тарзида муҳим ўрин тутганлигини халқимизнинг катор дехқончилик билан боғлиқ удумларида ҳам кузатиш мумкин. Дехқонларимиз азалдан ерга уруғ сепиш, галла ўрим, ерга омон солиш каби ишлар вақтини қайси ерда қачон бошлаш, баҳор мавсумининг қандай бошланиши, табиий офатларнинг дехқончиликка салбий таъсири, бўлғуси қурғоқчиликларни тажрибали силчишиш осмон ёриткичлари ҳолатига қараб чиқарилган фаразларига асосланиб аниқлаганлар ва уларга амал қилганлар. Шунинг учун чорвадор ҳам, дехқон ҳам, боғбон ҳам юлдузлар ҳаракатига, қуёш, ойнинг юзига қараб кутилажак об-ҳавонинг ҳолатини аниқлаганлар. Ахборотчиларнинг маълумотларига кўра, эрталаб қуёш кизариб чикса шу куни об-ҳаво ўзгаради, қор ёки ёмғир ёғади ёки тарози юлдузининг уфқ устида пайдо бўлиши ёз фасли бошланганлигидан дарах беради³.

¹ Юртин М. Ўзбек миллий маданияти тарихи. – Тошкент: Фан, 2010. – 291 б.

² Аширков А. Ўзбек халқининг табиий эътиқоди ва маданияти. – Тошкент: Ашнар Паблицингнинг Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нэвр, 2007. – 272 б.

³ Саримов А.А. Қалъаларимиз образи ўзбек (ва оғиринг маданияти Ферганаской дини). Автор: филология, таълим ва оғиринг уёғиринг кутубхона тарихининг илм. – Тошкент, 2010. – 28 с.

Фенологик билимлар билан боғлиқ ирим ва урф-одатлар гарчи одамларнинг талабларига тўлиқ жавоб беролмаган бўлса-да, аммо улар халқ анъанавий қарапларига эътиқолни, яъни эъгуликка ишончини мустаҳкамлаган. Анъанавий фенологик билимларга таяниш, атроф муҳитни асрашга илтилоп, табиий офатлардан сакланиш воситаси сифатида юзага чиққан десак хато бўлмайди.

Аجدодларимиз тасаввурда ердаги ҳар бир инсоннинг самода ўз юлдузи бор, само юлдузларидан бири учган лаҳзада, ердаги одамлардан бири вафот этади деган қарашлар шаклланган. Агар самода бирорта юлдуз учаяётганини кўрсангиз, мевали дарахтга қаранг деган нақл ҳам мавжуд. Бизнингча, бу нақлнинг замирида мевали дарахтнинг ҳосилдорлик хусусияти асосий мазмуни билан боғланган. Демак, мазкур халқона қарапнинг нақлланишида ҳосилдорлик култи ҳам алоҳида ўрин тутган.

Халқона қарашларга кўра, бугдой, олма, қовун, анжир ва райхон дастлаб жаннатда ўсган. Шу бондан ҳам бу ўсимликлар ва мевалар доимо эъзозлаб келинган. Айниқса, халқ орасида ерга бугдой сениш энг ҳайрли амаллардан бири саналган ва бугдой экилган майдонларни оёқости қилиш, уни босиш гуноҳ ҳисобланган.

Дехқонларнинг табиат инжикликлари олиндаги ожизлиги, сермашаққат меҳнат эвазига етиштирилаяётган ҳосилнинг табиий офатлар туфайли нобуд бўлиши ва табиатнинг уларга номандум, кўринмас кучларидан кўрқув муаммолардан қўтилиш чораларини излаш ҳамда деҳқончилик билан боғлиқ катор мағик маросимлар бажарилишига асос бўлган. Мазкур маросимлар ва урф-одатлар илдизи жула узоқ даврга бориб тақалиб, қадимги анимистик тасаввурлар билан боғлиқ бўлган. Деҳқончилик билан боғлиқ равишда ўтказилган урф-одатлар, маросимлар турли аграр културларнинг мағик (сэхргарлик) кучини бўлган инонч асосида шаклланган.

Фарғона водийсида эрта баҳорда деҳқончилиكنи яхши биладиган кексалар далаларга чикиб туироқни тудғорлап учун етилган ёки етилмаганини аниқлашган. Агар ер хайдаш учун тайёр

бўлса, деҳкончиликнинг яна бир удуми ҳисобланган “шоҳмойлар” маросими ўтказилган. Ушбу маросим-удумга кўра қозонга ёғ қўйиб югдирилган ва унда бўғирсоқ ва чалпак пилирилган. Сўнгра онладаги кексароқ киши худди шу қозондаги ёғ билан ҳўкизининг шоҳини, елкасини, туёқларини ва ҳатто ирим килиб омочини тишини ҳам мойлаган.

Ўзбек халқи анъанавий деҳкончилик машғулоти билан боғлиқ маросимларда ўлиб, қайта тирилувчи табиат култи излари, гарчи, қолдиқий кўриниш шаклида бўлса-да, етиб келганини ва аксарият ҳолларда исломий қарашлар билан қоринишган ҳолда амалга оширилишини кузатишимиз мумкин. Ислам динининг айнан ушбу ҳўжалик тури билан боғлиқ архаик культларга нисбатан бигрикенглиги қадимий диний-мифологик тасаввурлар асосидаги деҳкончилик урф-одатларидан кўзланган асосий мақсад соф диний таълимот билан эмас, балки ҳаёт давомийлигини таъминлашга қаратилган меъёрлар, яъни, мўл-кўл ҳосил етиштириш ва уни нест-нобуд қилмасдан йиғиб олишга қаратилган.

Аждодларимиз қадим давларлардан бошлаб табиий шароитга мос ҳолда, ўзига ҳос ҳўжалик-маданий типларни яратганлар. Бу ҳолат эса маҳаллий этносларнинг шаклланиш жараёнига ҳам ўз таъсирини ўтказган. Чунки, табиий шароитнинг таъсири белгиларини этник маданиятнинг барча соҳаларида, ишлаб чиқариш воситаларида, айниқса, меҳнат қуролларидан боплаб, маиший турмуш буюмлари ва ҳатто этносларнинг номларигача кузатиш мумкин. Масалан, табиий иқлимга қараб, одамларнинг турар жойлари ва уй-жой қурилиши, кийим-кечаклари ва рўзгор буюмлари, қишлоқ ҳўжалиги экинларининг турларини аниқлаш мумкин.

Турли ижтимоий-иқтисодий жараёнлар туфайли нафақат ёндош минтақалар, балки Фарғона водийсининг алоҳида ҳудудларидан одамларнинг яшаш учун қулай жойларга келиб ўрнашганлиги сабабли XIX-XX аср бошларида Фарғона водийси Ўрта Осиёнинг аҳолиси энг зич ва кўч миқдотли минтақасига айланган. Фарғона водийсининг ранг-баранг табиий шароити

аҳолининг кўн қиррада хўжалик машғулотларининг шаклланишига олиб келган. Балад адиралар ёзги яйловлар сифатида хизмат қилган бўлса, ярим дапт ҳамда тоғолди адиралари эрта баҳор яйловлари ва латми дехқончилик ривожини учун хизмат қилган.

Қишлоқ хўжалик ишлари билан машғул бўлган барча касб эгалари – пахтакору ғаллакор, соҳибкору пиллакорлар ҳаётида ҳосилни йиштириб олиш муносабати билан ўтказиладиган маросим ва байрамлар азал-азалдан алоҳида ўрин тутган. Дехқонлар қишлоқ хўжалик ишларининг тугалланишини қадим замонлардан буён тўй, сайил ва байрам сифатида нишонлаб келишган. Ёз охири, куз боши – бахмал мавсуми байрам ва маросимларга жуда бой бўлган. Халқимизда бу мавсум пипиқчилик, тўкчилик даври дейилган. Ёз охири ва куз бошида боғ сайли, қовун сайли, олма сайли, узум сайли, анор сайли, меҳржон байрами, ҳазонрезги сайри, хирмон(ҳосил)тўйи каби кўшлаб байрам маросим тадбирлари ўтказилган.

Халқ ўйинларидан данак, ёнғок ўйинлари, аргимчоқ учини қабилар севилиб ўйнашган. Кеч куз – қиш бошида ёнғоччилик бошланиб, ер юмшаганда қозик, опик, тош ўйинлари одат тусига кирган. “Улоқ” ҳам кеч кузда дехқончилик ишлари тугаганидан сўнг авжига чиққан. “Меҳржон” эш қадимги куз байрамларидан бири бўлган.

Аждодларимизнинг асосий байрамларидан бири бўлиб келган “Меҳржон” кейинги минг йил ичида алоҳида байрам сифатида кенг нишонланмай қўйилган бўлса-да, у бутунлай йўқолиб кетмади. “Меҳржон” куз ва ҳосил байрамларига бўлишиб кетди. “Меҳржон” байрами кузги тенг қушқоши таъкидлаб, бир томондан қишлоқ ва ерга жон ато этиб турган қушқош кадрлашга даъват қилган бўлса, иккинчидан, барчани қиш ғамини ейишга ундаган.

Сун сайли жуда қатъи маънавий-тарбиявий аҳамиятга ҳам эга. Бу байрам ёрдамда ҳаёт манбаи бўлмиш сувни кадрлаш, эъозлаш, тежаш, табиатни ҳимоя қилиш билан боғлиқ экологик тарбия ишларини олиб бориш мумкин. Масалан, сувни ниҳоятда кадрлайдиган аждодларимиз анъаналарини асраб-авайлашлик

туфайли суви бекорга исроф қилиш илатлари кўпайди. Азалдан сувга тупурмайдиган халқимиз ҳаётида сувга ахлат, чиқинди ташлангандек салбий қусурлар пайдо бўлди. Агар қадимий Марказий Осиё халқлари кўз тушмайдиган чекка жойларда чўмилган бўлса, кейинги ўн йилликлар ичида европаликлар таъсирида юшларимиз очикчасига (ярим яланғоч) чўмилган бўлишди. Масалан, Тошкентдаги Миллий боғ, Ёшлар кўли, Ғалаба боғи, Роҳат-Бахт дам олиш зоналари, Апхор бўйлари ва шаҳардан ташқаридаги Тошкент денгизи, Чорбоғ, Оқтош кўли, Чирчиқ дарёси каби жойларда чўмилиш кишилар учун дам олиш тадбирларидан бирига айланди. Мазкур йилларда ҳатто ўзига хос сув байрамлари — чўмилиш мавсумининг очилиши ва ёпилишига бағишланган оммавий-маданий тадбирлар ўтказилган. 1994 йил бу байрамни тиклаш учун ҳаракат бўлди. Республика “Маънавият ва маърифат” жамоатчилик маркази, Тошкент давлат маданият институти Ўзбекистон телевидениеси билан ҳамкорликда Тошкент Роҳат-Бахт дам олиш оромгоҳи кўлида илк бор бу қадимий байрамни нишонлади. Сув сайлида томоқбашиларчи сув билан кутиб олиниши, қадимий “Сув маъбудалари”нинг чиқишлари, сувга бағишланган шеър, мақол, ҳажвия, рақс, кўшиқларнинг ангаши, фольклор-этнографик дасталар ижросида сувга бағишланган маросимлар (жумладан, Суст хотин намойиши, кўлга гулчамбарлар оқизилиши, “Сув париси”нинг кутиб оlinиши ва охирида уни кузатиб қўйилиш қабилар) тадбирга ўзига хос қайиш берди. Сув сайли жула қатта маънавий-тарбиявий аҳамиятга ҳама. Бу тадбир ёрламида ҳаёт маънави бўлмиш суви қадрлаш, эълолаш, тежаш, табиатни ҳимоя қилиш билан боғлиқ экологик тарбия ишларини олиб бориш мумкин.

Полиз маҳсулотлари пилиганда ҳосилни йиғиштириб олиш муносабати билан ўтказиладиган байрамлар орасида Қовун сайли алоҳида ўрин туташ. Қовун сайли ўрта асрларда қатта таппалар билан ўтказилган. Шўролар даврида Қовун сайли миллий анъана сифатида тақиқланган бўлса-да, у баъзи пайтларда ўтказилган. Жумладан, 1924 ва 1927 йилларда Қовун сайли нишонланган. 30 —

50 йилларда эса бу байрам ўтказилмай кўйди. XX асрнинг иккинчи ярмида Тошкент шаҳрида ва республикамизнинг бошқа жойларида Қовун сайлини ўтказиш борасида муайян ишлар амалга оширилган.

Мустақиллик даврида бу байрам мунтазам равишда ўтказиладиган бўлди. Эндиликда замонавий Қовун сайли Ўзбекистондаги ҳосил байрамлари ичида ўзига хос ўрин тутди. Бу байрам поллиз маҳсулотлари ишигида нишонланган. Қовун сайлининг ўтказилиш усуллари ҳам бошқа ҳосил байрамлариникига ўхшайди. Унда ҳам қовун-тарвузларнинг энг яхши навлари намоёниш этилиб, кўргазмани тандовлар, кўриклар ўтказилади. Энг яхши қовун навларини етиштирган миришқорлар махсус мукофотлар билан тақдирланади. Қовун сайлининг диққатга сазовор жиҳати унда қовун-тарвуз ва поллиз экинлари маҳсулотлари армаркалари ташкил этилишидир.

Байрамнинг асосий қаҳрамони "Бободехқон" ўзи етиштирган энг катта ва ширин қовунни сўйиб, катнашчиларга улашиб чиқади. Бу рамзий одат байрам бошлашанидан дарах беради.

Сўнгра "Бободехқон" ва бошқа қаҳрамонлар (Хўжа Насриддин, Қувноқ Хўжа, Қовунбой, Тарвузжон) биргаликда бонда сайр қилади. Марказий майдондаги очик саҳнада бўлган очилиш тантанасида байрам қаҳрамонлари Қовун сайли анъаналари, кишлоқ ва шаҳар аҳли ўртасидаги азалий дўстлик ҳамда бу йилги меҳнат мавсуми натижалари ҳақида сўзлайдилар. Шундан кейин, "Бободехқон" тўпланганларга икки кунлик байрам – Қовун сайли очилганини эълон қилади. Турли халқларнинг кўшиқ ва рақслари, аския, интермедиялардан иборат театрлаштирилган томоша кўрсатилади. Уни "Қовунбой" ва "Тарвузжон" олиб боришади. Байрам катнашчилари полвонлар чиқишларини томоша қилишлари ёки рақс майдонида эстрада ансамбли жўрлигида ўйинга тутишлари мумкин.

Ўрта Осиёда, жумладан, Ўзбекистонда етиштириладиган қовунларнинг доврўти дунёга таралган. Шу сабабли, Қовун сайли фақат республикамиздагина эмас, балки Ўзбекистон поллиз маҳсулотлари олиб бориладиган жойларда ҳам ташкил этилган.

Агар полиз махсудотлари (ковун, тарвуз)дан мўл ҳосил етиштириладиган жойларда Қовун сайли ўтказиб анъана тусини олаётган бўлса, узум етиштириладиган жойларда Узум сайли (масалан, Ургутда), анор етиштириладиган ҳудудларда Анор сайли(масалан Қувада), боғдорчиликка ихтисослашган, олма етиштиришда маъхур бўлган жойларда Олма сайли (масалан, Наманганда) каби байрам-сайиллар ўтказилиши ҳам анъанага айланган.

Асрлар давомида авлоддан авлодга ўтиб, анъанага айланган "Тул сайли", "Қовун сайли", "Узум сайли", "Нон сайли", "Қовок сайли", "Палов сайли", "Асал сайли" каби маросим ва байрамлар деҳқонлар ҳаёти, турмуши, мавсумий меҳнат жараёнида ва маънавий оламида муҳим роль ўйнаб, ёшларнинг экологик онгини шаклланишида табиат бойликларини қадрлаш, авайлаб-асраш, муайян йил фаслларида вужудга келадиган табиат гўзалликларидан завқланиш, меҳнатнинг қадрига етиш, инсонийликни улутлаш каби вазифаларни бажаришда яхши хизмат қилган.

1.2-§. Миллий қадриятларнинг маданий-тарихий ва педагогик-психологик асослари

Қадриятларнинг моҳияти, мазмуни, пайдо бўлиш шакллари билан борлиқ муаммоларнинг таҳлили узоқ тарихга эга. Кишилар қадим замонларданок ўзларини ўраб турган олам, ундаги нарса ва ҳодисалар, одамлар ўртасидаги муносабатларга баҳо берганлар, уларни қадри ва қиммати тўғрисида фикр юритганлар. Замонлар ўтиши, жамият ривожини давомида бу борадаги муаммолар кўпайган, уларни ҳал қилишни аҳамияти ортаверган. Қадриятлар мавзуси кўпгина илохий, илмий ва сиёсий дунёқарашларнинг асосида ётган, уларнинг ўзигини, марказий қисмини ташкил қилган, фалсафий оқимлар ва буюк мутафаккирлар ҳам бу мавзунини четлаб ўтмаганлар.

"Қадрият" фалсафий тупунчадир. У объектив оламни билиш ва янроқ этишнинг диний, илмий, сиёсий, бадний-эстетик,

фалсафий ва бошқа шиколаридан фаркланидиган алоҳида бир шаклдир.

Қадриятлар – фалсафий категория бўлиб, инсониятнинг маънавий тараққиёти йўлида эришган муҳим ютуғи сифатида вужудга келди. У оламдаги нарсалар, ҳодиса ва жараёнлар моҳиятини инсон ва жамият манфаатлари нуқтан назаридан билиш, идрок этиш йўлидаги муҳим қадам, моҳиятни билишга янгича ёндашишдир.

Албатта қадриятлар муаммоси турли тарихий даврларда тадқиқ этилган. Хусусан, Марказий Осиёлик мутафаккирлар ўзларининг илмий, баъдий ва фалсафий асарларида қадриятлар муаммосини илмий асосда ҳал тишгаҳаракат қилганлар. Инсоният тарихининг бурилиш нуқталарида қадриятларни янгича баҳолаш ва идрок этиш алоҳида аҳамият касб эта бошлайди. Жумладан, миллий мустақиллик йилларида қадриятлар муаммосини тадқиқ этишга алоҳида эътибор берилганлиги бежиз эмасдир.

Ғарбий Европа олимлари XIX аср ўрталарида қадриятшунослик, яъни аксиология фанига асос солдилар.

Шарқда, хусусан, Марказий Осиёда илмий қадриятларга шисбатан диний қадриятлар кўпроқ қадрланар, қадрият тушунчасига диний-илоҳий мазмун берилар, диний билим олий қадрият ҳисобланар, дунёвий илм аҳиллари унча эъзозланмас эди. Диний қадриятлар устиворлик қилган муҳитда дунёвий илм аҳиллари ўз юртларидаги ғоят биқик муҳитни тарқ этишга, ўзга юртларда илм-фан билан шуғулланишга мажбур бўлардилар.

Марказий Осиёда IX-XII асрларда етишиб чикқан, жаҳон илм-фани ва маданияти ривожига салмоқли хисса қўшган улуг аждоқларимизнинг сарсон ва саргардонлиқда ўтган ҳаёт йўли, Абу Райҳон Берунийнинг гувоҳиқлари ҳам ана шундан далолат беради. Марказий Осиёдан етишиб чикқан таниқли олимлар ўз илмий-фалсафий асарларида диний қадриятлар дойрасида яратган. Уларнинг олдйда “Қадрият нима?” деган муаммо ҳеч қачон кўндалани бўлмаган. Чунки бу муаммо Куръони Каримда идеал даражада ҳал этилган, деб ҳисоблаганлар. Дарҳақиқат, ислом

дини ва унинг гоялари қадриятли ош ривожда жуда муҳим роль ўйнаган. Ислоҳ динида Қуръоннинг биринчи марта Муҳаммад алайҳиссаломга нозил бўлган кунининг "Лайлатул қадр" деб, яъни "қадр кечаси" деб аталиши, ҳозирга қадар рамазон ойининг 27-кунига ўтар кечасининг мусулмонлар томонидаш мўъжиза содир бўлган кун сифатида нишонланиши асло бсжиз эмасдир.

Диний нуқтаи назардан олий қадрият – илоҳий калом, яъни Қуръондир, шариат ҳукмлари ва Муҳаммад пайгамбарнинг суннатларидир. Даврлар ўтиши билан инсон ва ҷамият ҳаётининг барча соҳаларида диний қадрият нуқтаи назаридан таққин этила бошлаган, илоҳийда қадрият тушунтаси табарруклик, муқаддаслик тамғаси қўйила бошлаган. Бинобарин, ҳар бир мусулмон назарида қадрият тушунчасининг мазмуни, моҳияти ва мавжудлиги илоҳий қиомат, мўъжизадан бошқа нарса эмасдир.

Аксиология фан сифатида дунёвий илм-фан ривожининг маҳсули сифатида Европада вужудга келди ва ривожланди. Янги замон Европа ижтимоий-фалсафий тафаккури илоҳий ҳикматлар ва мўъжизаларни эмас, балки реал инсон, унинг эрки, ақли ва тафаккури салтанатини олий қадрият деб тушунитга асосланар эди. Аксиология олам моҳиятини диний ва илмий асосда билишдан бугунлай фаркланадиган қадриятли билишга, яъни нарса ва ҳодисалар моҳиятини билишга ижтимоийлашган инсон манфаатлари нуқтаи назаридан ёндашишга асосланар эди.

Қадриятшунос-файласуф Қ.Назаров ўз тадқиқотларида тўғри таъкидлаганидек, инсоният тараққиётининг бурилиш нуқталарида, бир ижтимоий-сиёсий тузум бошқаси билан алмашинаётган ўтиш давларида файласуфлар олдида муқаррар равишда "Қадрият нима?" деган савол пайдо бўлаверади, инсоният тараққиёт қадриятлар тизимининг алмашинувидан иборат бўлиб қолаверади¹.

Мамлакатимиз Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг янги босқичига бошдан кечирмоқда. Президентимизнинг таъаббуслари билан қабул қилинган 2017-2021

¹ Назаров Қ. Аксиология. Қадриятлар фалсафаси. – Т.: Маназил, 1999. – 6, 131

йиллар учун мўлжаллашган Ҳаракатлар стратегияси кадриятлар моҳиятини бутунлай янгича идрок этиш, дунёқараш, мафкура ва фикрлаш тарзимизда сифат ўзгаришлари қилинди. Бу — маънавий ҳаётда туб ўзгариш ясаш, халқимизни бунёдкорликка сафарбар этувчи кадриятлар тизимини қарор топтириш демакдир. Сиртдан қараганда, диний кадриятлар билан илмий кадриятлар ўртасида қарама-қаршилик, бир-бирини истисно этиш, рақ қилиш мавжуддек, бўлиб туюлиши мумкин. Бирок аслида улар ўртасида ворисийлик, бир-бирини тақозо этувчи алоқадорлик мавжуддир. Гаш шундаки, диний кадриятлар ёки кадриятлар моҳиятини диний асосда тушуниш ижтимоий-сиёсий барқарорлик, тотувлик, ҳамжихатлик, биродарлик, меҳр-оқибат ва бошқаларни таъминлашда муҳим аҳамиятга эгадир.

Кадриятлар маънавий тараққиётнинг сифат жиҳатидан янги босқичдир. Маънавият ва кадрият тушунчалари бир-бири билан узвий боғлиқдир. Маънавият кадрият тушунчасига нисбатан бой ва кенг қамровли тушунчадир. Кадрият маънавият таркибига қиради ва уни ривожлантирувчи омил бўлиб хизмат қилади. Шунинг учун ҳам кадрият деганда, кишиларда аввало маънавий кадриятлар тўғрисидаги тасаввур пайдо бўлади. Туб ўзгаришлар ва янгиланиш даврида маънавий кадриятлар аҳамиятини ортиб бориши ўтиш даврига хос объектив-тарихий қонуниятлар.

Мавжуд илмий-фалсафий адабиётларда кадриятлар моҳиятини таърифлашда тушунча билан уифодалайдиган нарсалар ва ҳодисаларни айинийлаштириш ва бунинг оқибатида кадриятларга ҳаёт жўн таъриф бериш, кадриятларга эҳтиёжлар ривожининг маҳсули сифатида қараш каби ҳолларни кузатиш мумкин.

Жумладан, “Энг янги фалсафа лўғати”да кадриятга “Абсолютга, шартга, мақсадга йўналтирилган объект ва ҳодисаларнинг инсоний, ижтимоий ва маданий моҳиятини акс эттирувчи атама” деб таъқиқ берилади¹. У инсоннинг, барча ижтимоий объектларнинг “социомаданий фаолияти доирасини

¹Примеч. 1. Новый философский словарь. — М.: Изд. В. М. Савчук, 1995. — С. 798.

белгилаб келади”, маданий фаолият натижаси сифатида эса шахслар, айрим ҳолларда эса тарихий ҳодисалардан айрича идрок этилади. Шунинг учун қадриятлар ўтмиш, ҳозир ва келажакни уйғунлаштириш (вақтда намоён бўлиши), фаолият натижаларини семантик ифодалаш (мақонда намоён бўлиши), нарсалар ва ҳодисаларни баҳолашда уларнинг мақсадга мувофиқларини устувор ҳисоблаш, дунёни идрок этишда турли даражадаги қадриятлар тизимлари яратиш ва фикрларни асослаш тарзида келади.

Ушбу ёндашишдан маълум бўладики, қадриятлар инсон ва субъектларнинг социомаданий фаолиятининг маълум бир натижаси сифатида шаклланиб бўлса-да, шахслар уларни тайёр ҳолда топадилар, айнан шу нуқтадан назардан қадриятларнинг мавжудлигини ёки амал қилиши айрим олган шахслар, тарихий ҳодисаларга боғлиқ эмас, балки улардан боқийроқдир. Таъриф муаллифи (В.Л.Абушенко) қадриятларнинг вақт ва мақонда намоён бўлиши айрим олган бойликлардан кенглигини тўғри таъкидласа-да, улардаги миллий хусусиятларини етакчи ўрин тутганини эъга олмайди. Натижада қадриятлар миллий, ҳатто умуминсоний белгиларсиз қандайдир соф социомаданий ҳодиса сифатида талқин этилади.

Қадриятларга ахлокий-этик ҳодисалар сифатида ёндашиш у ёки бу даражада барча адабиётларда мавжуд. Бироқ айрим муаллифлар қадриятлардаги ушбу белгиларни мутлақлаштиришга мойилдирлар. Масалан, А.И.Кравченко қадриятларга қуйидагича таъриф беради: “Қадриятлар, – деб ёзади у, – қўпчилиқ кишилар томонидан ижтимоий қўллаб-қувватланган азгулик, адолат, ватанпарварлик, романтик севги, дўстлик каби ҳодисалар ҳақидаги тасаввурлардир... Қадриятлар шубҳа остига олинмайди, улар барча кишилар учун эталон, идеал бўлиб хизмат қилади”¹.

Ўзбекистонлик олимлар ҳам қадриятларни ижтимоий-тарихий ва маданий категория сифатида қараб, уларга “инсон ва

¹ Кравченко А.И. Социология. – М.: «Югославский Энциклопедический Словарь», 1990. – С.168.

инсоният учун аҳамиятли бўлган барча нарсалардир”¹, - деб таъриф берадилар. Бироқ бу таъриф ҳам саволлар уйғотади. Инсон ва инсоният учун аҳамиятли, керакли бўлмаган нарса борми ўзи? Хатто заҳарли илон ҳам одам учун аҳамиятли эканини исботлаб ўтириш керакми? Демак, оламда мавжуд жамини нарса, мавжудот инсон ва инсоният учун аҳамиятли, кераклидир. Демак, бу ўринда кадрият тушунчаси ҳаддан таниқари кенг талқин этилган. Бундан ташқари, лугатда икки жумла ўтгач, кадриятлар “моддий ва маънавий бойликлар оламининг гултожи, сараси”² деб таърифланади. Ундай бўлса, барча моддий ва маънавий бойликлар эмас, балки уларнинг “сараси, гултожи” кадриятларга киради, деган хулосага келамиз. Ўз-ўзидан маълум бўладикки, инсон ва инсоният учун аҳамиятли барча нарсалар эмас, балки моддий ва маънавий бойликларнинг гултожи, сараси — кадриятлардир. Ушбу фикрларда ички зиддиятлар борлигини кўрмаслик мумкин эмас.

Р.Нурмухамедов ва И.Юнусовлар инсоннинг кадр-киммати ва “кадрият” тушунчасини айнанлаштиришга ҳаракат қилишган “Кадр-киммат— ахлоқ тушунчаси бўлиб, одамни маънавий томондан тўлиқ баҳолашга ишлатилади. Шу билан бирга одамнинг ўз-ўзига ва жамият унга шахс сифатида берадиган кадрияти ҳам кўрсатади”³. Муаллифлар ушбу таърифни кенгроқ очиб бермайдилар. Улар кадр-кимматни шунчаки изоҳлаш билан чекланадилар. Аслида ўзбек тилида топ этилаётган деярли барча адабиётларда кадр-киммат, кадрият, шахс кадри, инсон киммати каби атамалар, ҳақли тарзда, ёзма-ён ишлатилади, гоҳо улар синоним категориялар сифатида келади. Бизнинг фикримизча, ушбу ёндашув моҳиятан тўғри бўлса-да, ҳодисалар ва воқеалар ифодасига этимология ҳамда герменевтика нуқтаи назаридан қараганда юқоридagi тушунчалар ўртасида маълум бир фарқлар борлигини кўрсатади. Кадриятлар ушбу категориялардан кенг бўлиб, улар ушбу категориялар учун генезис, асос вазифасини

¹ Муштарашик: *илоҳий эътиф-оммабон лугат*. — Т.: Шерк, 1998. — Б.260.

² Муштарашик: *илоҳий эътиф-оммабон лугат*. — Т.: Шерк, 1998. — Б.261.

³ Нурмухамедов Р., Юнусов И. *Маънавият, этика ва эстетика тарғиб*. — Т.: ИИИ ССШ, 2000. — Б.39-40.

Утаган. Кадр-киммат, шахс кадри, инсон қиммати каби категориялар фақат инсонга илбатан ишлатилади; инсон хатти-ҳаракатлари, тушунчалари, хислат ва фазилатлари уларнинг ифода объектидир. Кадриятлар эса “инсонлардан ташқарида” (Н.А.Абушенко) ҳам бўлиши мумкин.

Тушунчани таърифлаш унинг ҳамма белгиларини эмас, балки муҳим белгиларини кўрсатиб бериш демакдир. Бирок тушунчани таърифлаш, бу – ўша тушунчада ифода этилаётган предметларнинг ҳар томонлама акс этиши деган сўз эмас. Тушунча таърифида унинг энг муҳим белгиларигина ажратиб кўрсатилиши керак¹.

Шу маънода К.Назаров тўғри таъкидланидек, кадрият тушунчасини ҳаддан ташқари кенг талқин этиш ҳам, унинг маъносини торайтириш ҳам бирлеш хатоидир. Кадрият фалсафий тушунчадир. У илмий тушунчалардан фарқли равишда образли-маънум тушунчадир. Яъни кадрият деганда ҳамisha ижобийлик, фойдалилик, ёқимлилик, тараққиёт, ўзалилик, инсонийлик, эгулик тасаввури ўз-ўзидан намоён бўлади².

Шу ўринда М.С.Каган мулоҳазалари эътиборга лойиқдир. Унинг ёзишича, кадриятни унинг объектидан фарқламаслик, яъни уларни айниқлаштириш ҳам, ёки уни “фойдалилик”, “кераклилик” сингари объектив ҳолатлар билан тенглаштириш ҳам бирдай хатоидир³.

Бизнинг фикримизча, кадриятларни таърифлашда уни маданият билан айниқлаштириш ёки “халқнинг маънавий маданиятини шакллантириш манбаи сифатида кадрланиб келинган маънавий-руҳий хатти-ҳаракатлар, нарсалар ва ҳодисалар мажмуи сифатида таърифлаш, афсуски, кадриятлар тўғрисида аниқ ва конкрет тасаввур ҳосил қилишга имкон бермайди. Россиялик тадқиқотчи Н.С.Розов “кадрият” тушунчасига худди “ҳақиқат”, “ақл”, “инсон”, “маданият” тушунчалари каби узил-кесил ва тўла таъриф бериб бўлмаслигини тўғри таъкидлайди ва фалсафий

¹ Раҳимов Я. Миллик. – Т.: Ушбақарет, 1994. – Б. 78.

² Назаров К. Аксиньятия (Кадриятлар фалсафаси). – Т.: Академия, 2011. – Б. 25.

³ Каган М.С. Системный подход в гуманитарных науках. – Л.: Наука, 1981. – С. 196.

жиҳатдан кадриятларни "инсон онги ва ҳулкининг ақуний норматив асослари" сифатида тушунишни таклиф этади¹.

Кадриятлар моҳиятини фалсафий-аксиологик жиҳатдан тўғри тушунишда Қ.Назаровнинг мулоҳазалари эътиборга лойиқдир: "Кадрият бирор-бир тарзда, шаклда зоҳир бўладиган, субъект учун муайян таъсирини намойиш қиладиган воқеликнинг турли-туман шакллари, кўринишлари, нарсалар, ҳодисалар, жараёнлар, муносабатлар, турли сифатлар, хусусият, ахлоқ ва маънавийлик мезонлари ҳамда бошқаларнинг субъект учун ижтимоий аҳамиятли ва кадрини инфодалайдиган умумий аксиологик категориядир"².

Рус тилида кадрият ("ценность") ва баҳо (цена) тушунчалари ўзaroли ва маънодош тушунчалар бўлса ҳам, аммо улар бир-биридан фарқланади. Тушунчага аниқлик киритиш мақсадида "кадриятчи баҳолаш" тушунчаси қўллашалади. Бизнинг тилимизда бу тушунча содда ва лўнда қилиб "кадрлаш" дейилади. Шу сабабли маънавий-ахлоқий тарбияда ёшларда тарихий-маданый меросга, анъаналарни, аждодларни кадрлаш ҳиссини ривожлантиришга алоҳида эътибор берилади.

"Кадрият" гоят мураккаб, қўшқиррали ва кенг камровли аксиологик категориядир. Оламдаги нарса, ҳодиса ва жараёнларнинг инсон ва кинилик жамияти учун аҳамияти тобора чуқурроқ ашланиши билан кадрият тушунчасининг моҳияти ва мазмуни тобора чуқурлашиб бораверди. Шуниш учун ҳам "кадрият" мутгасил равишда бойиб борадиган тушунча бўлиб, унга бериладиган илмий-фалсафий таъриф ҳамиша даврнинг маънавий-интеллектуал салоҳияти, илмий изланишларнинг бутунги даражаси билан боглик бўлади.

Кадрият тушунчаси воқеа ва ҳодисаларнинг объектив борлиги, унинг тахс, гуруҳ ва жамият учун аҳамиятини ўзида тўла ва ёрқин акс эттиради. Нарса ва ҳодисалар такомиллашиб бориши, уларнинг

¹ Русов Н.С. Ценности и нравственный мир. - Новосибирск, 1998 - С.113.

² Назаров Қ. Аксиология. Қадриятлар фалсафаси. - Т.: Маълумот, 1998. - Б.41.

шаҳс гуруҳ ва жамият учун аҳамияти ортиб бориши билан қадрият тушунчасининг мазмуни ҳам чуқурлашиб ва кенгайиб бораверади.

Юртимизда яшаган ашломаларимиз қарашларида қадриятлар муаммосига катта эътибор берилган. Турли мутафаккир ва олимлар мансуб бўлган хилма-хил оқимлар ва тариқатлар бирор шаклдаги қадриятлар тизимига эътиқод қилганлар, у ёки бу қадриятларни турлича татқиқ қилиш ва унга эришиш йўлларининг кўрсатиб берганлар. Шу маънода қадриятшунослик фани юртимиз тарихида ўз ўтмишига эга, унинг илдиэлари жуда қадим замонларга бориб тақалади.

Мамлакатимизда Хоразмий, Форобий, Беруний, Ибн Сино, Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавий, Баҳоуддин Нақибандий, Улуғбек, Навоий, Машраб, Бедил, Аҳмад Дониш, Абдулло Анлоний ва бошқа мутафаккирларнинг қарийб барчаси ўз даврида муайян қадриятлар тизимига эътибор берганлар, ўз муносабатларини билдирганлар.

Биз яшаётган замин қаърида яшириниб ётган, бизга ўларининг бой меъросини қолдирган, тарих ва замон, илм ва адабиёт, маънавий ҳокимдорлик ва келажакка ишонч руҳи, устоз ва шоғирлик анъанаси бирлаштирган улуг зотларимизни турли йўналишларга ажратмасдан, балки яхлит маданият, улуг бир цивилизация ашломалар сифатида қарамоқ керак. Қадриятшунослик тарихининг асл дурдоналари нафақат Ғарбдан, балки Шарқдан ҳам юқдирилмоғи, биз юқорида баъзи намоёндаларнинг номларининггина тилга олган юртимиз цивилизациясининг улкан хиссаси жаҳон маданиятини энг буюк ютуқлари сифатида муқаррар суръатда эътироф этилмоғи лозим.

Хуллас, қадриятлар муаммоси ўтмишда ҳам, ҳозир ҳам у ёки бу олим ёки мутахассис яшаган давр, уни ўраб турган ижтимоий жараёнлар билан узвий алоқадорликда изоҳланади. Ўтмишнинг буюк ақл эгалари у ёки бу қадриятга кўпроқ эътибор берганликлари тасодифий эмас, балки заруриятдир. Улар давр заруруси тамал тошларини қўйган, замона зайларига таъсир кўрсатадиган, кишилар учун маънавий мезонлар маякейга эга бўлган

кадриятларни шарҳлаганлар, таҳлил қилганлар ёки уларга етишиш йўлларини изохлаб берганлар. Уларнинг маданий-маънавий мероси бир бутун, яхлит умуммиллий бойликдир. Ўтмишдаги кадриятлар мавзунинг атрофлича таҳлили эса бир неча алоҳида тадқиқотлар учун мавзу бўлишга арзийди.

Миллий кадриятлар маънавий мероснинг узвий қисми сифатида асрлар давомида Ўзбекистонда маънавиятнинг қудратли манбаси ҳисобланган. Турли ўзгаришлар жараёнлари қарамай, ўзбек халқи ўз тарихий ва маданий кадриятларини сақлаб қолди ва авлоддан авлодга ўтиб келмоқда.

Миллий кадриятлар бу тарихий, маданий, дунёвий, ижтимоий-иқтисодий, географик ва демографик белгилар ҳос бўлган мамлакатнинг моддий ва маънавий кадриятлар мажмуаси ҳисобланади. Ҳар бир тарихий конкрет жамоавий шакл, кадриятлар тўплами ва табақаланиши билан характерланади. Улар ижтимоий бошқарув вазифасини ўтайди.

Этнопсихологик дугатда берилган таърифга кўра, миллий кадриятлар – тарихий ўзига ҳослик ақс этган у ёки бу этник жамоа, маънавий идеаллар вакиллари мажмуасидир¹.

Миллий кадриятлар бир этносга ҳос бўлган инсонларнинг ижтимоий ва норматив-маданий ҳулки аксиомаси ролини бажаради².

Миллий кадриятлар тушунчаси психологик ва ижтимоий ўзига ҳослик фактини қайл этиб, бошқа жамоалардан фарқли ўлароқ, ушбу жамоанинг бир этносга қарналилиги, бир гоя ва тартиблар остида жамланганлиги билдиради.

Турли ривожланиш даражасида бўлган этносларни ўрганиш шуни кўрсатадики, этноснинг ахлитилиги, уларнинг воқеа ва ҳодисаларни идрок этиши ва муносабати, психикани хусусиятлари борлигига қараб белгиталанади. Айнан шундай позициядан келиб

¹ Этнопсихологический словарь. – М.: МПСИ, 1999. – 343 с.

² Этнопсихологический словарь по психологии и педагогике. – Саратов: Саратовский государственный социально-экономический университет, 2013. – 302 с.

чиққан ҳолда фанда гуйгу ва муносибатларининг мажмуаси миллий кадриятларга таъриф берилади.

Миллий кадриятлар доимий ҳодисалар яхлитлигини касб этади, миллий маданиятини ва халқнинг ўзига ҳослигини акс эттиради. Ўз навбатида, бу ҳодисалар тарихий-географик ва сиёсий шароитларга боғлиқ.

Умуминсоний ва умумий кадриятлар, бир ғоя остида бирилаган миллатнинг таркиби қисми ҳисобланади.

Миллий кадриятлар таркиби шаклланади:

- замонавий миллий тарбиявий идеалдан;
- миллий кадриятлар тизимидан, бутун Ўзбекистон ва ёшларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси негизида ётади.

Миллий тарбиявий идеал – таълимнинг юқори мақсади бу инсон ҳақидаги идеал тасаввурини, тарбия, таълим ва ривожланиш, қайсики миллий ҳаётнинг: давлат, oila, мактаб, сиёсий партиялар, диний бирлангмалар ва жамоат ташкилотлари шароитини яхшилашга қаратилган.

Замонавий миллий тарбиявий идеал шуларда белгиланади:

- миллий устунлик;
- тарихий даврнинг миллий тарбиявий идеалларини сақлаш ва англаш талабидан келиб чиққан ҳолда;
- Ўзбекистон Конституциясига кўра;
- “Таълим” тўғрисидаги Қонун ва “Кадрларни тайёрлаш миллий дастурига кўра”, умумий талаблар контекстидан келиб чиқиб, таълим ва таълим дастурларини асосий вазифаларидан келиб чиққан ҳолда.

Замонавий миллий тарбиявий идеал инсон – юқори маънавиятли, ижодкор Ўзбекистон фуқароси бўлиб, у Ватани тақдирини ўзиники сифатида қабул қилади, унинг маънавий ва маданий анъаналарга асосланган келажакни ва бугуни учун масъулиятини ҳис қилади.

Ўз ҳаётида Ўзбекистон фуқароси асосий миллий кадриятларга таянади, буларга: ахлоқий, oilaвий, ижтимоий-тарихий, диний

авлоддан авлодга ўтиб келаётган ва давлатни замонавий шароитда ривожланишини таъминлаётган ўзбек халқи анъаналари.

Кўп миллат халқимизнинг миллий кадриятлари унинг ижтимоий-тарихий, маданий, оилавий анъаналарида сақланиб келимокда ва авлоддан авлодга ўтмокда. Айнан кадриятлар маънавий-ахлоқий ривожланишининг, тарбия ва ижтимоийлашув асослари мамлакатнинг самарали ривожланишини таъминлайди.

Миллий кадриятлар асосида Ўзбекистоннинг миллий ҳаётидан, тарихий ва маданий мукаммаллигидан ва этник хилма хиллигидан олинган.

Миллий ҳаёт жабҳасидан ахлоқ ва ишончлик каби манбаларни алоҳида таъкидлаш мумкин, яъни жамоавий муносабатларнинг, фаолият ва ўзлиқни англаш каби хусусиятларга суяниш инсонга бузулчи ғождар таъсирига қарши туришда ёрдам беради, ва ўз оқли, ҳаёти ва жамоавий муносабатлар тизимини ривожлантиришга ёрдам беради.

Ахлоқнинг анъанавий манбаларига: Ўзбекистон, унинг халқи, фуқаролик жамияти, оила, меҳнат, санъат, дин, табиат ва инсонийлик қабилардир (1-иловага қараш).

Миллий кадриятлар тизими яқин миллат ҳақидаги тасаввур ва ижтимоий кучларнинг умумий кадриятлар ва ижтимоий мазмунининг умуммиллий вазифаларни ечимида фуқаролик уйғунлигини таъминлаш.

Миллий кадриятларнинг фуқаролар розилигига эришиш учун, таълим бўлиғининг уйғунлиги, оқиллиги, мулоқот ва маданий ва ижтимоий жўшқинлиқни таъминлашга ёрдам беради.

Фуқароларнинг миллий кадриятлар бўйича ҳамжиҳатлилиги миллатнинг қадрий уйғунлиги, маънавий ва ижтимоий унификация билан ҳеч алоқаси йўқ. Миллат уйғунлиги қадрий консенсус турли сиёсий ва ижтимоий, этник ва диний уюшмалар мулоқоти, уларнинг оқиллиги, умуммиллий муаммоларни биргаликда ҳал этиш, биринчи навбатда болалар ва ёшларни маънавий-ахлоқий тарбияси мамлакатимизнинг ривожланиши асоси сифатида кўрилиши орқали эришилади.

Ўзбек халқининг ўзига хос миллий қадриятлари мавжуд. Ўзбек халқи ўзоқ ўтмишдан бери шаклланиб келмоқда, миллий қадриятлар ривожланиши ҳам ўтмишга тақалади. Миллий қадриятлар негизи сифатида ўзига хослик, анъаналар хизмат қилади ва улар халқ учун катта аҳамиятга эга.

Шу билан бир қаторда ҳудудий маданиятнинг аҳамиятли қисмларидан бўлимиш халқ анъаналари, ҳудуднинг маданий маконини ўзлаштиришга ноёб имконият яратиб беради, ва ҳудуднинг турли хил халқлар вакиллариининг нафақат турмуш тарзи билан танишишга ёрдам беради, балки кўшни маданиятларнинг ўзига хослигини очиқ беришга ва ички ўхшашликни топишга ёрдам беради.

Бошида қадриятлар маҳаллий даражада шаклланади, яъни анъана, урф-одатлар ва ғаросимлар шаклида. Асрлар давомида энг ихшидари ўзига хослигини саклаган ҳолда сараланиб, кристаллашиб боради ва умумхалқ қадриятлар билан уйғунлашиб кетади.

Б.А.Қадыров, Х.Т.Хайдаров, А.А.Абдираззақов, Ш.У.Ахроров каби олимлариининг қадриятларга таъриф берилган фикрларига асосланиб, ўзбек халқига хос бўлган миллий қадриятларга шулар қиритиш мумкин:

- ўз уйи ва Ватанини ҳурмат қилиш;
- аждодлар руҳига содиқлик;
- катталарни ҳурмат қилиш, кичкиналарга иззат кўрсатиш;
- меҳмондўстлик;
- болаларга мухаббат;
- маънавият-одоб-таълим;
- илтифотлилик, инсонларга муносабатда адаблилик;
- вазминлик, сабр, назокат;
- мулоимлик, мулоқотда камтарлик;
- оғир қундарда матопат ва сабр.

Илмий адабиётларда "қадрият", "қадриятга йўналганлик", "қадриятли устакновка", "қадриятлар тизими" тушуничасига доир қилма-хил таърифларни уқратиш мумкин.

Агар кадрият дин, мафкура, санъат каби ижтимоий онг шаклидан алоҳида ажратиб қаралса, у ҳолда унинг мустақил маъно-моҳиятига нисбатан шубҳа уйғонади. Чунки инсон ёки жамиятиниң бирор-бир эҳтиёжларининг қондирилиши нафақат, моддий, шунингдек идеаллик билан ҳам алоқадорликини акс эттиради. Эҳтиёжнинг ўзи ҳам ижтимоий ҳаётнинг қатор шарт-шароитлари ва ўзига ҳосликларини аниқлаб беради. Демак, кадрият инсон ва жамиятиниң ташқи оламга муносабатининг, уларнинг ички эҳтиёжлари ва воқеликка муносабатлари билан уйғунлашуви натижасида юзага келади. Мазкур муносабатнинг барқарор хусусият касб этиши инсон фаолиятининг мақсади ва мотивлариши шакллантиришга хизмат қилувчи "кадриятга йўналганлик" атамаси билан ифода этилади.

Шахсниң "кадриятга йўналганлиги" атамаси XX асрнинг 20-йилларида социология фашида У.Томас ва Ф.Знаменскийлар томонидан киритилган бўлиб, уларнинг фикрича ижтимоий установка – индивиднинг ижтимоий дунёдаги реал ва мавжуд фаолиятини аниқлаб берувчи индивидуал англаш жараёнидир¹. Бопқача сўз билан айтганда, ижтимоий установка индивид, гуруҳ, яхлитликда жамият ҳуқ-атворини бопқаришини таъминловчи ядро вазифасини бажаради. Ижтимоий установканинг пайдо бўлишидан аввал индивид томонидан эҳтиёж ва шарт-шароитларнинг англаниши содир бўлади. Социумнинг таъсири жамият томонидан маълум ахборотларни олпи асосида эҳтиёжларининг қондирилишига эришиши билан белгиланади. Шундай қилиб, кадриятга йўналганлик индивиднинг онгида шаклланади, қарор тонади ва ўзгариб туради².

Т.Парсонснинг "Ижтимоий ҳаракатларнинг тузилиши ҳақида" дсб номланган асарида кадрият ва кадриятга йўналганлик тушунчалари ўртасидаги алоқадорлик ажратиб кўрсатилган. Яъни,

¹ Томас У., Знаменский Ф. Методология социологии / В. Амелин. Сост. вступ. - М.: Изд-во МГУ, 1994. - С. 144.

² Физик ишлари. - Б, 336-337.

социум маданиятида эталонларга интилишнинг намоён бўлиши асосида жамиятнинг функционал эҳтиёжлари юзага чиқади¹.

Қадриятга йўналганлик шунингдек, ўз ичига индивиднинг ҳаётий тажрибалари ва орзу-армонларини ҳам қамраб олади. Ана шу сабабли қадриятга йўналганлик ўзига хос психологик тавсифга эга бўлиб, шахс тузилишининг барча компонентлари ва ихлит тизимини акс эттиради.

Педагогик аксиологияга доир адабиётларда “қадриятли установка” тушунчаси ҳам учрайди. Гарчи кўпчилик муаллифлар “қадриятли йўналганлик” ва “қадриятли установка” тушунчаларини синоним сифатида қўллашса ҳам, биринчилардан бўлиб М.Рокит улар орасидаги фарқни алоҳида ажратиб кўрсатган. Америкалик олимнинг фикрича, установкани маълум бир объект (конкрет ёки абстракт, шахсий ёки ижтимоий)га ёки вазиятга нисбатан субъект муносабатида акс этувчи узоқ ваqt давомида шаклланган бир қанча ншонч, эътиқодлар мажмуи деб қараш мумкин². Демак, йўналганлик шахснинг жамиятдаги меъёрлар билан висон эҳтиёжлари уйғуллашуви акс этса, қадриятли установкада шахснинг амалий фаолиятда мазкур муносабатлари тизимини рўёбга чиқаришга тайёрлиги акс этади.

Педагогик аксиология соҳасида тадқиқотлар олиб борган олим Б.Ходжаевнинг таъкидлашича, шахснинг ўзининг ички позициясини англаши ва аниқ қадриятлар билан боғлиқлиқда амалий фаолиятга тайёрлиги қадриятли установканинг моҳиятини белгилаб беради. Установка шахснинг аниқ фаолиятга тайёргарлик ҳолатини акс эттирувчи когнитив (билим, ахборот) ва аффектив (эмоция, ҳиссиёт) компонентлар мажмуи сифатида намоён бўлади³.

“Қадриятлар тизими” муайян ижтимоий субъектларга (шахс, миллат, жамият ва бошқалар), бирон бир давр, тарихий босқич ёки соҳа билан боғлиқ бўлган қадрият шакллариининг ўзаро

¹ Паркинс Т. О структуре социального действия. – 2-е изд. – М.: Академический проект, 2000. С. 230-231.

² Rotbach M. The role of values in public opinion research // The Public Opinion Quarterly, Vol. 22, No. 4, – P. 547-559.

³ Ходжаев Б. Педагогик аксиология. – Т.: “Fan va texnologiya”, 2012. – 6, 12.

алокадорлиги ва чамбарчас боғлиқлиги ифодаладиган тушунчадир.

Кадриятлар тизими маданиятнинг асосини ташкил этиб, жамият аъзоларининг маънавий ва ижтимоий эҳтиёжлари, кизиқишлари, уларнинг ижтимоий ҳаракатлари ва ҳуқ-аъворини бошқаришни ўзида асос эгитиради.

Б.Битинас ва И.П.Подласыйлар кадриятларнинг учта асосий тизимини ажратиб кўрсатишди: трансцендентал (диний моҳият нуктаи назардан қандайдир мутлақликка эга), ижтимоий йўналтирилган – социяцентрик (гуруҳий, умуминсоний, касбий, миллий ва ҳ.к.) ва антропоцентрик (индивидуал)¹.

М.А.Макарян кадриятлар тизимини қуйидаги гуруҳларга ажратган:

ҳаёт мазмунини белгилаб берадиган (яхшилик, ёмонлик, бахт, фаровонлик), универсал (ҳаётий (вита), демократик, ижтимоий обрў-этибор, шахсий ривожланиш, шахслараро муносабат), норасмий (ағъашавий, диний ва урбанизацияга оид) ва жамоавий (ўзаро бир-бирига ёрдам берил иш ва бирдамлик). Ҳаётий (вита) кадриятларга дегадда инсон ҳаётини муҳофаза қилиш ва узайтиришга йўналтирилган бирламчи ва олдий эҳтиёжлар тушунилади. Ҳаёт мазмунини белгилаб берадиган кадриятлар эса мураккаб тузилишга эга бўлиб, бутун инсон ҳаётини мураккабликлари ва гаройиботларга бойлигини ифода этади².

П.А.Сорокин кадриятлар тизимининг учта турини ажратиб кўрсатган:

– идсациопал кадриятлар тизими. Мазкур тизимга доир кадриятлар ва идуалилар ўзгаришсиз ва доимий, мутлақ таъсифга эга бўлиб, уларни тушуниб етиш жараёнида юзага келадиган тўсиқларни енгиб ўтиш жараёнида инсонда ҳаёсий қониқиш юзага келади;

¹ Подласый И. П. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов. – М.: ВЛАДОС-пресс, 2004. – С. 83.

² Макарян М. А. Целости. // Российская социологическая энциклопедия / Под общ. ред. Аюба ГАН Т.В. Сент-Петербург. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – С.609-610.

– хиссий кадриятлар тизими. Мазкур тизимга хос кадриятлар мутлақ кўриниш касб этмайди, индивид интирок эгаёттап вазият билан боғлиқликда амал қилади;

– идеал кадриятлар тизими. Идеационал ва хиссий кадриятларнинг умумлаштирилиш асосида таркиб топади¹.

Тизимли, субъектив ва фаолиятга йўналтирилган ёндашувлар ва кадриятга йўналтирилган фаолиятнинг ўзига хосликларини ҳисобга олган ҳолда “кадрият” тушунчаси талабанинг касбнинг ижтимоий аҳамиятини тўлиқ англаб етилганлиги тавсифида бўлгуси педагогик фаолиятга субъектив муносабати ва баҳосини ифода этиши ҳақидаги хулосага келишди. Мазкур асосга таялган ҳолда “кадриятлар тизими” тушунчасига бирқарор, доимий ва динамик-функционал алоқдорликка эга кадриятга йўналтирилган (баҳолашга доир) фаолият асосида касбий тайёргарлик жараёнида шаклланилган компонентлар (кадриятнинг турлари ва шакллари) мижмуидир, тарзида таъриф берилади.

Маълумки, тадқиқот предметиниш категориал аниарати сифат даражаси кўп жиҳатдан педагогик вазифаларни ҳал қилиш мезонлари ва педагогик ҳодисалар моҳиятини белгитлаб беради. Бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятларини тадқиқ этиш учун энг аввало, “ривожланиш” ва “шакллантириш” тушунчаларининг моҳиятини аниқлаштириб олиш зарур. Тадқиқот доирасида “ривожлантириш” атамаси қўлланилганлиги боис шундай хулосага келинди.

Б.М.Бим-Баднинг таърифига кўра, таълим ўзида тарбия, ўқиш ва ўқитишни қамраб олади². В.И.Андреев “таълим”ни “маланият”да ўз аксини топувчи, ўқитиш ва тарбия орқали ималга оширилувчи ҳодиса сифатида талқин қилади³. Ўз навбатида “ўқитиш” категорияси ипсоннинг “таълими”, “тарбияси” ва “ривожланиши” тушунчалари орқали очиб берилади. Баъзи адабиётларда

¹ Сиротин П. Человек. Шлях развития. Общество. / Пер. с англ. – М.: Политэкст, 1992. – С. 488–494.

² Бим-Бад Б.М., Петровскі А.В. Образование в контексте социализации // Ж. Педагогика. – 1996. – № 1. – С. 3.

³ Андреев В.И. Педагогика таълимнинг самарчанлиги. – Косов: КГУ, 1996. – 367 с.

“ривожланиш”, “шаклланиш” орқали амалга ошади, деб қайд этилса, бошқаларида “шаклланиш” “ривожланиш” орқали деб татқиқланади. Шунга қарамадан, кўплаб муаллифлар “ривожланиш” тушунчасиниш нисбатан кенгроқ ва қамровлироқ эканлигини ҳамда шахснинг асосий — мотивацион эҳтиёжлари, когнитив, продавий ривожланиш соҳасидаги ўзгаришлар динамикасини инодалашда кўпроқ қўлланилишини эътироф этадилар.

Ақсарият ҳолатларда шахс ривожланиши қуйидаги тушунчалар билан инодаланади: а) турли вазият ва шароитларда намоён бўлувчи, шахснинг ички қарапларини белгилаб берувчи етакчи мотивлар тизими; б) жамиятда мавжуд бўлишнинг ўзига хослигини белгилаб берувчи шахс ўзаги, асоси; в) ташқи таъсирларнинг ички шартлар билан қўшилиб умумий йўналтирилганликни касб этувчи, ташқи ва ички шароитлар бирлигининг инодаси; г) мотивлар, кизиқишлар, эҳтиёжлар, интилишлар, ғоялар, эътиқодлар¹.

Педагогик-психологик адабиётларда “ривожлантириш” атамаси индизидга, унинг психикасига муносабат пукташ-назаридан кўриб чиқилади. Яъни, ривожланиш — бу индивиднинг ички зарурий хатти-ҳаракати, “ўз-ўзини ҳаракатлантириш” бўлиб, ташқи таъсир доимий равишда ички йўналганлик асосида ҳаракатланади. Ривожланиш — бу инсон жисмоний ва маънавий ривожланишининг кетма-кетликда амалга ошадиган миқдор ва сифат ўзгаришларининг объектив жараёни².

И.П.Подласый “Ривожланиш ички ва ташқи шарт-шароитлар билан шартланади. Ички шарт-шароитларга организмнинг физиологик ва психологик хусусиятлари киради. Ташқи шарт-шароит инсонни ўраб турган борлик, у янайдиған ва ривожланадиган муҳитдир. Ташқи муҳит билан ўзаро таъсир асосида инсоннинг ички борлини ўзгаради, ўз навбатида кейинги

¹ Мухомов Н.А. Қасб таълим таъсиротининг қасбий инженирининг назрий-методик асослари. Пенногта филиал доктори. ... дисс. — Т., 2007.

² Каменский В.Г. Психология развития: теория и спарияльные вопросы. — СПб.: Питер, 2008. — 216 с.

ўзгаришларга олиб келувчи яшн муносабатларни шакллантиради”¹, деган умумий қонуниятни кўрсатиб ўтган.

“Ривожлантириш” тушунчаси таҳлилига асосланиб, “бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий қадриятлар тизимини ривожлантириш” миллатпарварлик ва касбий фаолият билан боғлиқликда миллий анъана, удум ва маросимларга қадриятли муносабат тавсифили ўзида акс эттирувчи ва амалий фаолият жараёнида пайдо бўладиган, касбий компетентликнинг муҳим аксиологик компонентни тарзида сифат ўзгаришларишн ҳосил қилишга йўналтирилган объектив ва субъектив жараён уйғунлигидир, деган ҳулосага келинди.

1.3-§. Ижтимоий муҳит омилларининг бўлажак мутахассисларда қадриятлар тизимини ривожлантиришга таъсири

Иқтисодий, сиёсий ва маънавий тушунчаларнинг мустақиллик йилларида ўзгариши, миллий турмуш тарзининг тиклашшн ёшларнинг қадрий қарашлари ва ижтимоий кўрсатмаларига ўзгаришга катта таъсир қилади. Шу билан бир қаторда ўз маънавий меросни ривожлантириш ва шаклланиш, ижтимоийлашув жараёнида шаклланаётган ва ошда мустаҳкамланиб келаётган миллий қадриятларга содиқлик.

Ижтимоий муҳит ижтимоийлашув тушунчаси билан чамбарчас боғлиқ. Мадаший социум ва шахснинг ижтимоийлашуви тушунчали чамбарчас боғлиқдир, ва бу И.Т. Фролова таснифида ҳам яққол намоён бўлиб турибди. У “қадрият” тушунчасини “атроф муҳитнинг ижтимоий таснифлашшн объекти, инсон ва жамият учун ижобий ёки салбий таъсир ўтказадн: эзгулик, яхшилик ва ёмонлик, гузаллик ва ноҳўя, табиат ва жамият ҳаёти ҳодисаси сифатида қўрилган”².

¹ Ибраҳимов, И.П. Педагогика. Ўқув қурс: Ўқувник для студ. пед. аўтун: В 2 кп. — М.: Гуаалит, изд. центр ВГАДОС, 2000. — Кн. 2: Педагогическая. — 256 с. — С.25.

² Филозофский словарь. //Под ред. Фролова И.Т. — М.: Республика, 2001. — 719 с.

Ижтимоий тизим миқдосида умумий қадриятларнинг бўлиниши назарда тутилади. Ижтимоийлашув жараёни қадриятлар шаклланиш жараёни сифатида кўрилади.

Миллий қадриятлар маданий ижтимоийлашув билан ҳамбарчас боғлиқ – бир томондан булар жамиятни бирлаштирувчи асосдир, бошқа томондан ижтимоий муҳитнинг таъсири остида шаклланади.

Ижтимоийлашув масалаларини ўрганишнинг социологик ва ижтимоий-психологик йўналишлариш ажратили мумкин. Социологик йўналиш индивиднинг ижтимоийлашувиш ижтимоий муносабатлар тизимига киришиш учун маълум бир ижтимоий хусусиятларни ўзлаштириш билан алоқадорлиқди, ижтимоий-психологик йўналиш эса, ижтимоийлашувда онтогенез даврида ижтимоий меъёр, маданий қадриятларни ўзлаштириш жараёни акс эттириши ифода этади.

Америкалик социолог П.Сметсер “ижтимоийлашувни ижтимоий ролга мувофиқ келувчи кўникма ва ижтимоий установкаларни шакллантириш жараёни”¹ тарзида аниқлаштирган. Г.Тард жамиятни яхлитликда авлоддан авлодга ўтиб бориш ҳамда қадрият ва установкаларни ўзлаштириш орқали индивидуал онгининг маҳсули сифатида талқин этади. Унинг фикрича, қадрият ва установкаларни ўзлаштириш барча ижтимоий ҳаётнинг изохли тамойилини акс эттирувчи “тақлид” тушунчасида ўз ифодасини топади². Америкалик социолог Ф.Гиддингс ижтимоий организмнинг таъкил топипида истисно тарикасида психологик асос этади. Унинг фикрича, биргаликдаги ўзаро таъсират умумий қадриятлар таркиб топтираладиган ишонч ва тақлид механизми орқали содир бўлади. Жамиятнинг таъсири остида индивидда гуруҳий установкалар, идентив англанганлик таркиб топади³. Америкалик олим Т.Парсонс жамиятни асосий функцияси биологик кўлайиш ва янги авлодни ижтимоийлаштириш йўли билан

¹ Смелзер, П. Социология / П. Сметсер: пер. с англ. – М.: Феникс, 1994. – 552 с.

² Тард Г. Эволюция цивилизации / Г. Тард, пер. с фр. – М.: Академический Проект, 2011. – 489 с.

³ История теоретической социологии: в 4 т. / отв. ред. и сост. Ю.Н. Давыдов. – М.: Канон, 1997. – Т. 1. – С. 169.

янгиланиш бўйича маълум бир қоидалар тизими асосида рационал ташкил топиш ва мавжуд бўлиш сифатида тасаввур қилган. Шунинг учун жамият шахс ижтимоий аҳамиятли ва назорат қилинувчи хулқ-атвор намуналарида йўтирок этиши учун адекват мотивациянинг ҳаётий цикли жараёнида ривожланиши учун ижтимоийлашув механизмларини ишлаб чиқиши лозим¹. Француз социологи Э.Дюргеймнинг концепциясида индивид ва жамиятнинг ўзаро ҳаракати жараёнининг асосида инсоннинг икки хил табиати ётади. Бир томондан, у индивидуалитикни аниқлаб берувчи психик ҳолатлар мажмуидан ташкил топса, бошқа томондан ўз ижодларининг ғоялари, хис-туйғулари ва одатлари мажмуини оммалаштирувчи ҳамдир. Ана шундан келиб чиққан ҳолда, жамиятда ўсиб келаётган авлодни ижтимоийлаштириш мақсадга йўналтирилган тавсифга эга бўлиши лозим².

Ижтимоийлашув инсоннинг маданият, коммуникация таъсири остида шаклланиш жараёни, бир-бирлари билан мулоқотда бўлишларини ифодаласа, ижтимоийлаштириш тушунчаси эса, жамиятнинг мувафаккиятли ривожланиши учун зарур бўлган намунали хулқ, психологик механизм, социал норма ва қадриятлари ўзлаштириш жараёнидир³.

"Ўзбек тилининг изоҳли лугати"да эса "ижтимоийлашмоқ" тушунчаси "ижтимоий тус олмақ"⁴ маъносини аниқлатилипти кўрсатилган. Ижтимоий тус олиш тушунчанинг умумий моҳиятини очиб беради. Бироқ, уни ижтимоий-фалсафий, педагогик ва психологик нуқтан назардан таҳлил этилганда тушулча мазмунини кенг, батафсил ёритиш тақозо этилади. Зеро, "ижтимоий тус олиш" айнан натижални ифодалашга хизмат қилади. Шахснинг ижтимоийлашувида ва айнан педагогик талқинда натижадан аввал жараёнининг моҳияти, унинг кечяшини ўрганиш, таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

¹ Американская социологическая мысль. Текст / под ред. В.И.Давыдова. – М.: Международ. ун-т. Восток и управление, 1995. – 496 с.

² Дюргейм Э. Социология. Её предмет, метод, проблематика / Э. Дюргейм. – М.: Канон, 1995. – С. 251.

³ Фасофа: қомусий лугат (Ўзбекистон ва маъруз муҳрири К. Исмаилов). – Т.: Шарқ, 2004. – 495 б. – Б. 173-174.

⁴ Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5-жилдан. Ўзбекистон тили. Ё – М. – Т.: "Ўзбекистон тилининг изоҳли лугати" Давлат тиливий маркази, 2005. – 178 б.

Бизнинг тадқиқотимиз доирасида мазкур тушунчанинг моҳияти А.В.Мудрик томонидан берилган таърифга кўпроқ мос келади: "Ижтимоийлашув — маданиятни ўзлаштириш ва қабул қилиш жараёнида инсоннинг ривожланиши ҳамда ўз-ўзини ўзгартириб боришидир"¹.

Н.Эгамбердиевнинг фикрича, ижтимоийлашув ва касбий етуклик жараёнлари касбий таълимни бир вақтнинг ўзида ҳам шахснинг индивидуал ривожланиши, унинг ижодий салоҳиятини ривожлантириш, ҳам талабанинг шахсий ва касбий нуктаи назарини шаклланишига йўналтирилган бўлишини талаб қилади. Ушбу жараёнларнинг муваффақияти қуйидаги иккита шартни амалга оширишни талаб этади: талабаларни фаол ижтимоий ва касбий муносабатларга жалб этиш; биргаликдаги самарали ижтимоий ва касбий фаолият жараёнида шахснинг ўз-ўзини тўла намойиш эта олишига имконият яратиш².

Инсон туғилиши биланоқ маълум ижтимоий муҳитга келиб тушади ва доимо унинг таъсирида бўлади, ривожланади ва тарбияланади, айнан шу муҳитда унинг шахсий хусусиятлари шаклланади, ва булар унинг ушбу муҳитга таъсир ўтказа олиш имкониятини яратади.

Муҳит табиий ёки ижтимоий бўлиши мумкин. Ҳар бири алоҳида элементлардан иборат ва бола шахсига турли хил таъсирга эга.

Табиий муҳит ўз ичига табиат, ўсимлик дунёси, инсон ҳаётидаги географик шароитлар, ўсиб келаётган ва ривожланаётган шахсга бевосита таъсир ўтказади. Бу унинг турмуш тарзи, атрофи ва касбига ҳам боғлиқ.

Ижтимоий муҳит — бу инсоннинг ижтимоий дунёси, ўз ичига инсонларни ривожлантириш, фаолияти учун шароит яратади. Инсон ижтимоий муҳитга нафақат боғлиқ, балки ўз фаол ҳаракатлари билан уни ўзгартиради, шу билан бирга, ўзини

¹ Мудрик А.В. Основы социальной психологии. — М.: АCADEMA, 2006. — 204 с. — Б.7.

² Эгамбердиев Н. Маданий-иқтисодий ва илмий оқимда таълимнинг асосий ва касбий нафослантириш жараёни ва имолиёти (Педагогика олий таълим муассасалари назарида): Педа. фан. дис. ... дисс. — Т., 2010. — 332 с. — Б.127.

ривожлантиради. Шунинг учун ҳам мавжуд шароитлар инсонни яратади, баъзан эса аксинча; инсон шароитни яратади.

Шахсни ўраб турган ижтимоий муҳит ҳам фаол кўринишга эга бўлади ва инсонга таъсир, босим ўтказади, ижтимоий назоратга бўйсундиради, “бор моделлар билан “зарарлайди”, баъзида маълум йўналишдаги ижтимоий ҳушга мажбурлайди”.

Ижтимоий муҳит – бу, аввало, ҳар бир индивид ўзига хос мураккаб ва турли хил муносабатларда тизимида бирлашган турли гуруҳлар ҳисобланади.

Шунингдек, бу ижтимоий реаллик бўлиб, моддий, сиёсий, ғоявий, ижтимоий-психологик омиллар мажмуасидир ва шахсниш амалий фаолиятидаги муносабатдир. Муҳит инсон ривожланишининг энг муҳим омилларидан бири ҳисобланади ва у инсон ҳаёти дивомиди тўғридан-тўғри таъсир ўтказади. Педагог ва социологлар ҳамда психологлар фикрини умулштирган ҳолда, ижтимоий муҳит – бу инсон ҳаётига маълум бир давр замондоши сифатида мақсадли бевосита ва билвосита таъсир ўтказади.

Ижтимоий муҳит ўз ичига стихияли ҳаракатланаётган, онгли, режалли ҳаракатланаётган омилларни олади: моддий бойликларни, жамиятнинг маънавий ҳаёти, ижтимоий бошқарув муҳити, яъни давлат бошқарув шакли, сиёсий партия ва жамоат ташкилотлари билан алоқалар, буларга ижтимоий-иқтисодий, сиёсий шароитлар ҳисобланиб, шахснинг ижтимоий мақомини шакллантиришга ёрдам беради.

Ижтимоийлашув омиллари – ижтимоийлашув жараёни рўй берадиган механизмлар. Ижтимоийлашув омиллари – ижтимоийлашув жараёни учун яратиладиган шароит ва назиятлар. Қанчалик жиҳатлар кўп бўлса, уларни бириктириш вариантлари кўп бўлади, шу билан ижтимоийлашув омиллари ҳам кўп бўлади.

Ижтимоийлашув омиллари, ижтимоийлашув жараёни ёшларнинг турли хил шароитлар билан бевосита биргаликдаги ҳаракати жараёнида амалга олади ва уларнинг фаолиятига ўз таъсирини кўрсатади. Инсонга таъсир этувчи шароитлар омиллар дейилади. Аслида уларнинг барчаси ўрганилмаган ва

аниқланмаган. Ўрганилмаган омишлар тўғрисидаги билимлар старли эмас, баъзилар тўғрисида кўп, бошқалари хақида кам маълумотлар бор. Ўрганилган ижтимоийлашув шароитлар ва омишларни расман 4 гуруҳга бўлиш мумкин.

Биринчиси, мега омишлар (мега – жуда катта, умумий) – ер шаридаги барча аҳолини ижтимоийлашувга таъсир ўтказувчи омишлар: фазо, сайёра ва дунё.

Иккинчиси, макро омишлар (макро – катта) – маълум мамлакатларда яшовчи ижтимоийлашувга таъсир этувчи, экологик, демографик, иқтисодий омишлар, мамлакат, этнос, жамият ва давлат омишлари.

Учинчиси, мезо омишлар (мезо – ўртача, оралиқдаги) катта гуруҳдаги инсонларнинг ижтимоийлашув шароитлар, яшаш жойи ва овулгоҳ шароитларига қараб белгиланади (худуд, кишлоқ, шаҳар ва Шаҳарча), оммавий коммуникация турларига қарашилiligига қараб (радио, телевидение ва б.), у ёки бу субмаданиятга тегишлилигига қараб, этник қарашлар ва худудий шароитлар яратилади ва шаклланади.

Мезо омишлар ижтимоийлашув жараёнига тўғридан тўғри ва бевосита тўртинчи гуруҳ – микро омишлар орқали таъсир ўтказди. Уларга конкрет инсонларга бевосита таъсир ўтказадиган омишлар – оила, қўни-қўшнилар, теплдош гуруҳлар, таълим масканлари, тарбия масканлари, турли хил жамоат ва давлат ташкилотлари, диний ва хусусий ташкилотлар, микросоциум. Бу шахс ривожланиши рўй берадиган энг яқин муҳит социум ва микросоциум деб аталади.

Микро омишларнинг турларини айтиш мумкин: меҳнат ва ишлаб чиқариш, жамоавий-сиёсий, оилавий, таълим ва тарбиявий, харбий, ва б.

Айтиш жоизки, шахснинг ривожланиш омишлари каби масалалар физиология, генетика, нейрофизиология, нейропсихология, биохимия, психология, социология, ижтимоий психология каби фанларнинг асосий муаммолари ҳисобланади.

Бу масала педагогикага тегишли бўлади, қачонки тарбиячи ўзига ушбу саволларни беради:

Айнан нима ва қай даражада шахснинг тузиллишида мақсадга йўналтирилган ривожланиш рўй беради, ва қайси жиҳатлар кўроқ ирсиятга боғлиқ ва педагог томондан амалга оширилган ҳаракатлар керакли натижаларни бермайди?

Инсон "табиати" ва унинг ривожланиш "муҳитини" нақадар ўзгартириш мумкин? Ва бу нарса керакми?

Биз тарбиялаш орқали шахснинг табиий ривожланиш жараёнига қандай ўзгартириш киритишимиз мумкин?

Тарбия шахс ривожланишида қанчалик аҳамиятли?

Инсон томошидан идеал қадриятларни ўзлаштириш жараёни қандай кечади, айнан қандай ижтимоий омиллар инсон ҳулига таъсир ўтказади, унинг тарбия ва ижтимоийлашувида йўналишлари аниқлаб беради?

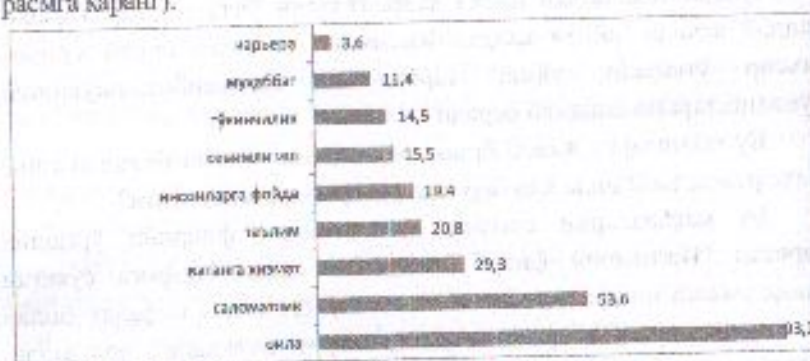
Бу саволларга жавоб бопқа масаланинг ечими билан боғлиқ: шахс ривожланишида ҳар бир омил қандай аҳамиятга эга?

Бу масалаларни ечишда жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази "Ижтимоий фикр" ижтимоий тадқиқотларида суриштирилган ҳолда амалга оширилди. Бу тадқиқотлар ёрдамида нафақат ёшлар оғида янги ҳодисалар ва тенденцияларни аниқлашга эришилди, балки ҳозирги замонда ёшларни қийнаётган муаммолар аниқлашди ва уларнинг ўз ижтимоий истақлариши, қадрий қарашлар, манфаатлар, актив феолияг, идеаллар тизими шаклланиши жараёни ҳақидаги тасаввурлари ўрганилди¹.

Тадқиқот натижаларига кўра, талаба-ёшларнинг қарашлари, фуқаролик позицияси бир неча ижтимоий омиллар таъсири остидадир. Ёшлар тадқиқотда шуни айтиб ўтишдики, уларнинг фуқаролик позициясини шакллантиришда асосий омиллари сифатида оила (85,9 фоиз), мулоқотнинг ижтимоий муҳити (40,8 фоиз), маҳалла (38,8 фоиз), таълим даргоҳлари (33,5 фоиз), ОАВ ва интернет (32,7 фоиз) ва дўстлар (27 фоиз) алоҳида ўрин тутали.

¹ Информационно-аналитический доклад по результатам социологического исследования // "Миллатимиз: ҳақиқатлар, инновация, практика, созишлик ориентир", 2017. – 3 с.

Тадқиқот шуни кўрсатдики, бўлажак мутахассисларнинг фуқаролик позициясига таъсир ўтказувчи, яшаш жойига боғлиқ бўлган омиллар ҳақида турли тасаввурлар мавжуд. Мисол учун, пахарлик ёшлар, қишлоқда яшайдиган ёшларга қараганда ОАВ ва интернет таъсирини белгилаган (35,4 фоиз ва 30,1 фоиз) ва дўстлар (35,4 фоиз ва 18,9 фоиз). Қишлоқ ёшлари фикрига кўра, шаҳарда яшайдиган ёшларда маҳаллага катта аҳамият берилади (42,9 фоиз ва 34,5 фоиз) ва таълим даргоҳлари (26,9 фоиз ва 39,9 фоиз). Шундай ҳулюс келиштики, ёшларнинг фуқаролик ва дунёвий позицияларига таъсир этувчи омиллар уларнинг ҳаётий позициялари: оила, соғлиқ, таълим, Ватанга хизмат каби омилларга боғлиқ (1.3.1-расмга қаранг).

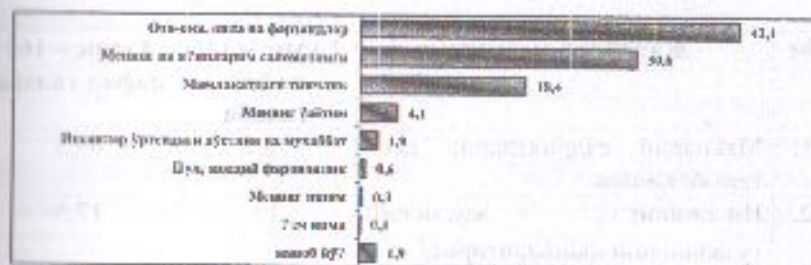
1.3.1-расм. Бўлажак мутахассисларнинг фуқаролик позициясига таъсир этувчи омиллар

Ўзбекистонлик ёшлар учун доминант ҳаётий позициялар бу оила, соғлиқ ва Ватанга хизмат. Мамлакатдаги ёшларнинг ҳаётий қадриятлари уларнинг жинси ва ёшига боғлиқ.

1.3.1-расмда кўрсатилган жавоблар ҳам шуни кўрсатадики, мамлакатда олиб борилаётган ёшлар сиёсатининг самарадорлиги, ёшларнинг ҳаётий қадриятларида асосий ролни таълим эгаллаб келмоқда ва бу етакчи омиллардан бири ҳисобланади. Бу ёш ўзбекистонликларнинг ўз таълим даражасини оширишга қаратилган истақда акс этади. Мақтаб, коллеж ва лицейлардаги ҳар иккинчи қиз ёки йигит олий ёки ўрта-маҳсус маълумотга эга.

Бш жихатдан кўриб чикадигаш бўлсак, олий маълумотли бўлишни нстаганлар 14-19 ёшли, 16-17, 18-19 ёшли респондентлар, 20-24, 25-29 ёшлиларга каратаанда нисбатан кўпрок (99,2 фоиз, 92,9 фоиз, 80,0 фоиз, 56,3 фоиз, 36,7 фоиз).

Респондентлар ҳаётидаги энг муҳим кадриятларни аниклаш учун ушбу савол берилди: “Сизларнинг ҳаётингизди энг муҳим нарсa нима?” Уларнинг жавоблари қуйидаги жойлашган: оила ва болалар – 42,1 фоиз (икки йил аввалги тадиқотларда кўра, 1,5 баробар паст кўрсаткич). Шу билан бирга, акинлари ва ўзлари сонлиги аҳамиятли сифатида белгилаган фукаролар сони 1,5 баробарга ўсди. Ҳаётий кадриятлар иерархиясида кейинги ўринларда мамлакатдаги тинчлик, осойишталик ва Ватан равлаки, тўртинчи ўринда ўзбекистонликлар ҳаётни ўзини белгислаган ва биринчи бешталикка муҳаббат ва дўстлар кирган – 1,9 фоиз (1.3.2 расм).

1.3.2-расм. Бўлажак мутахассисларда ҳаётий мақсадларни таркиб топтиришга таъсир этувчи омиллар

“Миллий кадриятларни шакллантиришда қайси метод ва воситалардан кўпрок фойдаланиш зарур” саволига олинган натижалар ҳам таҳлил этилиб, қуйидаги хулосаларга келинди (1.3.1-жадвалга қаранг).

Талаба ёшлар маънавий кадриятларга энг юқори кўрсаткич беришади. Биринчи курс талабаларида у 68,5 % ни, тўртинчи курс талабаларида 69,5 % ни ташкил этади. Бу ўринда маънавият тирақлиётимизнинг “бош кўрсаткич” килиб олинганининг таъсири мавжуд.

Ёшларда адолатга интилиш ва уни ҳимоя қилиш истаги кучли бўлади. Бириинчи курс талабалари умуминсоний кадриятларнинг энг асосий қўринишлари деб адолатли тушунадилар ва шунинг учун ҳам "адолат туйғусини тарбиялаш"га иккинчи ўринни ажратадилар. Бирок, тўртинчи курсга келиб талабаларнинг фикри ўзгаради, яъни 41,5 % бирданига 31,5 % га тушиб қолади. Бизнинг назаримизда, юқори курсга ўтган талабалар онгига, ён-атрофдаги соҳақликлар, матбуотларда эълон қилинаётган турли қийинчилик ва зўравонликлар ҳақидаги мақолалар таъсир қилганга ўхшайди. Лекин уларда ҳам адолат туйғуси ҳали юқорида.

1.3.1-жадвал

**"Миллий кадриятларни шакллантиришда қайси метод ва воситалардан кўпроқ фойдаланиш зарур" саволига
респондентларнинг жавоблари**

№	Жавоблар мазмуни	1 курс – 146 нафар талаба	4 курс – 165 нафар талаба
1.	Маънавий кадриятларни кенг тарғиб қилиш	68,5	69,5
2.	Инсоннинг жисмоний гўзаллигини шакллантириш	12	17,5
3.	Демократик тамойилларни қарор топдириш	13,5	28,5
4.	Адолат туйғусини тарбиялаш	41,5	31,5
5.	Ишбилармонликни ривожлантириш	40,5	43,5
6.	Хушқўлликни ривожлантириш	40,5	44,5
7.	Ҳуқуқ нормаларини қарор топдириш	21	44,5
8.	Жаҳон цивилизацияси эришган ютуқларни ўрганиш	13	24,5
9.	Илмий-техникавий бойликларни ўзлаштириш	7,5	9

10.	Европа маданияти ва санъатини ўрганиш	28,5	28
11.	Гарб ижтимоий-сиёсий таълимот-ларини ўрганиш	21,5	29,5
12.	Халқаро алоқаларни, бордин-келдини қўллаб-қувватлаш	20,5	18
13.	Инсон ҳуқуқлари ва эркини мустаҳкамлаш	10,5	12
14.	Ўз фикримга таянаман	10,5	26,5
15.	Уруш, босқинчилик, терроризмга қарши кураш	17,5	19

Навбатдаги ўриши талабалар ишбилармонлик (40,5 % ва 43,5%) ва ҳуффикрлиликка (40,5 % ва 44,5 %) ажратишади. Тўртинчи курс талабалари эса халқаро ҳуқуқ нормаларини қарор тоғтириш ҳам лозим (44,5 %) деб кўрсатишади.

Бугун талабаларда Европа, Гарб маданияти, санъати, турмуш тарзи, ижтимоий-сиёсий таълимотига қизиқиш катта. Жавоблардан маълум бўладики, респондентларини 28,5% ва 28 % Гарб маданияти ва санъатини, 21,5% ва 29,5% Гарб ижтимоий-сиёсий таълимотларини ўрганишни, 20,5% ва 18% халқаро алоқаларни, бордин-келдини йўлга қўйиш зарур деб ҳисоблайди.

Респондентларнинг демократия ҳақидаги фикрлари эътиборга лойиқ. Биринчи курс талабалари (13,5%) ёшларда демократик тамойилларни қарор тоғтириш керак деган фикрни билдирса, бу кўрсаткич тўртинчи курсдаги талабаларда 28,5 % га кўтарилади. Буни ижобий ҳол деб қараш зарур. Талабаларнинг ижтимоий оғи ва ҳаёт тажрибаси ошган сайин уларда демократияни ҳаётний мақсад сифатида қарати шакллана боради. Демократияни ҳимоя қилмасдан, уни англамасдан туриб умумийсоопий кадриятларни эгаллаш, маънавияти бой инсон бўлиб етишиши қийинчилигини ёшлар яхши биладилар.

Бугун жаҳон аҳлини кенгайиб бораётган халқаро терроризм бевовта қилмоқда. Ушбу офатдан ҳалос бўлмай

умуминсоний ҳаётни ва тараққиётни таъминлаш қийин эканини талабалар яхши англайдилар. Шунинг учун ҳам улар (17,4% ва 19%) уруш, босқинчилик ва терроризмга қарши кураш олиб бориш орқалигина цивилизацияни, инсониятни, умуминсоний бойликларни сақлаб қолиш мумкин деган фикрни билдирадилар.

Талабаларда инсоннинг жисмоний гўзаллигини шакллантириш 12% ва 17,4 % ни эгаллайди. Бизнинг фикримизча, бу юқори кўрсаткич эмас. Эҳтимол, талабалар миллий кадриятлар нуқтаи назаридан, ички гўзаллики муҳим ҳисобланган бўлишлари мумкин.

Респондентлар ўртасида инсон ҳуқуқлари ва эрки ҳақида бир-биридан кескин фарқ қилувчи фикрларга дуч келамиз. Биринчи курс талабаларининг 10,5 % ёшларда инсон ҳуқуқлари ва эркини мустаҳкамлашга оид чора-тадбирлар ўтказиб бориш лозим деб кўрсатса, тўртинчи курс талабаларида эса ушбу кўрсаткич 26,5% тапқил этади. Юқори курс талабалари жавобида инсон ҳуқуқлари ва эркини янада мустаҳкамлаш зарур, деган фикр мавжудлигини сезмаслик мумкин эмас.

Жавоблар ичида энг охириги ўринни "илмий-техникавий бойликларни ўзлаштириш" жавоби эгаллаган. Улар ўз маънавиятини цивилизация, маданият, илм-фан ютуқларисиз тасаввур қилмайдилар, аммо, шу билан бирга, ушбу кадриятларни ўзлаштириш маълум бир қийинчиликларни, тўсиқларни сэнгитиш орқалигина амалга ошириши ҳам яхши сезади. Юқори курсга ўтган сайин уларда ўз кучига, билимига, изланишларига ишонч ошиб боради. Масалан, биринчи курс талабаларининг 13% жаҳон цивилизацияси эришган ютуқларини ўргатиш зарур деб ҳисобласа, 4-курс талабаларида ушбу жавоб 24,5% га чиқади. Бу кўрсатадики, талабалар ҳаётини тажрибаси оingan сайин кўпроқ нарсани билиш, ўрганиш, ўзлаштириш зарурлигини пайкайдилар ва бу борада фаоллик кўрсатишга интиладилар. Айнан ушбу фаоллики биз талабаларнинг "ҳаёт субъекти"га айлантирувчи омил деб биламиз.

Биринчи боб бўйича хулоса

Олий таълим тизимида ҳар томонлама етук кадрлар тайёрлашга давлат сиёсати даражасида қаралаётган айни пайтда, қишлоқ хўжалиги соҳасидаги миллий маданиятимизни рақамли технологиялар орқали самарадорлигини ошириш учун бўлажак мутахассисларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантириш талаб этилади.

Миллий кадриятлар Ўзбекистонда демократик жамият қуришда ахлоқий, маънавий ва маданий ривожланишининг ажралмас қисми ҳисобланади. Давлат дастурининг етакчи йўналишларига кўра, замонавий ёшларнинг маънавий қиёфасини шакллантиришнинг асосий тамойиллари бу миллий ўзликни англаш, Ватанга садоқат, ватанпарварликни тарбиялаш, миллий-кадриятлар, анъана ва интеллектуал меросга ҳурматни шакллантиришдир.

Миллий кадриятлар бу тарихий, маданий, дунёвий, ижтимоий-иқтисодий, географик ва демографик белгилар ҳос бўлган мамлакатнинг моддий ва маънавий кадриятлар мажмуаси бўлиб, маълум бир миллат ва этносга қарабди ижтимоий ҳамда инсон ҳуқуқи асосини ташкил этади.

Миллий кадриятлар таркиби замонавий миллий тарбиявий идеал ва кадриятлар тизимида иборат.

Замонавий миллий тарбияда идеал инсон – юкори маънавиятли, ижодкор Ўзбекистон фуқароси бўлиб, у Ватани тақдирини ўзиники сифатида қабул қилади, унинг маънавий ва маданий анъаналарга асосланган кслажаги ва бутуни учун масъулиятини ҳис қилади.

Ўз ҳаётида Ўзбекистон фуқароси асосий миллий кадриятларга таянади, буларга – ахлоқий, оилавий, ижтимоий-тарихий, диний анлоддан авлодга ўтиб келаётган ва давлатни замонавий шароитда ривожланишини таъминлаётган ўзбек халқи анъаналари қиради.

Аксиологик қарашларни ҳаётга татбиқ этилиш даври бўлажак касбга тайёргарлик билан узвий амалга ошади. Бўлажак

мутахассисларнинг миллий кадриятлари нафақат катта авлод – ота-опа, тарбиячи, ўқитувчи таъсири, балки ижтимоий муҳит омилларининг, яъни оила, таълим муассасаси, тснглоилар ва дўстларининг ҳар томонлама таъсири остида кечади.

Миллий кадриятлар жамият маданияти ва ривожланиб келаётган шахснинг ижтимоийлашуви жараёни билан ҳамбарчас боғлиқ. Инсоннинг жамият аъзоси сифатида ривожланиш жараёни унинг атроф-муҳит билан бевосита алоқаси ва ижтимоийлашуви омилларини ҳисобга олганини таъкидлаш мумкин.

Ижтимоийлашуви омилларини етакчи асос сифатида қараш миллий кадриятлар тизимини ривожлантириш шарт-шароитлари ва механизмларини белгилаб олишга хизмат қилади. Бу орқали шахснинг ҳулида воқеликка аксиологик муносабат таркиб топади ва фикр амалий ҳаракатларга айланади, натижада шахсий ва касбий ижтимоийлашуви учун замин яратилади.

Тадқиқотда ижтимоий-педагогик омилларнинг аҳамиятини аниқлаш жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази “Ижтимоий фикр” ижтимоий тадқиқотларига суялган ҳолда амалга оширилди. Ушбу ўрганишларга кўра, асосий омиллар сифатида биринчи ўринда оила (85,9 фоиз), мулоқотнинг ижтимоий муҳити (40,8 фоиз), маҳалла (38,8 фоиз), таълим муассасаси (33,5 фоиз), ОАВ ва интернет (32,7 фоиз) ва дўстлар (27 фоиз) таъкид этили ҳақидади ҳулосага келинди.

II БОБ. БЎЛАЖАК ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МУТАХАССИСЛАРИДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЖТИМОЙ- ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

2.1-§. Педагогик-психологик фахларнинг бўлажак мутахассисларда миллий қадриятлар тизимини ривожлантириш имкониятлари

Замонавий жамиятда қадриятлар тизимини қайта англаш содир бўлмоқда. Шу билан боғлиқликда асосий аксиологик категория сифатида қадриятлар таснифи ҳақидаги масала кўндалаш кўйилмоқда. Ушбу масала аксиологиянинг муаммоли саволларидан бирини ўзида ак эттиради. Ана шу сабабли шакллантирувчи тажриба-синов ишлари босқичида мазкур муаммони ҳал этишга доир асосий ёндашувлар таҳлилга ҳам эътибор қаратилди.

Ҳар бир инсон учун жамиятнинг маънавий маданияти ва инсоннинг маънавий дунёси, ижтимоий ва индивидуал турмуш тарзи ўртасидаги алоқадор бўғин сифатида хизмат қилувчи шахсий қадриятлар иерархиясига эга. Шу билан бирга, жамият ва маълум маданий муҳитни таъриф этувчи қадриятлар тизими ўзида бутун жамият томонидан амалга ошириладиган маънавий фаолиятнинг натижасини ўзида акс эттиради. Жамиятда узлуксиз ва бир-бирига параллел равишда иккита жараён содир бўлади: янги қадриятларни яратиш ҳамда маданий меросни бир авлоддан бошқасига узатиб бориш.

Педагогик таълимни ривожлантиришнинг замонавий босқичида таълим олувчи шахсга йўналганлик, инсонни жамиятда олий қадрият сифатида эътироф этиш ижтимоий соҳанинг энг муҳим ва кенг қўламли соҳаларидан биридир. Таълимни инсонпарварлантириш тоғси педагогикада аксиологик ёндашувни кенг татбиқ этилиши натижасидир.

Юқорида кўриб чиқилган умумий аксиологиянинг категориал аппарати педагогик фаолиятнинг ўзига хослиги, унинг ижтимоий

роли ва шахсни ривожлантиришдаги имкониятларини аниқлаштиришга хизмат қиладиган педагогик аксиологияга эътибор қаратишга имкон беради. Б.Х.Ходжаев таъкидлаб ўтганидек, педагогик аксиология таълимий қадриятлар (уларнинг табиат ва алоқадорлиги) ҳақидаги фан сифатида қуйидаги функцияларни бажаради: мазмун-моҳият билан алоқадор (таълим мазмуни ва таъкилий жиҳатларини бирлаштирганлиги сабабли, интеллектуал ташаббусни рағбатлантиради) – фикрий жараён, объектни актуаллаштириш, аниқ далил ва исботларни белгилаш, ахборотни танқидий мушоҳада этиш, маъно-мазмунини тушуниш, шахсий фикрнинг ўсиши; баҳоловчи – педагогик жараён натижаларида борлик ва маънавий ҳодисаларни адекват баҳолашни ривожлантиришни акс эттиради; йўналтириш функцияси – “қадриятлар иерархияси”нинг маълум параметрлари асосида шахсий, касбий таъсирнинг муҳим қондаларини аниқлаш имкониятлари билан боғлиқ; меъёрий (норматив) – педагог ва тарбиячининг аксиосферасининг таркибий қисмлари, ўзида қадрият тарзини акс эттирувчи уларнинг ўзаро муносабатлари тизимини “қонунийлаштиради”; бошқарувга доир – инсонпарвар мазмунга эга миллий ва умуминсоний қадриятлар оқимидаги тизим субъектлари, таълим тизими ривожланишини йўналтиради, таълим соҳасидаги ўзаро зарурий ҳаракатни ҳосил қилади; назорат – маданий-тарихийлик контекстида қадриятнинг ривож, шахсда қадриятга йўналганликни шакллантириш имконини беради¹.

Таълимга аксиологик ёндашувнинг турли талқишлари таҳлили шуни кўрсатдики, педагогик-психологик фанларнинг аксиологик салоҳияти талабаларнинг реал ҳаётий фаолиятининг ҳуқуқий меъёрларини шаклланишидаги имкониятлари (заҳиралари) мажмуи сифатида намоён бўлади.

ОТМда педагогик-психологик таълимни такомиллаштиришга доир турли ёндашувларини ўргатиб шундай хулосага келдикки, талабанинг маънавий-ахлоқий лаёқатини шакллантириш умумий ва

¹ Ходжаев Б. Педагогик ривожлантириш. – Т., “Fan va Iqtisodiyot” нashриоти, 2012. – 165 б.

алоҳида (ўқув-аналитик, кадриятга йўналганлик ва рефлексив-фаолиятли) педагогик-психологик фанларнинг оммалашуви, талабалар ўқув фаолияти усуллариининг фаоллашуви ва ўқитувчининг бошқарув фаолияти такомиллашуви ҳисобига амалга ошади. Шу билан бирга, педагогик-психологик фанларнинг ушбу салоҳияти юқорида санаб ўтилган компонентлар бирлигини кўзда тутувчи тизим сифатидагина самарали татбиқ этилиши мумкин. Талабаларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришга доир тажриба-синов ишлари педагогик-психологик фанларнинг аксиологик салоҳиятини рўёбга чиқаришнинг ўзаро бир-биричи тўлдирувчи уч йўналишини ажратиб кўрсатишга асосланди. Биринчи йўналиш – педагогик-психологик фанларнинг аксиологик асосларини кенг оммалаштириш; иккинчи – талабалар ўқув фаолиятини таъкил этиш жараёнини миллий кадриятга доир маълумотлар билан бойитиш; учинчи – аввалги яқин босқични татбиқ этиш бўйича ўқитувчининг бошқарув фаолиятини такомиллаштириш. Қуйида мазкур йўналишларга тўхталиб ўтамиз.

Педагогик-психологик фанларнинг аксиологик имкониятини юзага чиқаришнинг биринчи йўналиши ушбу курсларнинг кадриятга йўналтирилган таркибий асосларини кенг жорий этиш, яъни оммалаштириш билан боғлиқ. Оммалаштириш деганда, биз ушбу фанларнинг аксиологик асосларини талаба томонидан келгуси ҳаётий фаолиятда қўллаш мақсадида ўзлаштирилишини назарда тутамиз, яъни мазкур фанлардаги ўқув материалларининг амалий жиҳатида кучайтириш зарур бўлиб, бу объектив билимларнинг яширин, ammo юзага чиқиши мумкин бўлган субъектив билимга “айланиши”ни аниқлатади.

Педагогик жараёнларга аксиологик ёндашув ва педагогик-психологик фанларнинг антропоцентрик вазифаларини аниқлашга қаратилган педагогик рефлексияни ёритувчи илмий адабиётларни ўрганиш асосида ушбу соҳа фанларининг аксиологик асосларини танлашнинг қуйидаги тамойилларини аниқлаштирадик: умуминсоний ва миллий кадриятларга мувофиқлик; замонавий шароитда маънавий билимларнинг аҳамияти; эйдегик редукция (маънавий

ҳодисанини ҳар қандай танкид ва баҳолашдан озод этилиши, унинг шахсий мазмунининг белгилашиши); қадриятли-мазмушли йўналганлик (ҳар бир талабанинг мустақил таълим моҳиятини англаши, маълумотларнинг ҳамма учун очиқлиги); феноменологик редукция (муайян қадриятни ажратиб олиш ва унга эътиборни қаратиш, ўқув материални бойитиш учун фойдаланиш мумкин бўлган, ягона талқинга эга бўлмаган, талабанинг ижодкорлигини ривожлантирадиган феноменал далилларни қўпиш).

Педагогик-психологик фанлар, курс, бўлим, мавзуларнинг аксиологик салоҳиятига талабалар эътиборини қаратиш учун биз аксиологик тавсифдаги ўқув материалларини ишлаб чиқдик. Булар эса, ҳикматли сўзлар, мажоз, эртак, афсона, мақоллар, махсус саволлар, педагогик ва бадий асарлардан парча, тасвир, видео-аудио материаллардан иборат.

Педагогик-психологик фанларни биз куйидаги гуруҳларга ажратдик: асосий курслар ("Педагогика. Психология"); интеграциялашган курслар ("Тарбиявий ишлар методикаси", "Касбий педагогика", "Касбий психология", "Ўқув маданияти"). Бундан ташқари, биз тажриба-ишлари жараёнида тадқиқотчиликка доир шаклларни ҳам кўзда тутидик (аутодиагностика, индивидуал ва жамоавий маърузалар тайёрлаш, тадқиқот ишлари ҳимояси, талабаларнинг анъанавий илмий-амалий анжуманини ўтказиш).

Педагогик-психологик фанларни ўқитиш билан боғлиқ тажриба-синов ишларида таълим-тарбия мазмунини бойитиш икки босқичда амалга оширилди: биринчи – "горизонтал", иккинчиси – "вертикал".

Биринчи босқич – "горизонтал бойитиш" анъанавий ўқув режасини танлов фанлари асосида такомиллаштиринидап иборат бўлди. Бундай курсларнинг турли-туман бўлиши ва ўқув режасидаги танлов фанлари компонентга ажратилган вақт ҳисобидап ўтказилишига алоҳида эътибор қаратилди. Натижада куйидаги қўриш хосил бўлди: "Касбий таълим" бакалаврият таълим йўналишлари бўйича талабаларни тайёрлашнинг анъанавий йўналишларига диагностика, коррекция ва прогностика (баҳорат

қилиш) функциясини бажарадиган фаолият турларини киритиш кўзда тутилди. Таклиф этилган танлов фанларининг мақсади асосий педагогик-психологик фанларни инкор этмаган ҳолда, талабаларнинг маънавий компетентлигини ривожлантириш самарадорлигини опирисидан иборат этиб белгиланди.

Таълим жараёнини “горизонтал бойитиш”нинг қўшимча йўли сифатида мустақил таълим учун ажратилган соатлар ҳисобидан вебинар минни-курслар ташкил этилди. Авваламбор, тадқиқот доирасида минни-курслар лойиҳавий фаолиятни ташкил этиш, ижодий муҳит яратиш, тадқиқот ишларини ташкил этиш орқали кенгайтирилди. Минни-курслар қисқа машғулотлар (2-6 соат) кўринишида амалга оширилди ва талабаларнинг маънавий-ахлоқий компетентлигини ривожлантиришнинг асосий муаммоларига бағишланган қуйидаги вебинарларни ўз ичига қамраб олди: “Ахлоқий ўз-ўзини англаш”, “Замонавий шахснинг маънавий-ижодий кифоиси”, “Қатгаларнинг кадриятлари тизими ва ёшлар дунёси”, “Қиёсий аксиология” ва бошқалар. Бизнинг тажрибасини яна ишимиз жараёнида мазкур вебинарлар кафедра магистрлари ва докторантлари билан ҳамкорликда амалга оширилди. Минни-курсларнинг вазифаларидан бири – касбий деонтология нуқтаи назаридан талабаларнинг маънавий дунёқарашига кенгайтириш ва умуминсоний кадриятларни кенг ўзлаштириш сифатида белгиланганлиги.

Иккинчи босқич – “вертикал бойитиш” бўлиб, у қуйидагилар орқали таълимнинг жадаллигини таъминланишига хизмат қилди: ўқув материалли ва унинг миллий-маънавий пегизларини чуқурлаштириш; махсус ишлаб чиқилган алгоритм бўйича ўрганиш фаолиятини амалга ошириш; ўргатилаётган мавзунинг ахлоқий тавсифдаги реал далиллар билан бойитиш; замонавий ёшларнинг ахлоқий муаммоларини чуқур таҳлил қилишга қаратилган таълим модулини белгилаш; талабаларни интеллектуал ташаббусга йўналтириш; мустақиллик, мустақил таълим; ахборот муҳитини бойитиш – вақт, воситалар, материаллар, турли ўқитиш шаклларида унумли фойдаланиш.

Шундан сўнг, педагогик-психологик фанларнинг аксиологик салохиятини махсус алгоритм асосида амалга ошириш бўйича махсус фаолиятни ташкил этиш режалаштирилди, у мазкур фанларнинг аксиологик салохиятини рўёбга чиқаришнинг педагогик механизмини ўзида акс эттирди.

Педагогика ва психология фанлари бўйича машғулотларни ташкил этишда ушбу алгоритмдан доимий равишда фойдаланиш миллий кадриятларнинг ижтимоий-маданий ва таълимий, ижтимоий ва шахсий кадриятлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни юзга чиқариш имконини берди. Бу алгоритм барча семинар ва амалий машғулотларда қўлланилди ҳамда талабаларга муайян фаннинг биринчи машғулотларида эслатма сифатида таклиф этилди ва дафтарга жадвал кўринишида қайд этиб қўйилди. Бу орқали эса алгоритмнинг барча босқичи (репрезентатив, эвристик, баҳоловчи, рефлексив, башоратловчи) турли материал билан ишлаш жараёнида бутун машғулот давомида кетма-кетликда амалга оширилди.

Мазкур алгоритмга асосланган ҳолда бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг технологик тузилмаси аниқлаштирилди (2.1.1-расмга қarang).

Тажриба-синон ишлари жараёнида аксиологик ёндашувнинг моҳияти ва ўзига хосликларини акс эттирувчи ҳамда уларнинг миллий кадриятларни ўздаштиришларини фаоллаштиришга имкон берувчи талабаларнинг фаолият турлари ва методик усуллари тўпланди ҳамда синов қўрилди.

Барча методларнинг асосий вазифаси – талабаларни нарсабуюм, ҳаракат, воқеа-ҳодиса, шахс, далилларга доир (ўзи учун аҳамиятли маъносиди) кадриятлар билан қуроллантириш эканлиги аниқланди.

Профессор-ўқитувчининг фаолияти талабаларда ўзининг чуқур аҳамияти билан идрок этилган миллий кадриятларни таркиб топтиришда намоён бўлди. Бундан ташқари профессор-ўқитувчи машғулотлар ва аудиториядан ташқари ишлар жараёнида талабалар

ўз тақдирини ҳақиқда ўйлайди ва, ҳаёт мазмунини излашда санъатнинг
 янги йўналишлари, ҳаётнинг қадриятли аспекти бўйича маънавий
 фаолиятни фаоллаштирадиган ўзаро таъсир этишининг шакл ва
 методлари намунасини ишлаб чиқарилди.

2.1.1-рasm. Ёшлар қишлоқ хўжалиги мутахассисларида
 миллий қадриятлар тизимини ривожлантиришнинг
 технология тузилмаси

Ўзаро ҳаракатнинг мазкур шакллари:

- талабаларнинг ижтимоий ва касбий билим даражасини ошириш;
- талабаларда уларнинг шахсида чуқур қадриятли аҳамиятга эга бўладиган маданий ҳодисалар, ижтимоий воқеалар, бадий образларни таътиб этиш;
- фаолиятнинг хилма-хил турлари, шакл ва методлари;
- фаолиятнинг постандарт, эвристик, илмий-тадқиқот тур, шакл ва методларини таътиб этиш;

- тақдим этилаётган материалларни инсонларварлаштириш;
- эвристик, изланишли шакл ва методларнинг қўлланилиши;
- талабаларнинг ўзларидаги эҳтиёж, тапаббус, қизиқиш ва изланиш каби методик йўналишлар орқали амалга оширилади.

(ТИРЕ БИЛАН)

Бундан тапқари кўрсатилган йўналишларни аниқ амалга ошириш учун ҳам турли методлар қўлланилди.

Педагогик фашиларда ўқув-тарбиявий фаолиятнинг бир қанча методлари маълум. Методларни турлича тасниф этишдан келиб чиққан ҳолда, таълим-тарбияга аксиологияк ёндашувни жорий этиш куйидаги методлар билан боғлиқ деб ҳисоблаймиз:

- оғзаки (онгга таъсир этувчи) – ҳикоя, китоб билан ишлаш, гушунтириш, оғзаки ишонтириш, таққослаш, саволларга жавоб бериш, ахлоқ ҳақида суҳбатлар, истиқболни муҳокама этиш, маъқуллаш ёки маъқудламаслик;

- ижтимоий-педагогик (муҳитли-педагогик таъсир этиш) – рабатлантириш, истиқболни ташкил этиш, ҳулк-атвор қондаси, марсонимлар, анъаналар, образли тасвирлаш, ҳамкорлик ишларида иштирок этиш, жамоавий жишелик шароитини яратип, беллашув (индивидуал ва гуруҳли мусобака), гуруҳли назорат, жамоавий фикр, жамоадаги ўзаро уйғун кайфият, ҳисоботлар, йиғилиш, эриштилашларни муҳокама этиш ва баҳолаш, дўст (ҳамкор)га, педагогик жамоага, устозларга ёрдам берип ва қўллаб-қувватлаш;

- фаолиятли (амалий таъсир этиш) – ахлоқий ҳатти-ҳаракатларни ҳосил қилиш, тарбиявий вазиятларни яратип, тарбиявий иш (ижтимоий-фойдали фаоият, касаллар, кекса кишилар ва ногиронларга ёрдам кўрсатип, табиатни муҳофаза этиш, вояга етмаган ҳуқуқбузарлар билан ишлаш, итапбалликларда иштирок этиш, бадший ижодкорлик ва бопкалар), вазифаларни амалий ҳал этиш, тартиблилик, яхши муомалани машқ қилиш, ижтимоий топшириқ, фаолиятли моделлаштириш, ички(психологияк) кийинчилликларни моделлаштириш, кийинчиллик, муваққат кўнгилсизликларни бартараф этиш, муаммоларни ҳал этиш йўллари биргаликда излаш, тажрибага асосланиш, талаб,

тренинг, аутотренинг, биргаликдаги фаолиятларда иштирок этиш, бошқаларга ёрдам кўрсатиш, ўртоқлар ва жамоага ёрдам бериш, жамоавий ўзаро боғлиқ ҳулк-атвор, тажриба ортириш, тарбияланганликнинг таркибий қисмларини психо-педагогик тестлаш, «мен ўзим» методи;

- рожалаштирувчи (тузилмани, жонлаштириш, меъёрлаштириш, фаолиятни моделлаштириш, тарбиявий ўзаро таъсир этиш шакллари танлаш);

- таъкилотчиликка доир (жамоани ва унинг ўз-ўзини бошқариш органларини таъкил этиш; жамоавий фаолият; ролларни тақсимлаш, талабаларнинг масъулигини йўналтириш ва бошқариш);

- сафарбарли-ахборий (муҳим аҳамиятга эга мақсадларни намойиш этиш, ижтимоий-субъектли тажриба, исхик ҳолат, мотивацияли фаолият ва ҳулк-атвор, психологик қўллаб-қувватлаш, ўтти-насихат);

- коммуникатив (таянч нуқтаи назарни белгилаб олиш, муносабатларни мослаштириш ва уларнинг меъёрини ишлаб чиқиш, ўзаро жавобгарликни босқичма-босқич ошириб бориш, ўзаро ишонч ва ҳамкорликка йўналтириш);

- мувофиқлаштирувчи-тузатишли (талабалар, тарбиявий ишларни таъкил этиш, ҳаракат ва қучларни коррекциялашга қўйилган талабларни ишлаб чиқиш ва танлаб олиш).

Мазкур методлар билан ўзаро боғлиқликда аксиологик ёндашувини амалга ошириш жараёндаги талабаларнинг фаолият турлари ҳам аниқланди:

- маданий фаолиятнинг бир қанча йўналишларидаги кенг маданий қизиқишларни амалга ошириш ва қондириш;

- мақсадага йўналтирилган ва ўз-ўзига таълим бериш;

- санъат билан доимий мулоқот;

- асосий инсонпарварлик манбалари (педагогика, этика, эстетика, экология) билан мустақил тапишиш ва ўрганиш;

- хилма-хил бадший ижод турлари, сеяимля машулотларнинг ўзига ҳосликларини тушушиш, китоб ўқишга бўлган

қизикишларини ошириш, бадний фаолиятда иштирок этиш, кўргазма ва конкурсларни ташкил этиш орқали бадний дидни ривожлантириш;

- талабалар билан фаолиятининг ижтимоий-педагогик соҳалари – профессионал таълимдаги малакавий амалиёт, қўлга киритилган маълумотларни таҳлил этиш, таққослаш, шахсий фаолиятни ва юзага келиши мумкин бўлган қийинчиликларни кўра олиш, ҳаётий вазиятларни моделлаштиришга имкон берувчи психологик-педагогик трепияларни кенг йўлга қўйиш ва бошқалар.

Мазкур педагогик ёндашувларни амалга ошириш натижасида (таълим мақсади ва талабаларнинг шахсий қизикишлари асосида ташлаб олинган муаммоларни ўқитиш ва ижодий фаолият сабабли юзага келувчи) узвий, тарбияловчи ва ривожлантирувчи муҳит ҳосил қилинди.

Ушбу методик йўналишлар ва аниқ методлар бизга ўқув фаолиятини ташкил этишнинг ўзаро мос шаклларида гуруҳлаштириш куйидаги тамойиллар асосида олиб бориш кераклигини кўрсатади:

- иштирокчилар сонига кўра – индивидуал, микрогуруҳли, гуруҳли (жамоавий) ва оммавий;

- алоҳида вазифаларига кўра – маданий, касбий, коммуникатив, ижодий, ижтимоийлаштирувчи;

- ўтказилишидаги ўзига ҳослигига кўра – маъруза, суҳбат, муҳокама, мунозара, баҳс, умумий йиғилиш, тажрибали, билимдон ва обрўли кишилар билан учраш, маданий талбирлар (театр, кинофильм ва кўрсатув)га таприф буюриш, индивидуал топшириқ, жамоавий иш, ижтимоий шаклдаги ишда иштирок этиш, ўртоқлик ёрдами, васийлик, оталиқ, раҳбарлик, бошқаритиш, ҳамхўрлик ва бошқалар;

- ўтказилиш жойига кўра – ўқув, ўқув-тарбиявий, амалий-педагогик, методик, олий таълим муассасасидан ташқари;

- ўтказилиш вақтига кўра – режали, профилактик, башоратлашга оид, яқуний, умумий.

Миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришга доир асосийлик ёндашув шакллари қуйидаги тарзда тасниф этилди:

1. Касбга доир:

- касбий вазиятларни моделлаштириш;
- касбий фаолиятга тақдир қилиш;
- мутахассистликниш ижтимоий масалаларига доир махсус семинар;
- олий таълим муассасаси фахрларини ўқитиш мазмунида ижтимоий муаммоларни очиб бериш;
- битирув малакавий иш ва магистрлик диссертацияларига касбий муаммоларни ижтимоий-маданий асослашга доир бўлимларни киритиш;
- касбий таълим соҳаси дастурларининг фахрларо блокларини ишлаб чиқиш.

2. Ижтимоийлантиришга оид:

- фаолиятнинг жамоавий шакллари – ўқув, ўқув ва илмий-тадқиқот, ижодий, маданий-ривожлантирувчи;
- касбий вазиятларни муҳокама қилиш;
- ижтимоий-педагогик, ишбон ва ролли ўйинлар;
- заҳиятларни баргараф этишга доир вазифаларни ҳал этиш.

3. Диалогли:

- маъруза-диалог;
- профессор-ўқитувчининг кўмагида ташкил этилувчи ишланшли ўқув иши;
- профессор-ўқитувчилар, курсдоқлар, оила аъзолари, талабалар билан миллий маданият ва кадриятларга доир фикрларни алмашиш бўйича фаолият ва мулоқот;
- ўзаро мулоқабат – ўзаро ишонч, олийжаноблик, ўзаро ёрдам ва қўллаб-қувватлашниш ишонпарвар тизими.

4. Индивидуал-ривожлантирувчи:

- ижтимоий-педагогик ўз-ўзини лойиҳалашга доир шахсий фаолият;
- “Мен – айтаман”, рефлексив кундалик;

- ўзининг психологик-педагогик, шахсий, маданий-инсонпарвар ривож дастурини тузиш.

5. Бадний-эстетик:

- касбий тайёргарликнинг олий таълим муассасасидан ташқари шакллари – кейинчалик муҳокама қилинадиган мусиқати ва драмали театрлар, концертлар, кинофильм, кўргазмаларга жамоа бўлиб ташриф буюриш;

- ижодий кеча;
- ижодий ходимлар ва жамоалар иштирокида мунозара ўтказиш;
- мутахассисликнинг ижтимоий бўлимлари бўйича семинарлар ўтказиш;
- ўқув ва ўқув жараёнидан ташқари фаолиятни интеграциялаш, ўқув фаолиятиш ўйин ва бадний фаолият билан кўпинча олиб бориш.

Миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг муҳим жиҳати уни технологик амалга оширишда намоён бўлади.

Шубҳасиз ўқув фаолиятининг анъанавий турлари (манбаи сифатида ўқитувчи ёки китоб асосидаги ахборотни ўзлаштириш ва қайта тиклаш) ва улар билан боғлиқ таълим методлари аксиологик ёндашув тизимидан четда қолиши мумкин эмас, бироқ улар кенг ҳажмда амалий кўникмаларни эгаллаш, стратегик режалаштиришдан фойдаланиш, муаммони қўйиш ва ҳал этиш, талабаларнинг ҳиссий-иродавий ва коммуникатив соҳаларини ривожлантиришга имкон бермайди.

Бу борада асосида талабаларнинг ўзлари орасида, ўқитувчилар ва ижтимоий-табiiй атроф-муҳит билан ўзаро биргаликдаги ҳаракат ётадиган интерфаол ўқитиш методлари кўпроқ истиқболни асос эйтиради. Жуфлик ва гуруҳлардаги ҳамкорлик, ўқув мунозараси ва конференция, “ақлий ҳужум” ҳамда танқидий фикрлашни ривожлантирувчи методлар, “кейс-стади” (аниқ намуна асосида ўқитиш), имитацион моделлаштириш, сценарийлар ишлаб чиқиш, билимлар харитасиш тузиш каби метод ва иш шакллари

ўқув материалларини фаол ўзлаштириш ва асосий тушунчаларни эгаллашга имкон беради.

Таълимнинг ҳаёт билан, назариянинг амалиёт билан алоқадорлиги масалан, деҳқончилик маданиятини яхшилашга эришиш (ОТМ, кишлоқ хўжалиги, инлаб чиқариш, уй хўжалиги доирасида)га йўналтирилган лойиҳалар методини амалга ошириш ёрдамида таъминланади. Лойиҳаларни тузиш жараёнида мақсадга мувофиқ муаммоли аниқлаш ва шакллантириш, фаолият воситаларини танлаш, унинг ахборий, моддий-техник ва таъқилий жиҳатдан таъминлаш усулларини ўзлаштириш, амалий натижаларга эришишга интилади ва уларни таҳлил этади, шахсий тажрибасидан келиб чиқиб, дарсларни танлаб олади.

Уларсиз тез ўзгарувчан дунёда муваффақиятли мослашни ва билимларга асосланган иқтисодиётга ўтиш мумкин бўлмаган ахборот-коммуникацион технологиялари (АКТ)дан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. АКТ воситалари талабаларга воқеа-ҳодисалар ҳақидаги маълумотларни излаш ва қайта ишлаш, ахборотни бир турдан бошқасига кўчириш, маълумотларни тақдим этиш ва ахборотдан керакли билимларни танлаб олиш, факат объект ва ҳодисанинг эҳсас, башки муаммоли жараён (моделларга асосланган ҳолда)ни ўрганиш, масофавий мулоқот, ўз меҳнати натижаларини расмийлаштириш ва тақдим этиш учун ахборий асбоб-ускуналарни мустақил қўллаш олишга имкон беради.

Келажакни лойиҳалаш талабаларга ўз кучини долзарб, ижтимоий аҳамиятга эга муаммоларни ҳал этишга сарфлаш, зарур шахсий тажрибаларни эгаллашга имкон беради.

Тадқиқот доирасида қуйидаги аксиопедагогик технологияларини аниқладик ва амалиётга татбиқ этдик:

1. Қўлланиш даражаси ва тавсифига кўра:

- ижтимоий-педагогик, умумпедагогик (метатеchnологиялар);
- модули (блокш);
- политехнологиялар (интегратив);
- чуқур сингдирувчи, мослашувчан.

2. Фалсафий асосга кўра:

- диалектик, инсонпарварлик, табиат билан уйғунлик, антропологик.

3. Методологик ёндашувга кўра:

- инсонпарварлик, табиат билан уйғунлик, тизимли, яхлит, интегралланган, шахсга йўналтирилган, амалий-йўналтирилган, фаолиятли, изланишли, тадқиқотчилик, ижодий, ижтимоий-маданий.

4. Ривожланишнинг асосий омилларига кўра:

- биоген, социоген, психоген.

5. Шахсий соҳа ва индивиднинг очкичли компетентликка йўналганлигига кўра:

- шахсий ўз-ўзини бошқариш механизми соҳаси (ЎБМ);
- ахлоқий-эстетик сифатлар соҳаси (АЭС);
- ҳаракатли-амалий соҳа (ХАС);
- ижодий сифатлар соҳаси (ИСС).

6. Мазмуни ва тузилиш тавсифига кўра:

- инсонпарвар;
- ижтимоий-маданий;
- мослашувли-вариатив;
- кўп томонламалилик;
- касбий йўналганлик;
- чуқур сингдирилувчи.

7. Ижтимоий-педагогик фаолият турига кўра:

- ривожлантирувчи;
- қўллаб-қувватловчи (уйғун);
- ижтимоийлашув;
- мослашувли;
- ижтимоий чиниқиш;
- ижтимоий-педагогик;
- маданиятга доир.

8. Ижтимоий-педагогик фаолиятнинг асосий турига кўра:

- педагогик қўллаб-қувватловчи (уйғун), педагогик ёрдам, таълимий, тарбиявий ва ривожланишга эътибор қарагувчи ривожлантирувчи технологиялар.

9. Ўқув-тарбиявий ва ижтимоий жараёнда бошқарилиш турига кўра:

- кичик гуруҳлар тизими;
- индивидуал – «маслаҳатчи» тизими;
- чоп этилган ахборот (китоб билан ишлаш)ни мустақил ўрганиш;
- компьютерли индивидуал;
- ўзаро бошқаришли, ўзаро ўқитиш;
- ўз-ўзини бошқариш (ўз-ўзини ташкиллаш, ўз-ўзини йўналтириш).

10. Ўқитиш метод ва усулларининг устуңлигига кўра:

- муаммоли, изланишли, тадқиқотчилик;
- ижодий, эвристик;
- арт-технологиялар;
- ўйинли;
- лойиҳали;
- продуктив;
- ривожлаштирувчи;
- ўз-ўзини ривожлантириш.

11. Педагогик ўзаро ҳаракатга йўналганлик ва талабга ёндашувга кўра:

- субъект-субъектли;
- демократик;
- антропоцентрик;
- шахсий-фаслияли-муҳитга йўналганлик;
- интерфаол;
- индивидуал;
- ҳамкорлик технологиялари;
- ўз-ўзини тарбиялаш, ўз-ўзига таълим бериш.

12. Анъанавий таълим тизимига муносабат ва модернизациялашга йўналганлигига кўра:

- инсонпарвар ва демократик муносабатлар асосидаги;
- талабалар фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштириш асосидаги;
- материалли методик ва дидактик қайта тиклаш асосидаги;
- ижтимоий-тарбиявий функцияларни кучайтириш асосидаги.

Тадқиқотнинг амалий қисми (шакллантирувчи эксперимент) асосида бир нечта йўналишлар йўлга қўйилди.

Биринчи.

- ижодий салоҳиятни ривожлаштириш;
- ижтимоий-педагогик йўналганликни шакллантириш;
- талабаларнинг касбий-педагогик тайёргарликнинг шахсий қадриятли-моҳиятли мазмунини аниқлаш ва аниқлай олишга йўналтирилган таълим олувчиларнинг умумий ва махсус педагогик кўникма ва қобилиятларини шакллантириш.

Мазкур мақсадга эришиш учун қўйидаги новътазавий машғулот шакллари амалга оширилди: бинар маъруза, олдиндан режалаштирилган ҳағолар асосидаги маъруза ҳамда

а) дастлабки боскичида – жавоб, қабул қилинаётган қарор ва ҳаракатларни батафсил асослаш;

б) кейинги боскичида – тез қарор қабул қилиш ва қисқача (масалан, фақатгина ўз педагогик нуқтаи назари ғояси ёки тамойили) изоҳлашни талаб этувчи машқлар (назарий материални таҳлил этиш, реал педагогик вазият) тизимини акс эттирувчи семинар.

Бундан ташқари мазкур йўналиш бўйича изоҳлашнинг махсус усуллари қўлланилди:

- педагогика ёки касбий соҳага оид тарихий матнни бугунги кунга, замонавий ижтимоий-педагогик ҳолат, шахсий-касбий вазиятга тадбиқ этиш;

- турли ижтимоий-педагогик жараёнларнинг субъектлари пуқтан назарига асосланиб, педагогик матн ёки вазиятни изоҳлаш.

Иккинчи. Касбий ҳодисаларнинг мазмуни ва моҳияти, уларнинг мақсадга мувофиқлиги ҳамда ижтимоий-маданий юнматиллини аниқлаш, бир хиллик ва шоянлиб баҳолашдан қочип, ахлоқий, педагогик, ижтимоий, маданий масалалар бўйича шахсий нуқтаи назар, миллий ва жаҳон маданиятига эҳтиёткорона муносабатни тақдирлаш.

Ушбу йўналишни амалга оширишнинг асосий шакллари сифатида муқобиллик нуқтаи назаридан қараладиган маъруза-мунозара ва амалий машғулотиш ўтказилди. Талабаларнинг фикрлари, уларнинг у ёки бу масала бўйича турли фикрларни баҳолашга доир таҳлилий ишлари:

- нарсаларнинг ҳодисаларнинг ижобий, салбий ва мунозаралиш-муаммоли хусусиятларини аниқлайди;

- социумнинг динамик ўзгаришчан вазиятда касбий вазифаларни ҳал этишда юқори даражада мослашувчанликка эришганликларини таъкидлаб ўтишга имкон беради.

Талабаларнинг танлови ўз навбатида, энг аввало, уларнинг шахсий тажрибасига таъсир қилади, бироқ тарбияга авторитар ёндашув уларда хоҳишни ҳосил қилмайди, чунки улар на пазарий, на амалий жиҳатдан тарбиянинг бошқа шакли ва методлари билан таниш эмаслар. Методик жиҳатдан келиб чиқадиган муаммо шуки – уларга қийин, баъзан эса, имконият ҳам йўқ.

“Фермер маънавияти” муаммосини муҳокама этишда талабаларга фермер маънавияти ва маданиятининг ўзаро муносабатини турлича тушунирадиган ҳилма-ҳил педагогик назарияларга таъсиф бериш таклиф этилди. Қондага мувофиқ, қим учундир муқтадил инсон тимсоли маъқул, унга социумда таниш бўлган педагогик маданиятнинг таркибий қисми сифатида тарбияда авторитар ёндашувга афзал деб қаралади. Буни эса қуйидагича тушунирилади: мулоқотнинг бундай шакли манзур эмас, бироқ уларнинг фикрича, тарбия жараёнини ташкил этишга бошқача ёндашувлар самарасиз бўлиши мумкин.

Маъқур мақсадли амалга ошириш учун “Анъанавийлик ва новаторликнинг уйғунлиги нимада?”, “Омадли киши ва педагогик

муваффақият – уларнинг ўртасида қандай фарқ бор?”, “Исталган ишга моддий маънафаддорлик ёки ишқибозлик билан қараш тўғрими?” мавзусида амалий маъмулотлар ўтказилди.

Учинчи. Назария, амалиёт, шахсий тажриба ва маданият соҳаси доирасида объективлик ва субъективликка эришиш орқали педагогик касбининг мазмун-моҳияти ва аҳамиятини ўзлаштириш. Талабаларнинг маданий мазмундаги матн билан ишлари асосида амалга ошириладиган мазкур йўналиш айниқса, муҳим аҳамиятга эга. Бу ўқув материалнинг асосида дарслик ёки профессор-ўқитувчининг маърузасидаги маълумот эмас, талабаларнинг биринчи даражали манбалар – маъхур педагог, психолог, социолог, ижтимоий педагог, файласуфлар, фан ва санъат намойندалари асарларининг мазмунини мустақил ижодий қайта ишлаб чиқиши ўз аксини топишини англатади. Шу билан бирга аксиологик мазмундаги матн реал матндан ташқаридаги ролни бажариш ва фаолият намунаси ҳамда баъзан ҳаётий (педагогик) вазиятни ифода этишини айтиб ўтиш зарур.

Технологиянинг барча босқичлари талабаларни миллий кадриятларни эмоционал идрок этиш, бадний ижодкорлик ва рефлексия орқали интериоризациялашга имкон берувчи методлар ёрдамида амалга оширилди. Тадқиқот жараёнида талабаларда миллий кадриятлар тизимида ривожлантириш технологияси ҳар бир босқичининг ўзига ҳослиятини ҳисобга олган ҳолда, маълум бир гуруҳ методлар қўлланилди:

ташншув, билишга доир методлар: суҳбат, маъруза, мунозара, полилог, мотивацион диалог, маънавий маданиятга доир фаолиятни моделлаштириш;

фаолият ва ҳулқ-атвори рағбатлантириш методлари: иллюстрация, демонстрация, драмалаштирилган ўйинлар, маик, фаолиятни рағбатлантириш методлари, гуруҳий ўқув лойиҳаларини бажариш, ҳулқ-атвори рефлексиялаш методи;

талабаларда фаолиятга ҳиссий-эмоционал муносабатни шакллантириш методлари: эмоционал таъсир кўрсатиш методлари,

маънавий маданиятга доир фаолиятни кузатиш ва эмоционал идрок этиш, маданий диалог;

талабаларни маънавий маданиятга доир фаолиятга жалб этиш: эмоционал таъсир кўрсатиш, ажодий изланишга доир вазиятлар, эркин танловни қўллаб-қувватлашга доир вазиятлар, маънавий-ихлоқий танлов ва ҳамкорликдаги фаолият асосида ечим топиладиган вазиятлар.

Куйида айрим интерфаол шакл ва методларни қўллаш намуналарини келтириб ўтамиз.

“Қишлоқ хўжалиги мутахассиси портрети” машқи.

Гуруҳларга бўлинган иштирокчилар учун ҳар бир гуруҳга битта флипчарт ва турли хил рангли маркер берилади.

Вазифа: Сизнинг назарингизда ХХІ аср қишлоқ хўжалиги мутахассиси қандай бўлиши керак? Унинг портретини чизинг. Бунишг учун 20 дақиқа вақт берилади. (Бунда коллаж методидан фойдаланиш ҳам мумкин. Коллаж методида мутахассис кўришиши ёки портрети тизилиши шарт эмас, яъни ўқитувчининг фазилатлари, имкониятлари, билими, малакаси, кўникмаси, дунёқараши ҳар хил белги, предмет ёки ўхшатишлар воситасида тасвирланиши мумкин. Масалан, вақтни тўғри режалаштириш сифатини энг сўнгги моделдаги соат расмиш чизиш ёки ёпиштириш билан ифодалаш мумкин ва шунга ўхшаш). Иш якунлангач, ҳар бир гуруҳдан бир иштирокчи тақдимот ўтказди. Тақдимот учун регламент 3-5 дақиқа.

“ШАРТНОМА” МЕТОДИ.

Флипчартта шу семинар-тренинг учун “Шартнома” сўзи ёзилади. Яъни талабалар томонидан семинар-тренинг иштирокчилари учун қоидалар ишлаб чиқилади. (Масалан: соҳа мутахассислари учун семинарга ўз вақтида келиш, кеч қолмаслик, иштирокчилар бир-бирларининг фикрларини бўлмаслиги, ўзаро ҳурмат ва шунга ўхшаш қоидалар). Шартнома тузилгач, барча иштирокчилар розилиklarини билдириб, “шартномага” – флипчартга ўз имзоларини қўйишади. Шартнома бузилган айрим ҳолатларда турли кизикарли жарима-лар тайёрлаш мумкин.

Масалан, шартномани бузган иштирокчи шёр ёки қўшиқ айтиши лозим бўлади. Бу эса семинар-тренингда бир лирик чеккиниш бўлиб, иштирокчиларнинг кайфиятини кўтаришга олиб келади. “Шартнома”ни семинар давомида ҳонанинг иштирокчилар назарида бўлган жойига олиш мақсади мумкин бўлади.

Маъруза – у ёки бу илмий масалани тўғри, мантиқий изчилликда ва аниқ изоҳлаб бериш. Маъруза ўқитувчи шахсининг барча бойлиги: онги, ҳиссиёти, продаси, туйғуси, эътиқоли орқали талабалар ички дунёси билан мулоқотда бўлишининг энг самарали, жонли шаклидир. Бунда ўқитишнинг йўналтирув, ахборот бериш, методологик ва тарбиялов функцияларини рўёбга чиқаришга ёрдам беради.

Маърузанинг йўналтирув функциясида талабаларнинг диққати ўқув материалининг асосий қондалари, уни ўрганишдаги ҳамда бўлғуси касбий фаолиятидаги роли ва аҳамияти, уни ўзлаштириш методларига жалб қилинади. маърузанинг ахборот бериш функцияси ўқитувчи томонидан асосий илмий фактлар, қондалар, ҳулосаларнинг моҳиятини очиб чиқишда амалга оширилади. Ўқитишнинг методологик функциясини қўллаш тадқиқот методларини қисқарт, таъминлаш, илмий изланишнинг тамойиллари ва ёндашувларини аниқлашга ёрдам беради. Ўқитишнинг тарбиялов функцияси маъруза жараёнида ўқув материалига ҳиссий баҳо бериш муносабатларини уйғотиш, қизиқишларини ўстириш, мантиқий фикрлаш ва исботлашни ойдинлаштириш йўли билан амалга оширилади.

Анжуман-маърузани таъминлаш этиш методикаси.

Мақсади:

- инсценировка таъриф этилган мавзу ёки қандайдир қўйилган вазиятга ўзининг муносабатини концептив тарзда баён этиш, пук айта олиш, тезкор фикрлар олишни ривожлантириш мақсадида ўтказилади;

- чиқишларни таҳлил қилиш ва баҳолаш, маъруза қилувчиларни баҳолаш мезонларини шартли чиқиш қўникмасини шакллантиради.

1. Педагог ёки бошқа бошловчи мавзуни, мақсадни эълон қилади ва унга қизиқишни ривожлантиради.

2. Экспертлар ва секретарь белгиланади.

1. Қайси мавзу бўйича, маърузачилар ўзларини қандай вазиятда тасваур қилишлари ва қандай кўрсаткичлар бўйича баҳоланишлари айтиб ўтилади.

2. Тайёрланиш учун вақт берилади. Ҳар бир иштирокчи индивидуал тарзда ўзининг маърузасини тайёрлайди.

3. Кейин иштирокчиларга навбати билан сўз берилади. Маърузалар беш минутдан ошмаслиги керак. Қолган тингловчилар маърузачиларни тинглайди.

4. Маърузалар тугаганидан сўнг, экспертлар чиқишларни айтиб ўтишдан мезонлар бўйича баҳоланади. Чиқишларни таҳлил этиш уч босқичда амалга оширилади. Ҳар бир эксперт чиқишга мос баҳони қўяди ва маърузачининг ўрнини белгилайди. Кейин ўзининг таъбаббуси билан ёнидаги шериги билан баҳолаш бўйича алоқага киришади. Зарурият туғилганда, ўзининг баҳосига ўзгартириш киритади. Шундан сўнг, умумғуруҳий мунозара ўтказилади. Чиқишларнинг мазмунини таҳлил қилинади, маърузачиларнинг хатти-ҳаракатларидаги ижобий ва салбий жиҳатлар аниқлаштирилади.

5. Техник эксперт маърузачилар эгашлаган ўришларни эълон қилади.

Бошловчи чиқишлар бўйича якуний хулосани айтади ва умумлаштирилади.

Агъжуман-маърузани қўйидаги мавзуларда ташкил этиш мақсадга мувофиқ:

1. Миллий маънавият – миллат ва жамиятнинг куч-қудрати.

2. Ислохотлар жарёёнида миллий-маданий меросга янгича муносабат – умуммиллий эҳтиёж сифатида.

3. Миллий маънавият ва умуминсоний қадриятлар алоқадорлиги.

4. Шахс маънавий ва моддий ҳаёт уйғунлиги.

5. Жамият маънавий-ахлоқий муҳитида шахс фаоллиги.

6. "Маънавий идеал" тупунтаси ва унинг ахлоқий омиллари.

7. Маънавий идеалнинг жамият маънавий-ахлокий муҳитига таъсири.

8. Имон-этиқод бутлиги — маънавият белгиси.

9. Диний бағрикенглик — маънавий фазилат сифатида.

10. Маънавий таҳдидлар ва ахлокий тарбия мезоши.

Тренинг — бу мақсадга йўналтирилган кўникма ва малакаларни ривожлантиришга қаратилган қисқа муддатли ўқитиш шакли. Таълим соҳасидаги тренингни ўзига хосликлари қуйидагиларда ёрқин намоён бўлади:

1. Мақсадга йўналганлик. Тренингни асосий мақсади қисқа муддатда уч-йигирма беш талабадан иборат гуруҳни олий таълим муассасаси шароитида мослаштириш мақсадида аниқ кўникма ва малакалар билан қуроллантириш.

2. Тренинг ўтказиш вақтининг чегараланганлиги. Тренингни ўтказиш учун аниқ муддат белгиланиб олиниши ва шу муддатда қўлладиган натижаларга эришилиши зарур.

3. Иштирокчилар сонининг текланганлиги. Тренинг ўтказиш учун энг қулайи 25 талабадан ошмаган гуруҳдир.

4. Шакллантирилиши лозим бўлган кўникмалар тавсифи. Мазкур ўзига хослик турлича намоён бўлиши мумкин: формал мослашувга ўргатишдан, дидактик мослашувга қадар.

Тренингни муваффақиятли ўтказиш учун қуйидаги шарт-шароитларга амал қилиш лозим:

1) тренингни мақсади ва вазифалари ҳақида аниқ тасаввурларни ривожлантириш;

2) қисқа муддат ичида талабаларни тренингда иштирок этишга ўргатиш;

3) тренингни талабаларнинг иқзикчилари, эҳтиёжлари билан мувофиқлигини таъминлаш;

4) тренингни муваффақиятли амалга ошириш учун иштерфвол методлардан фойдаланиш.

“Мен қандай одамман?” тренинги.

Бошловчи: киши кўпинча, бонкаларга савол бергани яхши кўради. Бу саволлар турли хил парсалар ҳақида бўлиши мумкин,

бирок кишининг айнан ўзи ҳақида эмас. Биз Сиз билан эса бугунги машғулотда "Мен қандай одамман?" деган саволга жавоб берамиз.

Бир ёзилмаган вирак олинг ва қуйидаги саволларга жавоб бериш:

1. Менинг асосий ютуқ ва камчиликларим нимадан иборат?
2. Оилам – ота-онам, ака-укаларим ва опа-сингилларим, яқинларим менга қандай таъсир кўрсатишади?

Жавобларингиз имкон қадар очикчасига берилиши керак, зеро уларни Сиздан бошқа ҳеч ким кўрмайдди. Рухсатингиз билан мен уларни кўриб чиқаман. Мана шу тарзда ўндан ортиқ жавоб тўпланади. Бу жавоблар ўзингизни яхшироқ билиб олишга Сизга ёрдам беради.

Аввалги машғулотда аниқладикки, ўзини жамиятда тўғри тутишга ўрганиш учун нафақат одоб қоидаларини ўзлаштириш, балки ўзида характернинг маълум қирраларини ривожлантиришга интилиш керак. Ўз устида ишлатиш, одатлари ва характери ҳақида ўйлаб кўриш керак. Ҳар биримизга чиндан-да, тарбияли ва маданиятли киши бўлишга тўсқинлик қилиши мумкин бўлган характер қирраларини аниқлашга уриниб кўрамиз.

Ўзингизни қуйидаги вазиятларда сишаб кўра оласизми?:

Кўчада учраб қолган кекса одамга майин табассум билан харидини олиб боришга ёрдам берасиз, салдан кейин эса нотаниш икки аёлни туртиб ўтиб, навбатсиз билег олишга уринасиз?

Агар нундай қилсангиз, сира шубҳаланмаш: сизда кўр-кўроналик (хўжакўрсинга иш қилиш) бор, Сиз бу сиз учун фойдали бўлган вазиятларда ўзингизни маданиятли қилиб кўрситасиз, холос.

Аслида, чинакам мулоимлик байрамона либос эмас, кундалик кийим-бош, у ҳафтаининг ҳар кунида ораста ва чиройли бўлиши керак.

Хулқ-атвор маданияти – маданиятли киши родини ўйнашни истаган хаваскор актёр учун сценарий эмас. У ҳаётни охири йўқ маскарад (фақат кийимларини алмаштириб унғурсанг бўлгани) дсб тушунадиганлар учун ҳам тўғри келмайдди. Кишилар кўз ўшида улар олийжаноб ва тарбияли бўлиб кўринишга уринади, уларни ҳеч

ким кўрмайдиган ва тўхтатмайдиган жойларда эса, кузондай шооилади, бақиради, эиники карсиллатиб ёпади ва шу кабилар.

Бу ерда кандай хирактер қирралари намоён бўлади?

Уйга (талабалар турар жойига) кайтган, кийимларини алмаштирмасдан, музлаткичдан ёки столдан биринчи дуч келган стуликни оласиз, косага сузмасдан, қозоннинг ўзидан ёпишни бошлайсиз. Тўйганч, оғзингизни ешингизга артасиз ва мамнун бўлиб студда ё диванга ёнбошлайсиз.

Нима деб ўйлайсиз, меҳмонда ўзингизни кандай хис қиласиз ва тутасиз?

Эҳтимол, бундай:

Пичоқ ва санчкилар кўлинигизда “сакраб”, полга тушади; кўлларингиз оғзини ситга аргини учун автоматик тарзда букилади.

Бирок... агар ҳар кун и уйда тартиб билан, пичоқ ва санчкидан тўғри фойдаланилса, бу ҳамма вақт кулай ва осон бўларди.

Хулоса: яхши хулқ доимий машқни талаб қилади. Тўхташ, танаффус қилиш мумкин эмас. Ўзингизни уйда ва кўчада турлича тутадиган бўлсангиз, ҳеч қачон яхши хулқ эгаси бўлолмайсиз.

Шубҳасиз, ўқув фаолиятининг анъанавий турлари (маъбаи сифатида ўқитувчи ёки китоб акс этадиган ахборотни ўзлаштириш ва кайта иклаш) ва улар билан боғлиқ тарбия методлари талабаларнинг маънавий маданиятини ривожлантириш тизимидан четда қолиши мумкин эмас, бирок улар кенг ҳажмда амалий кўникмаларни эгаллаш, стратегик режалаштиришдан фойдаланиш, муаммони қўйиш ва ҳал этиш, талабаларнинг хиссий-иродавий ва коммуникатив соҳаларини ривожлантиришга имкон бермайди.

Бу борада асосида талабаларнинг ўзлари орасида, ўқитувчилар ва ижтимоий-табиий атроф-муҳит билан ўзаро биргаликдаги хиракат ётадиган интерфаол ўқитиш методлари кўпроқ истиқболни акс эттиради. Қуйида интерфаол таълимга асосланган амалий маъгулот ипланмасини намуна тарзида келтириб ўтамиз:

“Таъқиқлантап мева” ўйини.

Мақсад: маънавий ҳаётда таъқиқланган хулқ ҳолатлари мотивларини аниқлаш.

Материаллар: қутя, "мумкин эмас" деб ёзилган иккита таблячка.

Ўйиннинг бориши: ўйин 25 минутгача давом этади.

1. Бошловчи қутия хона ўртасига қўяди ва унинг икки томонига "мумкин эмас" деган ёзувларни қўяди, ушбу ёзув ҳамма қатнашчиларга кўриниб туриши керак.

Қутича кун бошланишиданок хона ўртасига қўйилгани маъқул, натижада иштирокчиларнинг қизиқиши ортади, ўйиннинг асосий қисмига ўтиш осонлашади. Бошловчи ўйин бошланишида иштирокчиларнинг қизиқишларини опирити мумкин ("Ҳа, энди, бир қизиқ нарса яширилган-да", "Кейин кўрасизлар", "Бир нарса бор-да" каби сўзлар билан), лекш қутига қарамаслик ҳақидаги таъқиқ ўз кучида туриши керак. Кўп ҳолларда баъзи оила аъзолари ўзларини тия олмай қутя ичига қарашга уринишида ва таъқиқни бузишади. Сўнгра бошловчи ушбу машк билан боғлиқ бўлган асосий қисмга ўтади ва гуруҳга қуйидагича йўриқнома беради:

"Хона ўртасида кун бошиданок чиройли қутя турибди, унинг хусусияти шундаки унинг ичига қараш мумкин эмас. Бу қутига нисбатан Сизда бироп қизиқити уйғонган бўлса керак. Келинглار қимнинг ичига нима кечаётганлигини таҳлил қилиб кўрайлик. Ўз кечинмаларингиз ҳақида айтиб беринглар".

Таҳлил. Бошловчи иштирокчилардан улар нега ўзини шу ҳилда тутганлигини сўрайди, уларнинг ҳаракатларидаги асосий сабабни аниқлашга ҳаракат қилади. Таъқиқ ҳақидаги қондани бузиш қалъалик қийин бўлганлиги ҳақида сўрайди, ўзини тийиб туриш осон ёки қийин кечганлиги ҳақида билишга уринади.

2. Ўйин якуни сифатида одамлар нега таъқиқланган хатти-ҳаракатларни содир этишлари, онлавий ҳаётга зид бўлган хатти-ҳаракатларни амалга опиритиларининг сабаблари аниқланади. Ушбу якуний хулосалар кичик гуруҳларда ҳам ишлаб чиқилиши мумкин.

"Миллий қадриятлар таҳлили" ўйини.

Мақсад: инсон ҳаётида етакчилик қилувчи кадриятларни ва одамлар орасида содир бўладиган тушунмовчиликларнинг келиб чиқиш сабабларини англаш.

Материаллар: миллий кадриятлар рўйхати ёзилган карточкалар.

Ўйиннинг бориши: миллий кадриятлар ёзилган олтига карточка хонанинг турли томонларига қўйилади. Иштирокчилар ушбу таърифларнинг ҳар бири билан танишиб, ўзларига маъқул келувчи фикрни танлашади ва ушбу ёзув олдига бориб туришади. Ҳар бир ёзув олдида турган иштирокчилар нима учун шу таъриф уларнинг ҳаётларида етакчи эканлиги ҳақида асосли далиллар ишлаб чиқишади. Сўнгга ҳар бир иштирокчи ўз фикрини асослаб беради. Бопқа иштирокчилар эса бу чиқишга нисбатан ўз фикрлариши, эътироз ва саволларини билдиришлари мумкин.

Ўйин психосида бошловчи иштирокчиларнинг диққатини қўлидаги фикрларга қаратади: "Ҳаётда ҳар бир одам эътиқод қилувчи гоҳ ва кадриятлар хилма-хилдир. Бу хилма-хиллик одамларнинг турли характер ва мойилликларини ифодалайди. Инсон ўзаро мулоқотда мана шу фарқларни доимо ҳисобга олгани, иложи борица уларни четлаб ўтиши, гоҳ ва кадриятларга қарама-қарши бўмаслиги керак".

Юқоридаги фикрларни умумлаштириш асосида шундай хулосага келиш мумкин: талабаларда кадриятлар тизимини ривожлантириш босқичма-босқич лойиҳали тарзда амалга ошириш лозим. Талабаларда маънавий маданиятни ривожлантириш жараёниши ташкил этишга бундай тизимли ёндашув қўйилган мақсад ва вазифаларни самарали ҳал этишга тўлиқ имкон беради.

2.2-§. Ижтимоий муҳит таъсири орқали талабаларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг педагогик модели.

Тадқиқотнинг олдинги қисмида айтиб ўтилганидек, талабаларнинг миллий кадриятларга оид йўналганлигининг ички бошқарувчиларига ижтимоий муҳит имкониятлариши кўчирилиши педагогик тизим (моделлар)ни ишлаб чиқишни талаб қилади.

Бу борада ҳам турли тадқиқотларда бир қанча қарашлар мавжуд.

Масалан, И.П.Дымова миллий кадриятларни шакллантириш моделини мақсад, вазифа, тамойиллар, моҳият, технология ва натижавийликдан иборат ўзаро боғлиқ элементлардан ташкил топган тизим сифатида баён қилади¹.

Т.А.Стефановская эса, жараён моделида мақсад, моҳият, шакл, метод, восита ва натижага алоҳида тўхталиб ўтади².

И.С.Чалыева моделнинг таркибий асослар сифатида ўзида тарбиявий мукамалликни намоён қилувчи мақсадни, тарбиявий фаолиятнинг турлича кўринишларни ўз ичига олувчи моҳиятни, бу моҳиятни амалга оширувчи субъектларни, субъектлар ўртасида юзага келувчи муносабатларни, талабалар ва уларнинг ўзаро муносабатларини ривожланишини таъминловчи маъданий-педагогик муҳитни ташкил қилинишини, ахлокий фаолият натижаларни баҳолаш ва ўзини-ўзи баҳолаш меъзонларини, ўзини ўзи ташкиллаш ва бошқариш ғоясига асосланган тарбиявий тизини бошқаришни кўрсатиб ўтади³.

Ш.З.Тайланова эса, педагогика олий таълим муассасаси талабаларида кадриятлар тизимини ривожлантириш моделини талабаларда кадриятлар тизимини ривожлантиришда кетма-кетлик, тизимчилик тамойилларига риоя қилиш орқати жараёнини структурал-функционал ташкил этиш тарзида ифода этиб, унинг қуйидаги компонентларини аниқлаштирган:

1) моделнинг мақсади сифатида бўлажак педагогларда кадриятлар тизимини ривожлантириш самарадорлигини таъминлаш белгиланган;

2) мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифалар аниқлаштирилган: бўлажак ўқитувчиларда кадриятлар тизимини ривожлантириш жараёнини ташкил этиш ва умумлаштириш,

¹ Дымова И.П. Формирование российских личностных ценностей студентов педагогического колледжа. Дина. ... изд. пед. наук, Горно-Алтайск, 2004. – 172 с.

² Стефановская Т. А. Педагогика: наука и искусство [Текст] : учеб. пособие / Т. А. Стефановская. — М., 1998. — 368 с.

³ Чалыева И. С. Воспитание нравственных ценностей студентов в процессе общественно-педагогической деятельности [Текст] : дис. ... канд. пед. наук Ростов н/Д, 2004. – 151 с.

натижалар билан боғлиқликда фаолиятни коррекциялаш. Фаолият субъектлари сифатида профессор-ўқитувчилар ва талабалар белгиланган;

3) моделини амалга ошириш механизмлари ва мазмуни ижтимоий-гуманитар ва педагогик туркум фаилар, "Педагогик аксиология" танлов фанининг ўқув-услубий мажмуаси, аудиториядан ташқари машғулотлар ва мустакил таълим асосида амалга оширилган;

4) моделининг мониторинг элементи ўзида мезон, даража, кўрсаткичлар ва тахлис воситаларини яхлитликда қамраб олган диагностик воситани акс эттирган¹.

Тадқиқот муаммоси бўйича илмий изланишлар тахлиди, шунингдек, синов тарзида таъкил этилган тажриба ва сўровнома натижаларига кўра, бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантириш моделининг қуйидаги таркибий асослари аниқлаштирилди: *мақсад, вазифалар, тамойиллар (шартлар), ёндашувлар, омиллар, йўналишлар, моҳият, мезонлар, қўйлаётган натижалар, педагогик шарт-шароитлар, шакллар ва технологиялар (механизмлар)* (2.2.1-расмга қаранг).

¹ Таълимчи П.З. Педагогик олий таълим муассасаси таъбиқларида кадриятлар тизимини ривожлантириш технологиясини таъбиқлаштириш; Педагогик олий таълим бўлимида фал ахотири (Ўхс. ...шам. – Самарқанд, 2019. – 242 б. – 6.128-129).

Ушбу моделнинг мақсади умуминсоний ва миллий қадриятларга йўналтирилган, уларга эга бўлган, уларни ўз она юртининг кейинги таррақиёти учун замонавий ижтимоий-маданий парадигмага мос равишда сақлаш, ямаш қилиш ва орттириб бориш имкониятига эга, баркамол шахсни шакллантириш ҳисобланади.

Мақсад ўз навбатида куйидаги вазифаларни белгилаб беради: талабаларда ўз халқининг тарихи ва маданиятини ўрганишга бўлган кизиклиш шакллантириш; ёшларга маданий анъаналарни тушунтириш орқали ўз халқининг маданияти тўғрисида тўлиқ дунёқарашни шакллантириш; миллий маданият ва анъаналарга бўлган қадриятларни сиғдириш; шахннинг этник ижтимоийлашуви жараёнида миллий-маданий анъаналар ва қадриятларни шакллантириш ва сақлаш; ёш авлодни ўзбек ва жаҳон маданиятининг юқори намунасига чиқишининг дастлабки манбаси бўлган, ўз халқининг маданий мероси, урф-одатлари, миллий анъанавий бойлигига уйғунлашуви; ёшларни маърифий-ўргатувчи эҳтиёжларини ривожлантириш.

Талабаларда миллий қадриятларни шаклланишининг йўналишлари, тамойиллари ва ёндашувларини педагогик тизимнинг асоси сифатида ўрганиш ушбу тушунчаларнинг моҳиятини аниқлаштиришни талаб қилади.

Тамойил (лот. *principium* – бошланishi, асос ва келиб чиқиш) – бир қанча фактлар ва билимлар яхшилигининг асосланиши, тушунтирилишининг бошлангич нуқтаси ёки хатти-ҳаракатларнинг бошқарилиши.

Тамойил – қандайдир бир назария, таълимот, дунёқараш, сиёсий таъқиқотнинг асосий бошлангич ҳолати.

Педагогик тамойиллар – бу белгиланган педагогик мақсадларга етилиш шартли зинт мақбул йўлини таъминловчи асосий фикрлар ҳисобланади.

Педагогик ёндашувлар – ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги мулоқот жараёнига таъсир кўрсатиш характериини илмий асосланган ташлови бўлиб, у ўраб турган бордининг бир қисми

бўлган шахсни баркамол ривожланиши мақсадида амалга оширилади.

Омил – 1) маълум бир ўзгариш ва ҳолатни ҳаракатлаштирувчи кучи ва сабаби; 2) педагогикада – тарбия жараёнида таъсир кўрсатувчи фаол элемент.

Белгиланган вазифалар тарбия жараёнининг услубий, педагогик ва ижтимоий-педагогик тамойилларини амалга оширишни тақозо қилади (2-изовага қаранг).

Миллий қадриятлар тизимини ривожлантириш жараёнини мураккаблиги ва унинг моҳиятининг турличалиги, унга талабаларнинг шахсий-психологик таъсирчанлиги мавжуд бўлган ҳолда ижтимоий омилларнинг таъсир кўрсатиш чораларини аниқлаш зарурияти бизнинг тадқиқотимиз мақсад ва вазифаларига мос бўлган мақсадли педагогик ёндашувларни аниқлаштиришни талаб қилади (3-изовага қаранг).

Дунё ҳамжамиятининг ривожланиши билан қадриятлар тизимини ҳам ривожланиши ва ўзгариши кузатишмоқда, техник ва технологик тарракӣёт билан моддий ва ҳуқуқий қадриятларнинг аҳамиятининг ортиши, шунингдек маданий-цивилизацион қадриятларнинг йўқолиб бориш тенденцияси юзага келмоқда. Ҳозирги кунда давлат даражасида белгиланган энг асосий вазифалардан бири маънавий қадриятларни ривожлантириш ва кейинги авлодга етказиш ҳисобланади. Ушбу вазифани бажариш мумкин бўлган муҳим ижтимоий институт бўлган таълим тизими ҳисобланади. Бу эса тарбия дастурини баҳолаш ва модернизация қилиш бўйича стратегия ва ташбирлар мажмуасини ишлаб чиқишга ўз ичига олади. Ҳозирги кунда олий таълим тизимининг самарали фаолият олиб бориши учун зарур бўлган шартлардан бири – бу талабаларнинг манфаатлари ва эҳтиёжларни қондириш имкониятига эга, уларнинг маънавий, ахлокий-инсоний ва профессионал йўналишларда ривожланишини имконият яратувчи олий таълим муассасаларини алоҳида ижтимоий-маданий институт сифатида фаолият олиб боришини таъминлаш

Тажриба жараёнида, педагогик олий таълим муассасаларининг 1-4 курс талабари учун мослаштирилган "Миллий кадриятлар" Дастури баҳолаб чиқилди (4-изювада мазкур Дастурнинг паспорти берилган).

Олий таълим муассасаси факатгина мутахассисларни тайёрловчи марказ бўлиб қолмасдан, балки кенг маданий-тарбиявий ва маданий-ахлоқий макон бўлиш зарур, унда доимо инсоний ҳамда ахлоқий кадриятлар устун туриши лозим.

Олий таълим муассасасининг илмий-тарбиявий тизимида талабаларда миллий ўзликни англашни шакллантириш вазифаси алоҳида аҳамият касб этади. Бу вазифани бажариш жараёнида ахлоқнинг тарихи ва маданиятини бўлган хиссиётлар ва кадриятлар, уларни англаш шакллантирилади, шахсинг ўзи бўлса ушбу маданиятни ташувчиси ва давомчисига айланади.

Талабаларда миллий кадриятларни ривожлантиришнинг педагогик моделини ишлаб чиқишда биз замонавий ижтимоий-маданий муҳит ва унинг таълим тизимига ҳамда шахсининг шаклланишига таъсирини ҳисобга олдик. Хусусан, биз юксак маданиятли, кенг инсонпарвар дунёқарашга эга бўлган шахсни ҳамда глобал этика ва маъсулиятни яхши ҳамда ягона жаҳонда янги гуманизмнинг муҳим қилдаси сифатида англаб етган яратувини шакллантириш бўлган XXI аср таълим тизимига талабларига асосландик. Шунингдек, биз қишлоқ хўжалиги олий таълим муассасаларида тарбия жараёнининг ташқи ва ички омилларини ҳисобга олишни лозим топдик.

Миллий ўзликни англаш, миллий-маданий дунёқарашни ривожлантиришга имкон яратувчи асосий таниқ омиллар сираси кадриятлар ва жамиятдаги ҳукмрон мафкура, кичик ва катта жамиятлардаги ҳаёт тарзи ҳамда жамиятнинг маданияти қиради.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, олдинги даврларда миллий кадриятлар шаклланиш жараёнининг ва талабаларнинг психологик ўзига хосликларининг аниқлаб берувчи ички омилларга етарлича эътибор қаратилмаган, бу эса ўз навбатида тарбиявий фаолиятнинг натижаларига таъсир кўрсатган.

Ички омиллар сифатида ҳар бир индивиднинг шахсий ҳаётини таърибаси, унинг кадриятларга йўналганлиги, ўзини ўраб турган кўпмиллатли муҳитга мослашуви ва ижтимоийлашуви жараёнини айтиб ўтишимиз мумкин. Ички ва ташқи омилларнинг ўзаро муносабати талабаларнинг ўзига, ўзининг халқ ва дунёсига йўналганлиги, менталитети, қарашлари ва қоидаларида намоён бўлади. Ички ва ташқи омиллар, талабаларнинг ўзини англашида тусланишлар орқали дастлаб шахснинг миллий ўзлгини англашига олиб келувчи “Мен” концепциясига айланиб боради.

ОТМдаги тарбия жараёни ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги мулоқотни ўз ичига олгани туфайли, ўзаро биргаликдаги фаолиятни ташкил қилиш ва амалга оширишнинг турлича шакллари ва услубларини муҳим тарбиявий омилли субъект-субъект ўртасидаги муносабатларнинг характери, унинг талабаларга нисбатан инсонийлик, хайрихоҳлик ва қулайлик даражаси ҳисобланади. ОТМлардаги тарбия жараёнини амалийлиги ва натижадорлиги юқоридаги шартларга бевосита боғлиқдир.

Ўқитувчи ҳар доим кадрлар тайёрлашда асос бўлувчи маърифий ва ижтимоий-психологик маданиятни ташувчиси бўлиши лозим. Олий таълим жараёнидаги психологик қулайлик, таълим ва таълимдан ташқари фаолиятдаги ўқитувчи ва талаба ўртасидаги ўзаро инсоний муносабатлар талабанинг қайфиятига, унинг ОТМдаги инсонпарварликка йўналтирилган муҳитдан қониқиш ҳосил қилишига, ўқитувчига нисбатан инсончига қаттиқ таъсир кўрсатиб, тарбиявий таъсирнинг самарадор бўлишини таъминлади.

Ҳам аудитория, ҳам аудиториядан ташқари таъкилий-тарбиявий фаолиятни мажмуавий характерли бўлиши олий таълим муассасаларида тарбиявий фаолият сифатини ривожлантириш ва оширишнинг мақсадли муҳим омилли ҳисобланди.

Мажмуавий ёндашув тарбиянинг қийин, кўп режали ва кўп поғонали жараён сифатидаги хусусиятлари билан боғлиқ бўлиб, унда ижобий натижага эришиш учун ижтимоий шерикликнинг қўллаш майдонларини кенгайтириш, тарбияланувчи, педагог,

ОТМ ходимлари ва бошқа тегишли бошқарув органлари, шунингдек жамоат, ижтимоий-маданий ва бошқа ташкилотларнинг ўзаро келишилган биргаликдаги фаолиятининг ривожланиши орқали эриштилади. Фақат шундай ўзаро ҳамкорликтина самарали фаол-машғуллик миллий маданиятга ва ушбу барча турдаги кўринишларига бўлган қадриятли муносабатни шаклланишига имкон яратди.

Тарбиявий концепциянинг асосларини ишлаб чиқувчи статуси олимлар тарбия тизими тушунчасини "Тарбиянинг барча ташкил этувчи қисмлари(мақсад, субъект, уларнинг фаолияти, мулоқот, муносабат, моддий база) нинг ўзаро муносабатлари натижасида юзага келувчи ва таълим муассасаси, унинг ходимларининг ҳаёт тарзи ва психологик муҳити каби бирлашган хусусиятларни ўз ичига олувчи яхлит ижтимоий организм" деб таъриф беришган.

Биз ўтказган тажриба эса, олий таълим муассасасидаги тарбия тизимининг қуйидаги функцияларни бажариши муҳим ва мақсадга мувофиқ эканлигини кўрсатмоқда:

1) *ривожлантирувчи*: талабаларда шахснинг шаклланиши ижобий ўзгаришларини қўллаб-қувватлаш ва раёбатлантиришга, олий ўқув юртининг талабалари ва муассасаси тўлиқ таълим тизимини ривожланишини таъминлашга йўналтирилган бўлади;

2) *мувофиқлаштирувчи*: аввалги ажралган ва келишилмаган тарбиявий таъсирнинг ягона ҳолатга бирлашиши;

3) *бошқарувга доир*: талабалар, ўқитувчи ва педагог ходимларда шахснинг шаклланишига таъсир кўрсатувчи педагогик жараёнларнинг тартибга солиш билан боғлиқ бўлади;

4) *муҳит билан боғлиқлик*: яъни олий ўқув юртида мақсадли педагогик яхлит ички предмет ва эстетик, макон ва маърифат муҳитини яратувчи, тарбиявий имкониятлардан ва ташқи (табiiй, ижтимоий ва меъморий) муҳитдан фойдаланиш;

5) *фаолиятга доир*: миллий қадриятларни сиғдириш баробарида талабаларни турли фаолият турларига қўйишларини таъминлаш;

6) *муҳофазаловчи*: талабалар ва педагогларнинг ижтимоий ҳимояланганлиги, ўқув ва шахснинг шаклланиш жараёнларига ташқи муҳитнинг салбий таъсирини зарарсизлаштиришга йўналтирилади;

7) *тузатиш*: талабада шахснинг шаклланишига салбий таъсирни камайтириш учун унинг мулоқотини ва ўзини тутишини мақсадли равишда педагогик тўғрилаб боришда иборат бўлади;

8) *тўлдирувчи*: талабанинг ҳаёт тарзини, унинг қизиқишлари ва қобилиятларини очиб ва ривожлантиришда онла ва жамиятнинг етەرлича иштирок қилмаган ҳолатларда таълим муассасасида зарурий шарт-шароитларни яратишни ўз ичига олади.

Миллий кадриятларни шаклланишининг педагогик тизимининг муваффақиятли ишлатилишнинг муҳим шarti бу жараён давомида психологик механизмларни асос қилиб олиш ҳисобланади.

Талабаларда педагогик мулоқот давомида миллий маданиятга ҳос аксиологик ёндашувни қарор топтириш ўз ичига уч даражани икк эттирди: таҳлилий (кадриятни аниқлаш, уни тушуниш ва шахсий хусусиятларини бериш), баҳоловчи (шахсий баҳолаш, долзарб аҳамиятни таъминлаш, шахсий қайта баҳолаш) ва фаолиятга онд (танлов ва қайта йўналтириш, "яшаш учун кураш")

Ҳалқнинг анъаналарига уйғунлашувнинг психологик механизми билимлар ва тушушча – мотивлар – ҳиссиёт ва муносабат – кўникма ва одат – хатти-ҳаракат ва ўзини тутиш каби босқичлардан ташкил толади.

Талабаларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантириш жараёнининг психологик-педагогик таъмишоти қуйидаги механизмларга таяниш зарур:

– умумиянсоний кадриятларни шахснинг олий психик функциясига айлантирувчи интериоризация механизми ҳамда бу жараён билан узвий алоқадор бўлган, муҳитни ўзгартиришни кўрсатиб берувчи, янги маънавий маҳсулот яратувчи, уни ички тузилмага ташқи ижтимоий-маданий фаолиятнинг интериоризацияси натижасида юзига келган алмаштиришлар орқали сифатли қўшилишини таъминловчи эсктериоризация механизми;

– ички тақдир қилиш механизмлари орқали шахс томонидан ахлоқий, дунёқарашлар, қадриятлар эталонлари ва аъёналар, аъзадликларни ўзлаштиришни ўз ичига олувчи аъёнавий механизм;

– шахслараро механизм инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатларда ва мулоқот давомида ишлатилади, унда субъектлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар ҳақиқий маҳсулот ва маданият “механизм”и ҳисобланади;

– рефлексив механизм, унда ижодий ривожланишнинг энг асосий белгиларчи омили ҳисобланган рефлексия таъкидлий тузилмасидан қатъий назар ҳар қандай ижтимоий субъектга тегишли бўлади. Рефлексиянинг асоси инсоний дунёқарашнинг сифатини яхшилашга сабаб бўлувчи шахсий ўзликни англаш, уни ривожлантириш ҳисобланиб, у инсонга ўзини маънавий-тарихий жараёнда асосий бўлиш сифатида англаб етишга имконият яратди;

– институционал механизм шахс маданиятининг ривожланиши инсоннинг ижтимоий маънавий институтлар билан ўзаро муносабати натижасида юзага келади.

Муаллифнинг шахсий педагогик тажрибаси асосида, шунингдек Е.Н.Шуркова¹, Е.В.Махова², К.Қуронбоев³ каби олимларнинг фикрлари билан бир бўлган қарапларига кўра, талабаларда янги маданиятга нисбатан қадриятларга асосланган муносабатнинг самарали шаклланиши уларни ушбу маданиятни қўллашга, унинг ижобий, манфаатли муносабатларини юзага чиқаришга турли вазиятларга олиб кириш орқали, бундай вазиятлардаги ҳаракатларни баҳолаш ва уларни бундай маданиятни қадрият сифатида қарашларига ундаш орқали амалга оширилади.

¹ Шуркова Е.Н. Новае восприятие. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 128 с.

² Махова Е.В. Формирование у студентов готовности к восприятию культуры других народов. Дис. ... канд. пед. наук. Кутаиси, 2001. – 185 с.

³ Қуронбоев К.К. Педагогические основы развития духовной и социальной ответственности студентов (на примере молодежных организаций). Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ташкент, 2000. – 23 с.

Бундай вазиятлар рағбатлантириш, ташлов, муваффақият, муаммоли вазиятларни ҳал этиш, ўзини баҳолаш, ташкид қилиш, ишонтириш, қайғуриш фаолият юритиш кабилардир.

Ўз мамлакати ҳақида маданий маълумотни муаммоли вазиятлар орқали ўрганиш талабаларда ушбу вазиятни таҳлил қилиш қобилиятини шакллантиради, ўз халқининг миллий маданиятига бўлган қизиқишни ортишига ва ижтимоий муносабатларга нисбатан ҳаққоний баҳо беришига кўмаклашади.

Муаммоли вазиятнинг ўргатувчи аҳамияти мустаҳкам ижодий ўзлаштириш ва ўргатувчилар томонидан билимларнинг эркин эслаб қолинишида намоён бўлса, унинг тарбиявий аҳамияти ушбу муаммоли вазиятини мустақил ҳал қилиш қобилиятининг шаклланишида кўринади.

Педагогик технология ўзида таълимнинг инсонпарварлик ва фаоллигига оид ёндашувларининг асосий ғояларини, инсоннинг яхлитлиги ва маданияллашганининг тамойилларини бирлаштирган услубиятга асосланиши лозим. Ушбу технология талабаларнинг фикрлаш доираси сермахсуллигининг образлилигига ва фаоллигининг асосий ва муҳим кўринишларига асосланиши, унинг ижодий ривожланишининг таркибий элементларидан ташкил топган бўлиши зарур.

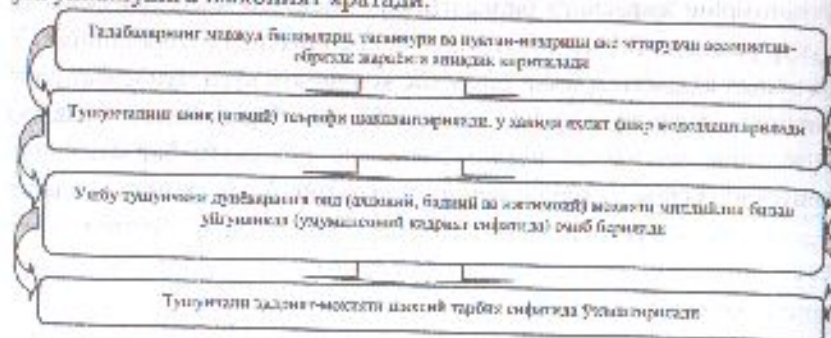
Шахс томонидан миллий маданий ва маънавий кадриятларни ўзлаштириш жараёнига бирлаштириш масаласи нисбатан тўлиқ ва чуқур равишда В.Н.Клепиковнинг концепциясида баён қилинган. У ўз ишида кадриятларнинг ўзига хос конуцияти кўра муносабат олиб бориши, уларни алоҳида эмас, балки биргаликдаги мавжуд бўлишини, маънавият номи ўзига хос тузилмага бирлаштирилиши ёритган. Олим кадриятларни ўзлаштириб бўлмайди, уларга фақатгина уйғунлаштириш мумкин деб ҳисоблайди. Бунинг учун ўқувчиларнинг билимлари, ҳиссиётлари ва ўзини туттиплари долзарблигини оширилади.

Бундан келиб чиқадик, миллий тарбия жараёни (шу жумладан, миллий кадриятларни англаш ҳам) фақатгина тарбиялашувчиларнинг ички дунёсида шахсий мазмун пайдо бўлиши

ва унинг умумийсоний кадриятларга уйғуллашганда мумкин бўлади.

Бунга эса ўз навбатида ижодий фаоллият йўл очиб беради. Дунёга ижодий ёндашув ҳар доим яхлит ҳолда, доимо мантиқий ва хиссий қисмлар узвий тенгликда бўлади. Шунинг учун ҳам ушбу ҳолатда турли хил кадриятлар ва фикрлар маълум қонуниятга кўра ёки тасодифий равишда бирлашади. Уйғушликка эга таълим жараёнлари ҳар доим ҳам амалий ҳаётда ўз ўрнини топавермаса ҳам, улар талабага дунёнинг ўзига хос тузилишини ташкиллашга ва шу билан бир қаторда дунёга шахсий қарапларини ифода этишига ёрдам беради.

Шундай экан, ўзаро уйғушликни таъминлаш (интеграция) замонавий таълим муҳитида миллий кадриятларни ўзлаштиришнинг энг асосий психологик-педагогик механизми ҳисобланади. Интеграциянинг ижтимоий-педагогик механизми тўртта асосий даражани ўз ичига олади: ассоциатив-образли, илмий-тушуначавий, фалсафий-дунёқараш ва кадрият-моҳиятга доир (2.2.2-расмга қараи). Тадқиқот жараёнида нишлаб чиқилган механизм бир нечта турдаги билимларнинг ўзаро алоқадорлигини таъминлаш, уларнинг яхлит шакл ёки тизимга келтириш, ўрганилаётган маълумотларни кадрият-моҳиятди мазмун билан боғлиқлиги ҳамда бу орқали ёшларни миллий кадриятларга уйғуллашувига имконият яратади.

2.2.2-расм. Талабаларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг ижтимоий-педагогик механизми

Талабанинг фаолияти ҳам ўз навбатида интеграцион таъсифга эга бўлиши зарур, у ўзида ўйин, ўқув-билиш ва ишлаб чиқариш фаолиятини, халқ ижодиёти, тадқиқотчилик ва бадний фаолиятни акс эттириши лозим.

2.3-§. Бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари

Бизнинг тадқиқотимизнинг вазифаси талабалар – бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришга ижтимоий муҳит таъсирининг педагогик шарт-шароитларини аниқлашдан иборат.

Биз миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг муҳим ижтимоий омил сифатида музей педагогикаси доирисида амалга ошириладиган ОТМ ва маҳалладаги тарбия жараёнларининг ўзаро боғлиқлигини танлаб олдик.

Бу жараёнда маҳалла институти маҳим ўринни эгаллайди. Маҳалланинг таълим олиш, игунингдек болалар ва ёшларнинг маънавий-ахлоқий, илмий ва жисмоний тарбияси, таълим муассасаларининг ота-оналар ва oilalar билан ўзаро яқин алоқаларини таъминлашдаги ўрнини ошириш бўйича чора-тадбирлар амалга ошириш ва йўлларни ишлаб чиқиб ўзига хос ноёб қўриқдаги кадрлар тайёрлаш Миллий дастурини (1997 йилги)ни эслатиб юборади. Бугунги кунда маҳалла – бу ўзига одамларнинг яппат жойига қараб ўзига хос бирлашмаси ҳисобланиб, у нафақат бой тарихга эга бўлиб, балки маънавият маркази, миллий ашъаналар ва ахлоқий кадриятларнинг бепити ҳисобланади. Маҳалланинг умуминсоний кадриятларни, кўтмишлатди ўзбек халқининг маданиятни, ҳаёт тарзини, фикрлаш ва маънавиятини авлоддан авлодга ўтказиш ва сақлашдаги ўрни ва аҳамияти ҳар доим етарлича баҳоланмай келган.

Мустақиллик йилларида маҳалланинг баркамол ёшларни тарбиялашдаги кенгироқини таъминлаш бўйича мустаҳкам ҳуқуқий база яратилди ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг

"Маҳалла институтини янада такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида"ги 2017 йил 3 февралдаги Фармони ва унинг иархида, "Фуқароларни ўзини-ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги ва "Фуқаролар йиғинлари ва унинг маслаҳатчиларини сайлови тўғрисида"ги Қонунларнинг янги таҳририда ўзининг давомийлигини топди. Юқоридаги ҳукукий ҳужжатларда ёшларни Ватанга муҳаббат ва ҳалқимизнинг кўнасертик анъаналарига ҳурмат руҳида тарбиялаш бўйича жойларда амалга оширилаётган ишлар самарадорлигини ошириш зарурият ҳақида гап кетади.

Маҳалла институтини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари сифатида ўзаро ҳурмат, меҳр-оқибат, кечиримлилик, жамиятдаги аҳиллик, миллий ва умуминсоний қадриятларни сақлаш ва ривожлантириш муҳитини шакллантиришда маҳалланинг аҳамият ва маъқсини ошириш кўрсатиб ўтилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2004 йил 25 майдаги "Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси фаолиятини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-3434-сонли Фармонига биноан диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчи лавозимларида ҳаёт тажрибасига эга бўлган, аҳолига, биринчи навбатда ёшларга соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, ябратли миллий-диний анъаналар ҳамда урф-одатларни сақлаб қолиш ва ривожлантириш масалаларида ижобий таъсир ўтказиш белгиланган.

Ўзбекистонда бир қанча муддатдан буён асрлар давомида сайқаланган, анъанавий қарашлар ва менталитетга асосланган тарбия тизими мавжуд. Қўшпиларнинг бирлашмаси сифатида маҳалла ўзида ҳам ҳудудий, ҳам ижтимоий тушунчани акс эттиради. Шу туфайли маҳаллани такрорланмас, ўзига хос ижтимоий институт ёки махсус кичик гуруҳ сифатида энг муҳим миллий қадрият эканлигини айтиш мумкин. Маҳалланинг фаолиятида табиий ва бекамукўст, одатий ҳаёт тарзида бундан олдинги қисмда айтиб ўтилган педагогик тамойилларнинг амалга оширилиши аён бўлади.

Бу қуйидаги қучларнинг таъсири натижасида амалга ошади:

Маҳалла ўзига хос хусусиятлар ва тарбиявий имкониятларга эга ижтимоий институт ва анъанавий ижтимоий кичик гуруҳ бўлиб, у халққа энг яқин ҳисобланади.

У жамият ҳаётининг қисмларга ажратилган ҳолда таъкидланиш шакли ҳисобланиб, унда барча оилалар вакиллари бир-бирини танишади, бу эса ўз навбатида биргаликда ишлаш, умумий манфаатларнинг мавжуд бўлиши ва аҳолининг ҳар бир вакилини тарбиявий, меҳнат, ижтимоий, хайрия, экологик, бўш вақтни таъкид қилиш каби турлича соҳаларга самарали фаолият олиб бориш учун жалб қилинишига имконият яратади.

Маҳалла фаолиятининг ўзини-ўзи бошқариш, уюшганлик ва катталарга бўйсунтириш каби тамойиллари инсонларни бирлаштиради, уларга ҳаёт ва мулоқотнинг ахлокий қоидалари сингдиради, ёшлар ва келажак авлод вакиллари тарбия ва шахсни шаклланиш жараёнларини бошқариб боради.

Маҳалланинг аъзолари қатъий белгиланган ва диний қоидаларга, унинг асосий тамойилларига бўйсуняшади, уларни бузиш бўлса, ижтимоий чеклашларга олиб келади. Ушбу қоидалар ва тартибларнинг асосий қисми аёлларга, уларнинг оиладаги ўрни, жамоат жойларида ўзини тутитиш, уларнинг турмуш ўртоғи ва фарзандларига нисбатан ҳуқуқ ва мажбуриятларига тегишли бўлади.

Ҳар бир маҳалла – бу унда бир қанча ижтимоийлашувнинг турларини мажмуасини ўзида акс эттирган ижтимоий организмдир. Хусусан, унда оилавий (оилавий ва бола тарбиясининг асосий қоидаларига бўйсунати, муаммоли оилалардаги опаларга кўмаклашади), меҳнатга оид (жамоавий меҳнат фаолиятига уйғуштирилади, муҳассислигига, тадбиркорлиги кўра ишга жойлаштиришга кўмаклашади), профессионал, жамоавий (кўшиқлар ва жамиятдаги мулоқот ҳамда япанининг умумий-жамоавий қоидалари), алоқа (оила, маҳалла ва меҳнат жамоасида мулоқот олиб боришнинг тартиби ва кўникмалари), спортга оид (турли ёш тоифаларидаги инсонларни спортга жалб қилиш ва соғлом турмуш тарзини тартиб қилиш), анъанавий-маросимларга оид (байрамлар,

миллий урф-одатлар ва анъаналарга амал қилиш ва ўтказиш), бўш вақтни ташкил қилиш ва ҳордиқ олиш.

Маҳаллаларда миллий педагогиканинг тамойидлари ташкил тошган, ривожланимочка ва такомиллашиб бормоқда. Бу тизимда ҳар доним ўзаро ижтимоий муносибатлар ва жамиятнинг таъсирини ўз ичига қамраб олган шахсий ҳаётий тажриба ҳукмрон бўлган. Ушбу жараёнда ижтимоий қондалар, қадриятлар, тажрибани ўзлаштириб борувчи, халқининг фарзанд тарбияси ва таълими борасидаги билимларини тўрловчи ва тизимлаштирувчи шахс тарбия қилинади ва ривожлантирилади.

Айнан шу ижтимоий кичик гуруҳ замонавий Ўзбекистон шароитида этика ва фарзанд тарбияси борасидаги оммавий тушунчани шакллантирувчи асосий институт ҳисобланади.

Маҳаллада айнан ўзбекларга хос бўлган ахлоқий сифатлар шаклланиши амалга оширилади, шу билан бир қаторда улар умуминсоний қадриятлар билан уйғунлаштириб борилади. Шунингдек ёдла сиклаб қолиш асосида ўзаро ижтимоий муносибатлар ўрнатиш жараёни амалга ошади, яъни оилага энг олий қадрият сифатида қараш, ҳалоллик, ўзаро ҳурмат, инсонийлик, катта ёшдаги, айниқса, яққа ёлғизларга ғамхўрлик, ёшларга эътибор, миллий байрамлар, ҳашарлар, тадбирлар ва спорт мусобақалари каби жамоавий тадбирларда иштирок этиш кабилар.

Болаларнинг таълим олиш жараёнига салбий таъсир кўрсатувчи муаммоларни ўз вақтида аниқлаш ва барафга олиш, улар ҳақида хабардор қилишни таъминлаш мақсадида ота-оналар, маҳаллалар ва таълим муассасалари (умумий ўрта таълим мактаблари, академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари) ўртасида донимий ўзаро алоқа ўрнатилган.

Ёшларнинг бўш вақтларини ташкил қилишда уларнинг қизиқишлари инобатга олинмоқда. Ушбу тадбирлардан таълим муассасаларида юқори малакали профессор-педагоглар, иқтидорли талабалар ва намунали оила вақилларини жалб қилиш орқали ташкил қилинган учрашувлар, мунозаралар, суҳбатлар тадбирла самарадорлигини ошириш ҳолда, катта натижаларни бермоқда.

Маҳалла йиғини, унинг маслаҳатчилари, ёшларнинг ва мактаб ўқувчиларининг тўғараклари ўртасида ёшлар ўрастида миллий кадриятларга асосланган катта ишлар амалга оширишмоқда.

В.Е.Кассихина ва С.С.Новикова каби муаллифларнинг энг яқин ижтимоий муҳитнинг педагоглашуви ижтимоий ҳаётнинг маълум бир қанча салбий жиҳатларини зарарсизлантиришга имконият яратади ёки уларни жамиятдаги ғоялар ва идеаллар, халқнинг маънавияти ва маданияти, шахсларнинг манфаатларига мос келишга қараб сезиларсиз даражага келтиради¹.

Жумладан, "йирик" муаммолардан бири ёшлар ўртасида компьютер технологиялари, ўйинлар ва виртуал оламнинг ҳаддан зиёд кўп ортириб юборилиши ҳисобланади.

Шубҳасиз, замонавий паронитларда ёш аялдош вакиллари тармоқ ресурсларидан ўзиб кўйишнинг имконияти йўқ (бу ногўйри ҳам), аммо компьютер тармоқларининг салбий ахборот таъсирини зарарсизлантиришнинг батафсил ўйланган йўлини бўлиши керак.

Тармоқларда маълум бир турдаги ахборотларни жойлаштириш учун қаттиқ меъзошларни ишлаб чиқиш пайти келди. Интернет тармоғи фойдаланувчилари бўлган турли ёш тоифаси вакиллари ушунга асосий самарадорлиги бўлган алоҳида веб саҳифаларга кириш имконияти чекловчи механизмларни ишлаб чиқиш зарур.

Таъриба ишлари жараёнида маҳалла йиғинлари ва унда яшовчи фуқаролар билан ҳозирги кун учун муҳим ва долзарб бўлган мавзу — "оммавий маданият"нинг ёшлар оғишга салбий таъсиридан ҳимоялаш, виртуал олам билан ҳаддан ортиқ берилишининг етказиб қўйган зарари бўйича ҳамкорлик олиб борилади. Ушбу ишларнинг асосий вазифаси — талабаларда маънавий иммунитетни шакллантириш, бу йўналишда профилактика ишларини олиб бориш ҳисобланади.

Маҳалла фуқаролар йиғинларининг диний-маърифий, маданий ва ахлокий тарбия масалари бўйича маслаҳатчилари, ахборот

¹ Кассихина В.Е. Поддубная С.С. Учение и факторы развития индивидуального сознания у студентов // Education Science and Psychology 2012 (№ 2/1). — 30-33 с.

технологиялари бўйича мутахассислар, модераторлар билан биргаликда маҳаллада истикомат қилувчи ёшлар иштирокида учрашувлар, мулозаралар, даври суҳбатлари таъкид қилинди. Уларда:

1. Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикасининг ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида"ги, "Болалар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги" Қонунлари ёшларни салбий ахборотларда сақлашнинг асосий механизмлари эканлиги.

2. Болаларга салбий таъсир кўрсатувчи ва улар томонидан ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг сабаби бўлган ахлоқий бузуқлик, шафқатсизлик ва зўравонлик, инсоннинг ҳуқуқ ва қадр-қиммати оёқости қилишни тарғиб этувчи адабиётлар, фильмлар ва видеотасвирларни тарқатишни чеклашнинг ҳуқуқий асослари.

3. Халқимизнинг миллий кадриятлари, анъана ва урф-одатларини сақлаш, ёш авлодни ёд мафқураларнинг салбий таъсиридан ҳимоя қилиш.

4. Медиамаданият зарурий ахборот олиш ва ажратишнинг, маънавий-маърифий билимларнинг доимий равишда ошириб бориш имконияти сифатида.

5. Интернет гирмоғини факатгина зарурий ҳолатларда мавжуд ахборот хуружларидан ҳимоялашнинг воситаси сифатида фойдаланиш.

6. Доимий равишда маънавий-маърифий, умуммаданий ва сиёсий билимларни ошириб бориш, салбий мафқуравий ва ахлоқий таъсирларга қарши курашиш воситаси сифатида.

7. Мобил тармоқлар орқали хавфсиз саҳифаларга кириш имконияти яратувчи UZMOBILE шнинг қўшимча хизматлари ва махсус тариф режалари билан таъминлаш.

Ҳаётнинг барча жабҳаларидаги янгиланишлар, демократик ҳуқуқий давлат қуриш, Ўзбекистондаги янги жамият шаклланиши, мустақил Ўзбекистонда мамлакатнинг маънавий қайта шаклланиши шароитида музей ишининг ривожланишига катта эътибор қаратилмоқда. Ушбу соҳа халқнинг маънавияти ва маърифатини

оширишда, унинг дунёқарашини кенгайтиришда, жамияти тарихи ва ўтмишини билишда, дунё цивилизациясининг бепикларидан бири бўлган Ўзбекистон ҳудудидagi қадимги цивилизацияларни билишда катта ва муҳим ўрин эгаллайди. Инсон омили янада катта ўрин тутаётган бир даврда, музейлар халқнинг янада кўпроқ миллий қадриятларга, мамлакатнинг маънавий ва моддий бойликлари уйғунлаштиришда, фуқаролик тарбияси, миллий маънавий ва маданий анъаналарни тарғиб қилишда фаол таъсир кўрсатишини таъминлайди. Музейлар ижтимоий-маданий ривожланиш жараёнларига ҳам таъсир кўрсатиш имкониятига эгалар.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Республика музейлари фаолиятини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 618-сонли 1994 йил 23 февралдаги Қарори, Ўзбекистон Республикасининг "Музейлар тўғрисида"ги ЎРҚ-177 сонли Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "2017-2027 йилларда давлат музейлари фаолиятини такомиллаштириш ва моддий-техник базасини мустаҳкамлаш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастурини тасдиқлаш тўғрисида"ги 975-сонли Қарориди музейлар фаолиятини муҳим мақсадларидан бири сифатида маданий, маърифий ва тарбиявий фаолият санаб ўтилади.

Ҳозирги кунда инсоният тарихининг маданий меросини сақлаш мақсадида жамиятининг эҳтиёжидан келиб чиқиб ташкил қилинган ва ёшларда ижтимоий аҳамиятли хиссиётларни, Ватанга бўлган муҳаббатни, унинг маданияти ва таррихига бўлган қадриятли муносабатни шакллантириш орқали фуқаролик жамияти ташкил қилишнинг муҳим омили сифатида музейли ижтимоий-маданий институт шаклида тушуниш юзига келмоқда.

Миллий ва чет эл музейларининг ижтимоий-маданий фаолиятини ўрганиш патижасида, замонавий музейлар фаолиятининг асосий йўналиши ва мақсади тарбиявий фаолият ва музей педагогикаси экан деган хулосага келиш мумкин.

Замонавий музейларнинг ижтимоий-маданий фаолиятининг асосий йўналишлари педагогик жараёнинг асосий мақсади бўлган шахсни ахлоқий позитивга ва ақлий имкониятларини шакллантириш ва ривожлантиришда намоён бўлади. XXI аср музейи – бу таълим муассасаси тарбиявий вазифаларини амалга оширувчи, кенг ёйилган алоқалар ва мураккаб ички тузилмага эга ижтимоий институт ҳисобланади, шушундек шахсга маданиятни сийқдирилишининг самарали таъсил этиш воситаси бўлиб, унинг замонавий моҳияти маданият ва таълимни ўзаро бирлаштиришдан иборат бўлади.

Маълум бир тарбиявий муҳитда ташкил қилиниб ва ривожланган ҳолда, музейлар ушбу муҳитнинг таъсирини ўзига хис этишга ва тескари таъсир кўрсатишга хизмат қилади. Ушбу жараёнинг самаралорлиги музейларнинг ривожланганлик даражаси, унинг фаолияти дастури ва алоқаларнинг таъсирчанлик даражасига боғлиқ бўлади. Асосий йўналиши шахсни шакллантириш ва ўқувчиларнинг ижтимоийлиги бўлган музейларнинг ижтимоий-иқтисодий фаолияти ва таълим жараёнинг ўзаро боғлиқликларнинг чуқурлашуви турли соҳадаги билимлар ва фаолият турларининг бирилашувига бўлган умумий интилишни кўрсатиб беради. Таълим ва музейларнинг ижтимоий-маданий фаолиятини умумий мақсад, яъни авлоддан авлодга дунёвий ва маънавий-ахлоқий қадриятларни ўқитиш ва сақлашни таъминлаш бирлаштиради.

Шунингдек, талабаларни ўз халқининг тарихи ва маданиятига бўлган яқин муносабатини ривожлантиришда ҳам музейларга онда педагогик технологиялар йўл очиб беради. Музейлар педагогикаси технологияларининг ривожланиб бораётган имкониятлари педагогларга талабаларда таълим ва ўзбек миллий маданиятининг ўчоқларига бўлган муносабатни шакллантириш жараёни тизимли ва пухта ташкилланган бўлишига, хўш даражадаги натижа олинга имкон беради.

Музейлар ёшларни ўтган авлод вакиллари томонидан йиғилган ҳақиқий қадриятлар билан таништиришни таъминлайди. Музейлар шахс тарихий ўзини англаши шакллантириш учун муҳим

бўлган, маданий ўлкашунослик маъонини чегарларини кенгайтириш учун ноёб имконият тақдим қилади, инсонлар жамиятининг ҳаётини акс эттиради, унинг тарққиётини кўрсатиб беради. Музейларда гўридан-гўтри ёки билвосита ички ўзини-ўзи англаш, қарашларни аниқлаш, шахсий тажрибасини бошқа давр маданияти қоидалари билан солиштириш амалга олади, бу эса шахс томонидан ўзини шакллантириш, ривожланиш ва тарбиялаш учун туртки бўлиб хизмат қилади.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда музей педагогикасининг сезиларли ривожланиши кузатишмоқда, ушбу жараён бир-бирига яқин бўлган педагогика, психология, ижтимоий-маданий фаолият, маданиятшунослик, менежмент ва маркетинг каби соҳалардаги ўрганишлар ва эришилган натижаларга таянган ҳолда амалга оширилмоқда. Музей педагогикаси доимий равишда ижтимоий-маданий фаолиятда ишлатиладиган шакл, метод ва воситаларнинг ўрнини тўлдириб бормоқда.

Музей педагогикаси кенг қамровли таълим-тарбиявий фаолиятнинг шаклларига эга бўлиб, уларга маърузалар, гўтараклар, экскурсиялар, маслаҳатлар, илмий ўқишлар, студиялар, клублар, адабиётлар кечалари, киносанслар, концертлар, манхур инсонлар билан учрашувлар, байрамлар, тарихий ўйинлар, танловлар ва мусобақалар кабилар қиради. Юқоридаги асосий кўринишлардан ташқари, яна қўшимча эртақ-гераниа, соғи-дарслар, тадқиқотлар, дастлабки деҳқончилик манзилгоҳларининг таҳлили ва бошқа бир қанча ноаънавий фаолият турлари мавжуд. Юқоридаги барча тадбирлар миллий тарихимиз ва маданиятимиз билан чуқурроқ танишига йўл очади.

Сўнгги йилларда музейларнинг кўргазма залларини таъппи кўпинишини бозаш, уларда турлича моделлар ва овозли жўр бўлиш, киноэкранлар, компьютерлар каби техник воситаларни жойлаштириш, шунингдек иштирокчилар билан биргаликда театрлашган томошалар қўйиш, музейлардаги концертлар, байрамлар ва балларни ташкил этиш аъана тусига кирмоқда.

Олий таълим муассасаси музейи ўзида чеklangмаган тарбиявий имкониятларни мужассам қилгани туфайли аудиториядан ташқари машғулотларни ташкил қилиш ва амалга оширишнинг энг яхши шакли ҳисобланади. У ўзида ўзинини англаш учун ички эhtiёжи бўлган шахснинг шаклланиши учун зарурий шарт-шарoнтларни ташкил қилиш, талабаларда ижтимоий фаоллиқни, маданий ва ижодий фаоллиқни ривожланишига имконият яратди.

ОТМ музейларининг давлат музейларидан фарк қилувчи энг асосий ўзига хос жиҳати, ундаги ёшларнинг турли фаоллиқ турларидаги ўзини синаб кўриш имконияти ҳисобланади. Уларнинг баъзилари ўзларини экскурсия раҳбари сифатида синаб кўришади, қолганлари музейларда ишлашни ўрганишади, бопқаларини бўлса музейлар мавзуси бўйича илмий ишлар ўзига жалб қилади.

Замонавий шарoнтларда, таълим жараёни давомида, лойиҳавий ва тадқиқотчилик фаоллиқига доир технологияларидан фойдаланиш вақтининг, талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларининг камлиги, улардаги мустақил илмий излашшига бўлган қизиқишнинг етарли эмаслиги туфайли кийинланиб бормоқда. Олий таълим муассасасининг музейидаги ижодий фаоллиқ каби аудиториядан ташқари фаоллиқ шакллари кенг қўлланилса, тарбия тизимининг самарадорлиги ортади, шу жумладан талабаларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантириш учун катта имкониятлар очиб беради.

ОТМ музейининг асосий вазифаси таълим-тарбиядан иборат, chunkи музей – бу оддийгина ўқув хонаси эмас, балки очик таълим майдонининг тарбиявий марказларидан бири ҳисобланади.

Музей педагогикаси билан шуғулланувчи педагог ходимнинг вазифаси таҳсил олувчиларда қизиқувчан тадқиқотчи, ўтмиш, ҳозирги ва келажак меросига ишбатан шахсий масъулият позициясини шаклланиши учун шарт-шарoнтларни яратиш ҳисобланади. Ушбу позиция тарихий ёки бошқа ахборотларни эсда сақлаб қолитидаги эмас, балки уларни тушуниш ва ҳиссий-ахлоқий баҳолаш олидаш иборат бўлади. Хулқ-атвори яхши шахс, фуқаро фақатгина анъаналар узилиб қолмаган муҳитдагина тарбия

топади, унда ҳар бир кейинги авлод ўзини олдинги авлоднинг давомчиси сифатида билади.

ОТМ музейида фаолият олиб боришга бўлган қизиқиш ва хоҳишнинг юзага келиши учун туртки сифатида, олинадиган ахборотнинг янгилиги, ушбу маълумотнинг хайратлантириши, хис этилиши ва бошқа қотириши, шунингдек уни музейда аниқ, қиёфадор ва кўришга эга бўлишини айтиб ўтиш мумкин.

Бизнинг тадқиқотимиз давомида талабалар томонидан музей фаолиятини ташкил этилишида қуйидаги тамойилларга амал қилиниши:

1. Музейларда ўтказилувчи машғулотларни ижтимоий фанларнинг дастурлари, уларнинг мавзулари, дарсдан ташқари тадбирлари ва байрамлари билан алоқаларини ўрнатиш;

2. Музейчилик фаолиятининг турлича усуллари ва шаклларини ишлатиш, ўйинлар ва ижодий вазифаларни қўйиш;

3. Талабалардаги талаб ва ҳоҳиш-истакни ҳисобга олиш;

4. Музейларда экскурсияларни тапқил қилишда визуал (қўриш орқали) тушуниш қобилиятининг етакчи ўрни эгаллашини ҳисобга олган ҳолда, имкони борича интерфаоллиқни моделлантиришга интилдик, хусусан ишон фақат ўзи амалга оширган ишларини ёдда сақлаб қолади, тушунишнинг барча катталарини (хиссий, маънавий-таҳлилий, психик йўналганлик) қўйиш, дастурий, яъни ахборотни ўзлаштирилишини таъминловчи ҳамда махсус ишлаб чиқилган дастур асосида кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш;

5. Тарихий маълумотлар, воқеалар талабаларга ўрганиш осон бўлган даражада етказилиши лозим;

6. Машғулотлар ўртасида оддийдан мураккабга тамойилга асосланган алоқа бўлиши лозим;

7. Талабаларда мустақиллик ва ижодий фаолиятни шакллантириш лозим.

Маданий муҳит билан ўзаро фаол муносабатда бўлиниши ва иштирокчиларда тезкор таъсирланиш уйғотишининг самарали воситаси бу виртуал экскурсиялар ҳисобланади (Тошкент, Самарканд, Бухоро шаҳарларида ва Республикаимизнинг бошқа

чекка ҳудудларида жойлашган кадимги меъморчилик обидалар билан виртуал танишиш). Саёҳатнинг бундай тури одатда бир кянтча слайдлар кўргазмаси, расмлар ва видсолоҳалар билан биргаликда намойиш қилинади. Унинг устуи тарафларидаи бири кам вақт сарфлаб кенг қамровли объектлар билан танинишни ўз ичига олиши ҳисобланади. Унда шунингдек зарурий объектга алоҳида тўхатилиб ўтиш, яқинроқ таништиш ва батафсил кўриш, муҳокама қилиш имконияти мавжуд бўлиб, бу талабаларда кузатиш ва таҳлил этиш қобилиятини шакллантиради. Виртуал саёҳатнинг турли босқичларида интерфаол тошпириклар қўлланилади, мисол тариқасида, тушириб қолдирилган сўзни қўйиш, жадвални тўлдириш, топишмоқ ва бошқотирмани топиш, сўзларни бириштириш. Рефлексия босқичида "Бугун мен ... хақида билдим", "Менга ... лар жуда ёқди", "Мен ... хақида ўйламоқламаи" каби гапларни тўлдириш вазифаси тақлиф қилинди.

Музейларда ташкил қилинган дарслар давомида талабалар театрлаштирилган ҳамда кўргазмали чиқишларда кўй-қўшиқлар, рақслар билан фаол иштирок этиб, халқ ва муаллиф-ижодкорларнинг асарларини сахналантиришди. Улар томонидан лекционинг оиласидаги тушлик, бозорларда, совчилик, дўстларининг учрашуви ва Наврўз байрамини нишонлаш каби маиший ҳаётдаги воқеалар ҳам ижро этилди.

Тадқиқот-изланиш фаолиятида иштирок этиш, қизикарли инсонлар билан учрашувлар ва тарихий маълумотлар билан танишиш таҳсил олувчиларга ўзи туғилиб ўсган ерларнинг тарихи ва муаммоларини билишга, ушбу маконнинг иқтисодиёти ва маданиятига қанчалаб қуч ва гайратлариши сингдирташликларини тушунишига ёрдам беради. Бу эса ўнган аждодларнинг хотирасига ҳурмат, уларнинг табиий ва маданий меросига эҳтиёткорона муносабатда бўлишни шакллантиради, уларсиз Ватани бўлган муҳаббат ва ватанпарварликни тарбия қилишнинг имкони йўқ. ОТМ музейини тапқаш қилиниши ва фаолият юритилишининг асосий босқичлари 4-иловада берилган.

Таълимнинг энг асосий вазифаларидан бири маданий-тарбиявий муҳит ҳисобланади. Музейларга экскурсия бўлса, олдиндан белгиланган мавзуга кўра маълум бир шахснинг раҳбарлигида жамоавий кўрикка асосланган, музейнинг маданий-тарбиявий фаолиятининг шаклидир.

ОТМ музейида саёҳатга тайёрланиш ва ўтказиш сарб-тоқат, катта билимлар ва махсус кўникмаларни талаб қилади. Мавзунинг танлашига ва саёҳатда эшиттириладиган маърузани тузишга тайёрлаш педагогларнинг раҳбарлиги остида музейнинг ташқи кўринишига мос равишда амалга оширилади.

Ишларнинг йўналиши янада муваффақиятли ва қизиқарли ўтиши учун таҳсил олувчилардан экскурсия ишини ўзлаштиришни хоҳловчилар гуруҳи ташкил қилинди.

Шундай қилиб, тадқиқотнинг амалий қисмида тажрибавий ишларнинг дастлабки асословчи ғоялари ўз аксини топди, яъни ижтимоий муҳит билан ўзаро яқин боғлиқлик, шахннинг ҳиссий ва амалий даражадаги таъсирчанлигини уйғотиш, миллий маданият ҳодисаларига нисбатан қадриятли муносабатни таркиб топтириш ва мустаҳкамлаш. Ушбу бобда кўриб чиқилган ижтимоий институтларнинг талабаларни миллий қадриятларга уйғунлаштиришдаги ўрни ва уларнинг ўзаро муносабатларининг шакллари 2.3.1-жадвалда кўрсатиб ўтилган.

2.3.1-жадвал

Ижтимоий институтларнинг талабаларда миллий қадриятлар тизимида ривожлантиришдаги ўрни ва аҳамияти

Маҳалла	Таълим муассасаси (ОТМ)	Музейшунослик фаолияти
Ижтимоий аҳамияти		
Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш ижтимоий институти	XXI асрда янги ижтимоий-жамиятга онда танхилот шаклланишининг муҳим манбаси.	Музейларнинг ижтимоий-маданий фаолияти
Бу ахлоқий, жамоавий, диний, профессионал, оилавий каби	Шахснинг ижтимоийлашуви жараёнининг тўқилган	инсоннинг ўзини тутиши ва оилга

ижтимоийлашувнинг бир қанча турлирини мажмуавий малжуд бўлган ижтимоий организмдир. Микромухит, бу ўзини-ўзи бошқариш, жамоавийлик ва кўкордагиларга бўйсунишга асосланади. Халқ педагогikasi ва маънавий-ахлокий тарбия шаклланишининг ижтимоий институти. Маънавий марказ, миллий анъаналар, ахлокий қадриятлар, инсонпарварлик босқичи, миллий истиқлол тоқсининг тапшувчиси. Ижтимоий-маънавий вазиятни соғломлаштиришнинг ёшлар тарбиясининг самарадорлигини оширишнинг таъсиббўскори. Диний қайфият ва экстремизмга қарши кураш устидаш бошқарувчи. Ёшларнинг этика ва тарбия тўғрисидаги умумий фикрини шаклланишининг энг асосий институтларидан бири. Миллий хусусиятлар ва ўзига хослик ҳамда этник	тажрибани ва билимларни, шу жумладан миллий қадриятларни ҳам кейинги авлодга мақсадли шакллانган тарзда ўтказишни ўзида жамлаган ажратмас қисми. Ижтимоий ва яқинсодий вазифаларни ҳад қилишнинг келинмаси ваги ва улуқсинишнинг таъминлаши, қадриятларнинг йўналганлиги ва маънавий тамойилларини қабул қилувчи янги шахсон шаклланиши ва маданий ривожланиши. Таълибларнинг манфаатлари ва эҳтиёжларини қондириш имкониятига эга, уларнинг маънавий, ахлоқий-инсоний ва профессионал йўналишларда ривожланишини имконият яратувчи олий таълим муассасаларини алоҳида ижтимоий-маданий институт. Шахснинг ривожланиш жараёнидаги ижтимоий вазият тарбия жараёнида кўчирилиши имконият беради (шу жумладан ноҳус қиёятларни ҳам). Таълиблар тарбиясининг маънавий-ахлоқий вазифаларини даълат шўбасини ҳисобга олган ҳолда муваффақиятли ечилишга йўл очиб беради.	маданий қадриятларга оид ва ижтимоий аҳамиятга молик фаолият шакллариини нонга туширини орқали амалга оширувчи мақсадли, пухта ўйланган педагогик таъсирларнинг қиёмуаси ҳисобланади. Ушбу жараён натижасида шахснинг ижтимоий-сиёсий, маънавий шаклланиши, унинг профессионал мослашуви, ёшларнинг жамият ҳаётига кириб бориши, унинг миллий анъаналар ва қадриятларини янглаши ҳамжа ижодий қиёятларини ривожланиши юз беради. Инсонларнинг бўш вақтларини маъсули таъкид қилиш, уларнинг
---	--	---

аҳолиларини шакллантириш.		маданий эътиёжларини қондириш ва ривожлантириш, ҳар бир шахснинг ривожланиши, ўз имкониятларини тўлиқ намоён қилиш, қомилликка ийтилиш ва ҳаялқорлик ҳамда ижодқорликка шарт-шароитлар яратиш
------------------------------	--	--

**Миллий қадриятларни ривожлантириш бўйича ижтимоий-педагогик
фаолият**

	Шакллари	
Маҳалланинг маънавият маркази сифатидаги фаолияти.	Маҳсул ва ижтимоий- гуманитар йўналишлар ва курслар — миллий-маданий йўналишларга буюк оқлодларимизнинг ҳаёт йўли ва уларнинг жаҳон маданиятининг илмий таррақиёти, бадиий ижодқорлиги, илм-фан, давлат бошқаруви масалаларини қўшган улкан хиссаларини қиратиш.	“Ўзбекистон тарихи”, “Маданият- шувослик” ва “Демократик давлат қуриш” ва бошқа таълим дарслари дастурлари доирасидаги экскурсиялар, маъруза дарслари ва семинарлар.
Маҳалладаги маънавий- ахлоқий муҳит устида жамоат назорати.	Курс ишлари, диплом лойиҳалари, интернет тармоғидаги ахборот манбаларидан фойдаланиш —	Ахборот марказлари ва тадқиқот лабораториялари.
“Оила — маҳалла — таълим муассасаси” ҳамкорлиги, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи билан ҳамкорлик.	Ўзбекистон тарихини ва Республика ҳаётида содир бўлаётган муҳим	Маҳсул ахборот- таҳлилий
Диний-маърифий, маданий ва ахлоқий тарбия масалари бўйича маслаҳатчиларнинг фаолияти.		
Маслаҳатчилар ўртасида таъливлар ва мусобақалар, туркум		

семинарлар ташкил қилиш.	ходисаларни, унинг тарихи, маданияти, миллий этикаси ва анъаналар ва урф-одатларини ёритиш.	суҳбатлар, тарихий, санъатшунослик ва ўлкашунослик клублари.
Махаллалардаги ва таълим муассасасидаги ишларнинг сифатини ўргатиш бўйича ҳамда миллий маънавий одаглارни тушунтириш бўйича тадбирлар.	Эстетика билан боғлиқ муаммолар, турлича санъат турларини ўзиди жамлаган миллий ва жаҳон маданиятига оид махсус курслар ва семинарлар.	Фан олимпиадалари, тавлоилар ва тостлар.
Кўрик-тавлалар, илгаришварлик, маънавият ва илмий руҳидаги маданий-маърифий тадбирлар ва кўргазмалар.	Миллий байрамлар, Ўзбекистон тарихидати муҳим тарихий ҳодиса ва ёнда қоларли қуларга бағишланган тадбирлар.	Тарихий, илмий, бадиий ва замонавий мавзуларда тегишли-тарилан чиқарилар.
Ободонлаштириш, кўкаламзорлаштириш, хайрия ишларида иштирок этиш.	Ўзбекистоннинг тарихий, халқ ва профессионал санъати ва масалаларида маърузалар.	Очик эшиклар куни, музейларда и байрамлар ва фестиваллар.
	Ўлкашунослик фаоллиги, Республикада тарихи ва маданиятини ўргатиш бўйича тўғараклар, ОТМ музейлари, клублар ва тарихга оид бириктирилган.	
	ОТМлараро ҳамкорлик.	
	Талабалар иштирокидаги конференциялар, илмий ва илмий олимпиадалар, тавлоилар, форумлар ва байрамлар.	
	Махсус маданият ва санъат пилонидалари билан учрашувлар.	
	“Миллий”, “Маънавият”, “Ёшлар” ва “Махалла” теле ва радиоханаларидаги кўрсатувлар муҳокамаси	

Демак, талабаларни миллий кадриятларни ўзлаштириш жараёнига йўналтириш учун энг аввало, уларни миллий маданиятга хос бўлган ҳаракатга ундовчи вазиятларга ечим топишга жалб этиш лозим. Бунинг учун ҳаётий мисоллардан, моддий имитация ва ҳаёт тарзининг вербал воситаларидан фойдаланиш, талабаларнинг фаолиятини маданий талаблар ва ижтимоий аҳамиятга эга самарали усуллар асосида таъкид этиш мақсадга мувофиқ.

Манабалар таҳлили, бир неча йиллик педагогик кузатишларимиз асосида талабаларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг қуйидаги самарали педагогик йўлларини аниқлаштирдик:

- мақсад ва вазифаларни, тарбия жараёнини таъкид этишга доир миллий-маданий муҳитни қарор топтириш ҳолатларини янгилаш ва қайта аниқлаш;

- шахсни ўрганишга қаратилган умумий қараплар, миллий кадриятларни ўзлаштирганлик даражасини аниқлашда индивидуал фаолиятга баҳо беришнинг янги йўлларни излаб топиш;

- миллий маданият доирасида жамият талаб қилаётган хусусият ва сифатлар мажмуасини таққилоштириш;

- бўлажак мутахассиснинг маданий ва маънавий-ахлоқий сиймосига бўлган талабнинг юқорилиги;

- миллий кадриятлар моҳияти ва таркибига мос келадиган, турли хил педагогик усулларни интеграциялаш;

- таълимнинг маданий муҳити, талаба ва педагоглар ўртасидаги муносабатнинг самарали техника ва технологияларини қўллаш;

- таълим жараёнида сицеретик, фаолиятга йўналтирилган ва ижодий таъсифга эга методлардан фойдаланиш;

- индивидуал ва диалогик муносабатлар маданиятини эгаллаш;

- ситуатив, муаммоли таълим технологияси ва методлардан фойдаланиш;

- ижтимоий ва касбий аҳамиятга эга воқеаликка эмоционал муносабатни қарор топтириш.

Тадқиқотда педагогик ва ижтимоий жиҳатларни уйғунлаштириш илуғи кўрсатадики, бизнинг замонавий жамиятимизда талабаларда миллий қадриятларнинг ривожланиш жараёни самарадорлиги ижтимоий-педагогик ва ижтимоий-маънавий ва маънавий-ахлоқий қарашларни ўзаро ҳамкорлигини таъминлашга йўл очиб беради:

- ижтимоий-педагогик қарашлар талабанинг афзалликлари ва жамият талабаларини рационаллигини таъминлайди;

- ижтимоий-маънавий қарашлар, талабалар тарбиясининг давлат сиёсати ракурсида маънавий-ахлоқий вазифалари ва оптимал қарорни топтириш;

- фаол маънавий-ахлоқий муносабат маданий ва таълим муҳити орқали талаба шахсида индивидуал услубнинг шаклланишига хизмат қилади.

Иккинчи боб бўйича хулоса

Талабаларда миллий қадриятлар тизимини ривожлантиришга доир тажриба-синов ишлари педагогик-психологик фанларнинг аксиологик салоҳиятини рўёбга чиқаришнинг ўзаро бир-бирини тўлдирувчи уч йўналишини ажратиб кўрсатишга асосланди. Биринчи йўналиш – педагогик-психологик фанларнинг аксиологик асосларини кенг оммалаштириш; иккинчи – талабалар ўқув фаолиятида ташкил этиш жараёнида миллий қадриятга доир маълумотлар билан бойитиш; учинчи – аввалги икки босқични татбиқ этиш бўйича ўқитувчининг бошқарув фаолиятини такомиллаштириш.

Педагогик-психологик фанларнинг аксиологик салоҳиятини махсус алгоритм асосида амалга ошириш бўйича махсус фаолиятни ташкил этиш режалаштирилди, у мазкур фанларнинг аксиологик салоҳиятини рўёбга чиқаришнинг педагогик механизминини ўзида акс эттирди.

Педагогика ва психология фанлари бўйича мапудотларни

ташкил этипда ушбу алгоритмдан доимий равишда фойдаланиш ижтимоий-маданий ва таълимий, ижтимоий ва шахсий кадриятлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни юзга чиқариш имконини берди. Бу алгоритм барча семинар ва амалий машғулотларда қўлланилди ҳамда талабаларга муайян фаннинг бириччи машғулотларида эслатма сифатида таклиф этилди ва дафтарга жадвал қўйишида қайд этиб қўйилди. Бу орқали эса алгоритмнинг барча босқичи (репрезентатив, эвристик, баҳоловчи, рефлексив, башоратловчи) турли материал билан нисбатан жараёнида бутун мафғулот давомида кетма-кетликда амалга оширилди. Мазкур алгоритмга асосланган ҳолда бўлажак киплок ҳўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг технологияк тузилмаси аниқлаштирилди.

Ташиқот муаммоси бўйича илмий изланишлар тахлили, шунингдек, синов тарзида ташиқот этилган тажриба ва сўровнома натижаларига кўра, бўлажак киплок ҳўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимини ривожлантириш моделининг қуйидаги таркибий асослари аниқлаштирилди: мақсад, вазифалар, тасмийнлар (шартлар), ёндашуа, омиллар, йўналишлар, мохият, мезонлар, кутиладгган натижалар, педагогик шарт-шароитлар, шакиллар ва технологиялар (механизмлар).

Талабаларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантириш жараёнининг психологик-педагогик таъминоти қуйидаги механизмларга таяниши зарурлиги аниқлаштирилди:

– умуминсоний кадриятларни шахснинг олий психик функциясига айлантирувчи интериоризация механизми ҳамда бу жараён билан узвий алоқадор бўлган, мухиятни ўзлаштириши кўрсатиб берувчи, янги маънавий маҳсулот яратувчи, уни ички тузилмага тапқи ижтимоий-маданий фаолиятнинг интериоризацияси натижасида юзга келган алмаштиришлар орқали сифатли қўшилишини таъминловчи эсктериоризация механизми;

– ички ташиқид қилиш механизмлари орқали шахс томонидан ахлокий, дунёқарашлар, кадриятлар эталонларини ва анъаналар,

авзаллисларни ўзлаштиришни ўз ичига оловчи анъанавий механизм;

– шахслараро механизм инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатларда ва мулоқот давомида ишлатилади, унда субъектлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар ҳақиқий маҳсулот ва маданият “механизм”и ҳисобланади;

– рефлексив механизм, унда ижодий ривожланишнинг энг асосий белгиларча омили ҳисобланган рефлексия ташкилий тузилмасидан қатъий назар ҳар қандай ижтимоий субъектга тегишли бўлади. Рефлексиянинг асоси инсоний дунёқарашнинг сифатини яхшилашга сабаб бўлувчи шахсий ўзликни англаш, уни ривожлантириш ҳисобланиб, у инсонга ўзини маданий-тарихий жараёнда асосий бўгин сифатида англаб етишига имконият яратди;

– институционал механизм шахс маданиятининг ривожланиши инсоннинг ижтимоий маданий институтлар билан ўзаро муносабати натижасида юзага келади.

Ўзаро уйғушликни таъминлаш (интеграция) замонавий таълим муҳитида кадриятларни ўзлаштирилишининг энг асосий психологик-педагогик механизми ҳисобланади. Интеграциянинг ижтимоий-педагогик механизми тўртта асосий даражада ўз ичига олади: ассоциатив-образли, илмий-тушунчавий, фатсафий-дунёқараш ва кадрият-моҳиятга боғлиқ даражалари. Тадқиқот жараёнида ишлаб чиқилган механизм бир нечта турдаги билимларнинг ўзаро алоқдорлигини таъминлаш, уларнинг яхлит шакли ёки қиёфага келтирилишга, ўрганилаётган маълумотларни кадрият-моҳият даражасига олиб чиқишни ва бу орқали ёшларни миллий кадриятларга уйғунлашувига имконият яратди.

Биз миллий кадриятлар тизимини ривожлантиришнинг муҳим ижтимоий омили сифатида музей педагогикаси доирасида амалга ошириладиган ОТМ ва маҳалладаги тарбия жараёنларининг ўзаро боғлиқлигини танлаб олдик.

Музей педагогикаси кенг қамровли таълим-тарбиявий фаолиятнинг шаклларига эга бўлиб, уларга маърузалар, тўғарақлар,

экскурсиялар, маслаҳатлар, илмий ўқишлар, студиялар, клублар, адабиётлар кечалари, киносалонлар, концертлар, машҳур инсонлар билан учрашувлар, байрамлар, тарихий ўйинлар, танловлар ва мусобақалар кабилар киради. Юқоридаги асосий кўринишлардан ташқари, яна қўшимча арт-терапия, соғина-дарслар, минни тадқиқотлар, дастлабки деҳқончилик манзилтоҳларининг таҳлили ва бошқа бир канча ноанъанавий фаолият турлари мавжуд. Юқоридаги барча тадбирлар миллий тарихимиз ва маданиятимиз билан чуқурроқ танишиш имконияти юзага келади.

Талабаларни миллий қадриятларни ўрнаттириш жараёнига йўналтириш учун эш аввало, уларни миллий маданиятга хос бўлган ҳаракатга ундовчи вазиятларга счим топишга жалб этиш лозим. Бунинг учун ҳаётий мисоллардан, моддий имитация ва ҳаёт тарзининг вербал воситаларидан фойдаланиш, талабаларнинг фаолиятини маданий талаблар ва ижтимоий аҳамиятга эга самарали усуллар асосида ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

III БОБ. БЎЛАЖАК ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МУТАХАССИСЛАРИДА МИЛЛИЙ КАДРИЯТЛАР ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ САМАРАДОРЛИГИ

3.1-§. Талабаларда миллий кадриятлар тизимининг ривожланганлигини ташхис этиш мазмуни

Талабалар томонидан миллий кадриятларни англаш, ўзлаштириш ва амалга ошириш мураккаб ва узок муддатли жараён ҳисобланади ҳамда маълум бир босқичларнинг изчиллигини таъминлашни بازارда тутади. Биринчи ва муҳим вазифа талабаларда миллий кадриятлар тизимининг ривожланганлигини ташхис этиш ҳисобланади. Айнан буидан фойдаланиш жараёни, талабаларнинг имани кадрлаштини, ўзи учун имани аҳамиятли деб ҳисоблаштини, келажакда қандай инсон бўлмоқчи эканлигини билишга ёрдам беради ва бу асосда педагогик таъсир йўналишларни аниқлашга ёрдам беради.

Тадқиқот объекти сифатида қишлоқ хўжалиги таълим соҳаси танланган. Ушбу масаланинг назария ва амалиётдаги ҳолати шунки кўрсатдики, қишлоқ хўжалаги таълим соҳаси учун мазкур жараёнлар тизимли ташкил этилмаган ва етарли даражада эътибор қаратилмаган ҳамда талаб факатгина одоб қондаларини бузган ҳолатдагина тарбия предметига айланган. Талабаларнинг маданий-мишлий қарашларини таркиб топтиришда диагностика, рефлексия муҳим роль ўйнайди. Илмий манбада таъкидлашшича, диагностика "тарбияланаётган объектнинг ҳолатини аниқлаш ва ўрганишга йўналтирилган педагогик фаолият"¹ ҳисобланади.

Талабаларнинг миллий кадриятларни ўзлаштирган даражасини аниқлаш учун диагностика усулларини ишлаб чиқиш лозим. Талабалар билан ўтказилган сўровнома, ўқув ва олий таълим муассасаси ижтимоий муҳитидаги фаолият жараёнидан олинган маълумотлар таҳлили асосида уларда маданий-миллий

¹ Бачижевский Л. Н. Формирование и развитие духовно-нравственной культуры как основы интеллектуального развития учащихся. Докл. ... выпущен науч. - М., 2011. - 155 с.

қарашларининг ривожланганлик даражаси аниқланади ва уларни ўсиш динамикасига эришил шарт-шароитлари яратилади.

Маълумотлар таҳлили асосида шахснинг унбў кирралари: ички йўналишанилик ва ҳуққда акс этган ташки ҳолатга қараб белгиланиши лозим, деган ҳулосага келинди. Тайёрлов “қесимиш” аниқлаш асоси кейинги тажрибавий фаолият шакллантиришда муҳим рол ўйнайди ва буида ижтимоий-педагогик шарт-шароитлар мажмуи ҳисобга олинади.

Диагностик тадқиқотни ташкил этишнинг статчи таъйинларига қуйидагилар киради:

1. Педагогик ҳодисани яхлит ҳолда ўрганиш.
2. Тадқиқот усулларида комплекс тарзда фойдаланиш.
3. Обьективлик.
4. Жараёнинг ўзгаришини ҳисобга олиш.

Биринчи бўлда ёшлар учун тарих, маданият ва миллий анъаналар, ёшларнинг буюк аждодларимиз, давлат ербоблари, олим ва уламолар, шоирлар фаолиятига бўлган кизиқишлар ва аҳамияти хақида маълумотлар келтирилган. Унда талабалар давлат ва миллий байрамларда фаол иштирок этишади, ва тарих ва маданиятнинг батафсил ўрганишга кизиқишини айтиб ўтишган.

Маълум даражада “Ижтимоий фикр” тадқиқот маркази фикрига кўра, диагностик талабларни аниқлаш, фуқароларнинг миллий анъаналарга, статистик маълумотлар, сабаблар ва маросимларга амал қилиш тўғрисидаги кизиқишларни аниқлашга ёрдам беради. 38,5 фоиз фуқароларнинг фикрига кўра, анъаналарнинг асосий мақсад ва мазмуни инсонларни ягона халқ сифатида бирлаштириш, ҳар учинчи инсон таъқидлашча, анъана, удум ва қадриятлар халқ ҳаётини яхшилаш ва сақлашга ундайди. Ҳар саққизинчи респондент: атъаналар авлодларни сақлаб қоляпти ва мерос бўлишига ундайди. Доярли шунча фуқаролар фикрига кўра, удум ва анъаналар жамият ҳаётини бошқаришга ёрдам беради, тартиб ва барқарорликни таъминлайди. Ҳудуд, яшап жойига қараб, жинс ва ёш гуруҳларига қараб шу жавоблар ҳам шундай тарзда сақлашиб қолган.

“Ижтимоий фикр” маркази томонидан ўтказилган миллий кадриятларга муносабати ҳақидаги тўлиқ статистик маълумот 5-иловада берилган.

Лекин миллий кадриятларнинг ўз таркибида тарих, маданиятни (маънавий кўрсатмалар, турмуш тарзи, маданият, фольклор, миллий ҳунарсандчилик, ҳайкалтарошлик, архитектура, мусиқа, адабиёт, кинематография, театр ва кинематография ва ҳ.к) кенг тарзда ўрганиш ҳолдаси сифатида кўрилиши, ўз олдига ёшларни миллий кадриятларга муносабат даражасини батафсил ўргатиш каби вазифани қўяди. Бундай мезонлар таркибий ва психологик ва педагогик жиҳатдан аниқлаштирилиши лозим.

Талабаларни аниқлаш, турли хил фикрларни ўрганиш ва тоғларни синтези орқали амалга оширилган.

Шундай қилиб, А.В.Разиннинг фикрига кўра, талабаларни маънавий ва миллий-маданий кадриятларни ўзлаштирилган даражасини аниқлаш мезонлари асосланган ҳисобланади, чуқур мотивация ўзгарувчи жараён бўлганлиги туфайли, инсон ҳулки ивори билан бошқарилади ва унинг йўналишчилиги, ташкилланганлиги, фаоллиги ва барқарорлик даражаси аниқланади¹.

Шу билан бир қаторда олимлар муносабат талабига эътибор қаратишда, бу талаб истеъмолга онд муносабатни: ҳаётга, инсонларга, сайёрамиз имкониятларига, оилага, атроф муҳитга бўлган муносабат “менга керак” таъйинли ёки альтруистик – ўзгаларга, ижтимоий ҳулкининг ижобий шакли – беғараз ёрдам асосида бўлган муносабатни билдиради.

С.Миллер маънавий тарбияда қўлланиладиган уч хил аъъанавий компонентларни: ҳулкий, эмоциянал ва когнитив кабиларни белгилайди².

С.В.Шестопалов тадқиқотларида қуйидаги талаблар таклиф қилинган:

¹ Разин А.В. Модели нравственного поведения. Сектор этики Института философии РАН, Эпиморфиз мысли, Вып. 2. М.: ИФ РАН, 2001. – 84 с.

² Миллер С. Понимание развития: методы исследования — СПб.: Питер, 2002. – 464 с.

– ҳис туйғуга асосланган, баҳо берилг билан боғлиқ фикрлар кўриб чиқиладиган, талабаларнинг кадриятларга бўлган муносабати, эмоционал кечинмаларини ўргатиш;

– аксиологик (қуидалик ҳаётни тартибга солишчи сабаб, кадрият, манфаат, талаблар тизими);

– ҳуқ-атворга оид, тарбияланаётган шахснинг ижтимоий-маънавий ҳуқ баржарорлигини кўриб чиқувчи омиллар;

– когнитив, ижтимоий-маънавий талаблар асосида кўрилади, ўқувчилар муносабатларини белгиловчи қарашлар¹.

У.И.Махкамов, ўқувчиларда маънавий маданиятни шакллантиришнинг даражасини аниқловчи қуйидаги талабларни илгари суради:

– когнитив ва билимга оид талаблар (миллий кадриятлар мазмуни ва моҳиятини англаш), атроф муҳитни ва борлиқни яхшилашга бўлган иштироки;

– эмоционал-мотивацион – миллий кадриятларни англаш ва уни кеш айтиришга бўлган қизиқиш;

– амалиётга оид ва қучли иродали бўлиш талаби- ички ирода, ҳиссиётларни жиловлаш ҳусуияти, масъулият, виждон каби ҳиссиётларни намоён қила олиш ҳусусияти².

У.И.Махкамов пукан-назарини Ш.Т.Эргашева фикрлари янада тўлдирган. Яъни талабанинг маънавий ва ахлокий томондан шаклланиш модели (шу қаторда миллий кадриятлар шаклланиши билан боғлиқлик) когнитив-интеллектуал, кадрий-йўналганлик, ҳаракат ва ҳуқ атвор каби талаблар билан белгиланади³.

Натижада, тадқиқот муаммосининг ўзига ҳослиги, яъни унинг ижтимоий омиллар билан боғлиқ алоқаларни ҳисобга олган ҳолда, биз томонимиздан талабаларнинг миллий кадриятларни ўзлаштириш даражасини аниқлашнинг қуйидаги мезонлари белгилаб олинди:

¹ Песталотти, С. В. Формирование практических навыков старшеклассников в новом информационном пространстве дис. ... канд. пед. наук. – М., 2008. – 158 с.

² Махкамов У.И. Педагогические основы формирования практической культуры учащихся старших классов. Автореф. ... канд. пед. наук. – Ташкент, 1983. – 31 с.

³ Эргашева Ш.Т. Приёмы модернизации профессионального образования/ Личностно-ориентированный подход к современному обучению и воспитанию. – Ташкент: УННИПН им. Т.Н.Карим-Назми, 2008. Вып. 3. К.3. – С. 39-44.

– когнитив-англаш – миллий кадриятлар элементларини баҳолаш ва англаш кабиларини ўз ичига олади;

– эмоционал-мотивацион – ўз ичига ҳиссий муносабат, миллий кадриятларга бўлган қизиқишни камраб олади;

– аксиологик – кадриятлар, манфаатлар, талаблар тизими бўлиб, шахснинг ҳаракати ва йўналишларини тартибга солади;

– фаолият ва ҳуқққа доир – талабанинг ҳаракатларига қараб педагогик таъсирнинг натижаларини аниқлашга ёрдам беради.

Мезонларга асосланган ҳолда уч даража белгилаб олинди: юқори, ўрта ва қуйи. Мазкур даражаларга шартли равишда қуйидагича тавсиф берилди:

Таклид қилувчи ва амалга оширувчи (қуйи) даража халқ маданияти, ҳудудий анъаналарга бўлган эпизодик қизиқишларнинг йўқлиги, удумларни юзаки билиш ва амалда қўллаш билан характерланади.

Ижро этувчи (ўртача) миллий кадриятлар, удум ва анъаналарга бўлган қизиқиш борлиги, уларни аниқлашда “нима учун” каби саволлар туғилиши, сабабларни аниқлаш қобилияти, миллий кадрият тизимига доир фаолият фақатгина овда, дўстлар, жамоанинг таъаббуси билан амалга оширилади ва миллий кадриятларга нисбатан ижодий муносабат йўқлиги билан тавсифланади.

Ижодий (юқори) даража миллий кадриятларга бўлган қизиқишлар билан, билимларни эгаллашга бўлган истакнинг юқорилиги, уларни янги паронитларда қўллаш ва трансформация қилиш, ижодий ёндашув ва ўз таъаббуси билан амалга оширилиши билан тавсифланади.

3.1.1-жадвалда талабаларнинг миллий кадриятларни ўзлаштириш жараёنларининг диагностика картаси келтириб ўтилган.

3.1.1-жадвал

Талабаларнинг миллий кадриятларни ўзлаштирганлик даражасини аниқлаш мезонлари

Мезонлар	Даражалар		
	Қуйи	Ўрта	Юқори
Когнитив-англаш	Бир томонлама ил юзаки билимларга эга – фикат анъана ва удулар хақида, бадий асарлар хақида маълумотга эга, тўлик тақиланмаган, барқарор бўлмаган баҳо таъсифи	Миллий маданията, анъана ва удуларга, миллий-маданий тизимдаги фаолиятни англашга бўлган қизилан барқарор.	Миллий кадрият тўғрисидаги билимларга эга, анъаналар тарихи хақидаги тўлик маълумотга эга.
Эмоционал-мотивацион	Миллий кадриятларнинг анъанавий мираслар билан боғлиқликда тушунад, бадий кадриятларга қизиқмайди	Асосан тақлидий характерга эга, итиллиш йўқ, миллий кадриятларга эстетик жиҳатдан баҳо берин нимоён бўлади.	Миллий кадриятларга юқори қизиқиланга эга, анъана, удуларнинг эстетик жиҳатдан аҳамиятини юқори баҳолайди
Аксиологик	Миллий кадриятлар асосан утилитар характерга эга, уларнинг муҳимлиги ва тизимлиги, тарих, анъана ва замонавий инсоннинг сиймосидаги аҳамияти нобатга олпмайди	Миллий кадриятлар аҳамиятини англайди, лекин уларни тақин қилпда айрим инкнлвантлар маъжуд.	Кадриятларнинг аҳамиятини ва улкан мерас эканлигини англайди, кенг маънода айтганда бу шахсий кадриятлар билан чамабарчас боғлиқликда нимоён бўлади

Фаолит-хулис донр	Анъана, удум, маросимларда иштирок этишнинг мажбурий тавсифга эгалиги, маънавий, маданий нуқтани назарнинг воқаниқлиги	Анъана, удум, маросимларда ихтиёрий иштирок этиш, маънавий, маданий нуқтани назарнинг мавжудлиги	Анъаналарга гулиқ рию қилиш, давлат ва миллий байрамларнинг фаол иштирок этиш ва долтмий ижодий ёндашуш билан тавсифланади.
-------------------	--	--	---

Тажриба-синов ишларининг асосий натижалари мониторинг жараёни ва статистик тадқиқот усуллардан фойдаланган ҳолда таҳлил этилди:

1. Гуруҳ мураббийи ва ўқитувчиларнинг мақсадли кузатуви.
2. Шахснинг қадрий жиҳатларида аниқланганга кўмак берувчи сўровномалар.
3. Ўқитувчи, методист ва кафедра мудирларининг эксперт хулосалари.
4. Этнопсихологик сўровнома, унинг таркиби, мамлакат маданияти, тарихи бўйича берилган саволларга жавоблар назарда тутилди (6-иловага қараш).

Асословчи тажриба-синов ишлари натижалари 3.1.2-, 3.1.3-, 3.1.4-жадвалларда келтириб ўтилган.

3.1.2-жадвал

ТДАУ Ақлижон филнали талабаларининг миллий қадриятларни ўлантирилган даражаси (асословчи босқич)

Мешилар	Тажриба гуруҳи (70 нафар респондент)			Назорат гуруҳи (70 нафар респондент)		
	юқори	ўрта	қуйи	юқори	ўрта	қуйи
Когнитив-аниқланган донр	8	27	35	12	28	30
Эмоционал-қадриятли	10	21	39	14	16	40
Аксиологик	11	24	35	10	27	33
Фаолитга оид ва хулқий	13	24	33	15	26	29

3.1.3-жадвал

ТДАУ Нукус филиали талабаларининг миллий кадриятларини ўзлаштирилган даражаси (асословчи босқич)

Меъонлар	Тажриба гуруҳи (70 нафар респондент)			Назорат гуруҳи (70 нафар респондент)		
	юқори	ўрта	қуйи	юқори	ўрта	қуйи
Когнитив-англашга доир	14	38	18	13	37	20
Эмоционал-кадриятли	15	34	21	20	29	21
Аксиологик	10	41	19	16	36	18
Фаолиятга оид ва ҳушқий	21	32	17	18	36	16

3.1.4-жадвал

ТДАУ Термиз филиали талабаларининг миллий кадриятларини ўзлаштирилган даражаси (асословчи босқич)

Меъонлар	Тажриба гуруҳи (70 нафар респондент)			Назорат гуруҳи (70 нафар респондент)		
	юқори	ўрта	қуйи	юқори	ўрта	қуйи
Когнитив-англаш	14	37	19	17	27	26
Эмоционал-кадриятли	17	33	20	23	26	21
Аксиологик	12	39	19	16	31	23
Фаолиятга оид ва ҳушқий	13	33	24	13	34	23

Асословчи тажриба босқичи натижалари шуни кўрсатдики, талабаларнинг маънавий ва ахлоқий тарбиясида жуда кўп камчиликларга йўл қўйилмоқда. Кўн ёнларнинг оғида қуйидаги салбий ҳодисалар ҳали ҳам учраб турибди: худбинлик, инсон меҳнатига ҳурматсизлик, осон даромад, паст маданий даража. Шунингдек, масъулиятсизлик ҳисси йўқолиши, жамоа, жамият ва Ватан олдидаги бурч каби ҳис-туйғуларнинг йўқлиги сезилмоқда. Ана шу сабабли шакллантирувчи тажриба-синов ишлари жараёнида тадқиқот доирасида ишлаб чиқилган педагогик-

психологик фаиларнинг аксиологик имкониятлари, педагогик модел ва ижтимоий-педагогик шарт-шароитлардан комплекс равишда фойдаланилди. Таъкидловчи тажриба-сингов ишлари натижалари ва уларнинг статистик таҳлили 3.2-§да кўриб чиқамиз.

3.2-§. Тажриба-сингов ишлари натижалари ва статистик таҳлили

Биз ишлаб чиққан дастуриimizга асосан ижтимоий-маданий фаолият технологияларини қўллаш орқали ўтказилган тажриба ишлари натижаларида ижобий ўзгаришларни кўрсатмоқда, буни қуйидаги таъкидловчи тажриба натижалари очиб беради:

- тажриба гуруҳининг кўпчилиги яшнрокчилари биз томонимиздан ишлаб чиқилган дастур қўллаб кўрилганидан сўнг, миллий қадриятлар яхлитлик касб этиши, уларнинг тарихий ва маънавий нуқтаи-назардан ялоддан-авлодга ўтиб боришини тушунишлари кўрсатишган;

- ташланган тажриба гуруҳи респондентлари миллий қадриятларнинг аъана, урф-одаг, байрамларга ва бадний маданиятга асосланган масалаларига мустақил фикриши ифода этишган;

- амалга оширилган ишлардан сўнг ёшларнинг миллий қадриятга йўналганлигини исбатлаш катта ўзгаришлар кузатилди. Тажриба гуруҳи яшнрокчиларининг кўпчилигида миллий қадриятларга амал қилишдаги ўзини тутиши, хаёг тарзи, атрофдаги инсонлар билан ўзаро муносабатлардаги маданият ва мослашувчанлик даражаси ошган;

- биз томонимиздан ишлаб чиқилган дастурни қўллаб кўрилганидан сўнг ўзининг туғилиб ўсган маконнинг тарихи ва маданияти, ундаги тарихий обидалар, санъат намуналари хақида билимларни эгаллашга бўлган интилиш, ижодий фаолиятда ўзининг қобилиятини намоён этиш ва баҳолашга бўлган интилиш кузатилган.

Тажрибанинг яқуний қисмида соп кўрсаткичлари таҳлилининг амалга ошириш давомида олдиндан белгиланган мезонлардан

ташкири талабаларда миллий ўзликни англаш хиссининг мавжудлиги ҳам ҳисобга олинди; ўзиш тутуш ва этикет қоидаларини билиш ва уларга амал қилиш; миллий мулоқотнинг ўзига хосликларини билиш ва уларни реал мулоқот жараёнида қўлай олиш; миллий ва қўнимиллатли муҳитда ўзаро муносабатлар тажрибасининг ижтимоий-маданий аҳамиятини тушуниш; ўзининг маълум бир миллат вакили эканлигини аниқлаш; қўнимиллатли муҳитда шахслараро муносабатларга киришишга тайёрлик; маданият ва миллий тилнинг алоҳида шакллариغا ҳурмат билан муносабатда бўлиш.

Тажриба сўнггида олишган якуний миқдор кўрсаткичлари 3.2.1-, 3.2.2-, 3.2.3-жадвалларда келтириб ўтилган.

3.2.1-жадвал

ТДАУ Андижон филиали назорат ва тажриба гуруҳлари талабаларининг миллий кадриятларни ўзлаштирганлик даражаси (таъкидловчи босқич)

Мезонлар	Тажриба гуруҳи (70 нафар респондент)						Назорат гуруҳи (70 нафар респондент)					
	Юқори		Ўрта		Қуйи		Юқори		Ўрта		Қуйи	
	Т. а.	Т. с.	Т. а.	Т. с.	Т. а.	Т. с.	Т. а.	Т. с.	Т. а.	Т. с.	Т. а.	Т. с.
Когнитив-англаш	8	16	27	42	35	12	12	15	28	31	30	24
Эмоционал-кадриятли	10	17	21	43	39	10	14	18	16	23	40	29
Аксиологик	11	25	24	35	35	10	10	16	27	34	33	20
Фаолиятга оид ва ҳулқий	13	29	24	32	33	9	15	22	26	29	29	19

Изоҳ: Т.а. – тажриба аввалида, Т.с. – тажриба сўнггида.

3.2.2-жадвал

ТДАУ Нукус филиали назорат ва тажриба гуруҳлари
талабаларининг миллий кадриятларни ўзлаштирганлик
даражаси

Мезонлар	Тажриба гуруҳи (70 нафар респондент)						Назорат гуруҳи (70 нафар респондент)					
	юқори		ўрта		юқори		ўрта		юқори		ўрта	
	Т. а.	Т.с.	Т.а	Т.с	Т.а	Т. с.	Т.а	Т. с.	Т.а	Т. с.	Т. а.	Т. с.
Когнитив-англаш	14	23	38	40	18	7	13	19	37	38	20	13
Эмоционал-кадриятли	15	32	34	27	21	11	20	30	29	25	21	15
Аксиологик	10	21	41	40	19	9	16	24	36	35	18	11
Фаолиятта оид ва хулқий	21	30	32	32	17	8	18	23	36	35	16	12

Изоҳ: Т.а. – тажриба аввалида, Т.с. – тажриба сўнгида.

3.2.3-жадвал

ТДАУ Термиз филиали назорат ва тажриба гуруҳлари
талабаларининг миллий кадриятларни ўзлаштирганлик
даражаси

Мезонлар	Назорат гуруҳи (70 нафар респондент)						Тажриба гуруҳи (70 нафар респондент)					
	юқори		ўрта		қуйи		юқори		ўрта		қуйи	
	Т. а.	Т.с.	Т.а	Т.с	Т.а	Т. с.	Т.а	Т. с.	Т.а	Т. с.	Т. а.	Т. с.
Когнитив-англаш	14	24	37	38	19	8	17	20	27	31	26	19
Эмоционал-кадриятли	17	26	33	37	20	7	23	34	26	23	21	13
Аксиологик	12	22	39	45	19	3	16	18	31	41	23	11
Фаолиятта оид ва хулқий	13	25	33	34	24	11	13	19	34	39	23	12

Изоҳ: Т.а. – тажриба аввалида, Т.с. – тажриба сўнгида.

Юқоридаги жадваллардан кўриниб турибдики, тажриба гуруҳларида назорат гуруҳларига шисбатан миллий кадриятлар тизимини ривожлаштириш мезонларининг барчаси бўйича сезиларли ўзгаришлар кузатилган.

Мезонлар бўйича ўзлаштириш кўрсаткичлари асосида тажриба-синов ишларининг якуний ўртача ҳисоб-китоби амалга оширилди (3.2.4-жадвалга қаранг).

3.2.4-жадвал

Талабаларнинг миллий кадриятларни ўзлаштириш даражаси динамикаси

ОТМлар ва талабалар сон	Ўзлаштириш даражаси	Тажриба гуруҳларида		Нazorат гуруҳларида	
		Тажриба бошида	Тажриба охирида	Тажриба бошида	Тажриба охирида
ТДАУ Анлизис филиали Таж.гр. – 70 Наз.гр. – 70	Юқори	15,0 %	31,1 %	18,2 %	25,4 %
	Ўрта	34,3 %	54,3 %	34,6 %	41,8 %
	Паст	50,7 %	14,6 %	47,2 %	32,9 %
ТДАУ Нукус филиали Таж.гр. – 70 Наз.гр. – 70	Юқори	21,4 %	37,9 %	23,9 %	34,3 %
	Ўрта	51,8 %	49,6 %	49,3 %	47,5 %
	Паст	26,8 %	12,5 %	26,8 %	18,2 %
ТДАУ Термиз филиали Таж.гр. – 70 Наз.гр. – 70	Юқори	20,0 %	34,6 %	24,6 %	32,5 %
	Ўрта	50,7 %	55,0 %	42,1 %	47,9 %
	Паст	29,3 %	10,4 %	33,2 %	19,6 %
Жами: Таж.гр. – 210 Наз.гр. – 210	Юқори	18,8 %	44,6 %	22,3 %	24,7 %
	Ўрта	45,6 %	47,2 %	42,0 %	42,1 %
	Паст	35,6 %	8,2 %	35,7 %	33,3 %

Юқоридаги жадваллар асосида назорат ва тажриба гуруҳлари талабаларининг миллий кадриятларни ўзлаштирганлик даражаси бўйича аналитик босқич натижалари келтирилган (3.2.5-жадвал).

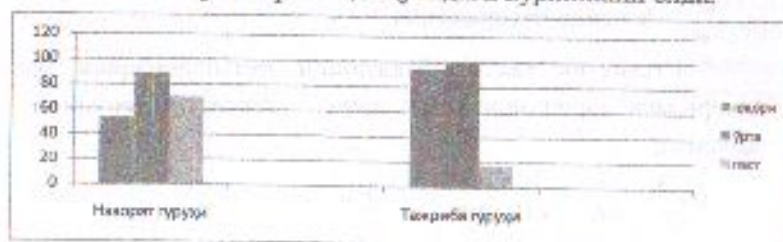
3.2.5-жадвал
Талабаларнинг миллий кадриятларини ўзлаштириш
даражасининг ривожланганлик даражасининг қиёсий
таҳлили
(сон ва фоизларда)

Гуруҳлар	Ўқувчилар сони	Ўзлаштириш натижалари (% да)		
		юқори	ўрта	куйи
Тажриба гуруҳларида	210	94 45	99 47	17 8
Назорат гуруҳларида	210	53 25	88 42	69 33

3.2.5-жадвалдаги ҳисоб-китоблар математик-статистика усулларида фойдаланиб қиёсий таҳлил қилинди. Бунда тажриба ва назорат гуруҳидаги талабаларнинг миллий кадриятларини ўзлаштириш даражаси самарадорлигини қайд этувчи кўрсаткичлар Стьюдент ва Пирсоннинг χ^2 математик-статистика методи асосида таҳлил этилди. Тажриба синовида жами учта олий таълим муассасасидан 420 нафар талаба иштирок этди. Шундан 210 нафари тажриба гуруҳида ва 210 нафари назорат гуруҳида қатнашдилар. Масаланинг қисқача моҳияти қуйидагилардан иборат: иккита бош тўплам берилган бўлсин. Биринчи тажриба гуруҳидаги талабалар билимининг ўртача баллари, иккинчиси эса назорат гуруҳидаги талабалар билимининг ўртача баллари. Баҳолар нормал тақсимотга эга деб ҳисобланади. Бундай фараз ўриналидир, чунки нормал тақсимотга яқинлашиш шартлари содда бўлиб, улар бажарилади.

3.2.5-жадвал натижалари тажриба гуруҳларида талабаларнинг миллий кадриятларини ўзлаштириш даражаси бўйича ишлар самарали амалга оширилганини кўрсатади. Ўрта даражада тажриба ва назорат гуруҳларида деярли бир хил кўрсаткич қайд этилди, юқори даража бўйича тажриба гуруҳларида

талабаларининг кўрсаткичлари назорат гуруҳиникидан анча фарқ қилиши кузатилди. Бу диаграммада қуйидаги кўринишни олди.

8-расм. Педагогик тажриба-синовининг умумий статистик таҳлили диаграммаси.

Чизилган диаграммаларнинг ҳар бири статистик жадвал нормал тақсимотга эга бўлган бош тўпламлардан олишга ялиги ҳақидаги фараз-гипотезани олдинга сурини мумкин эканлигини кўрсатади. Шу сабабга биз энди ҳар бир жадвалнинг сопли характеристикаларини ҳисоблаймиз.

Тажиба гуруҳидаги талабалар сони ва унга мос частоталарни мос равишда X_i, n_i лар ва шу каби гуруҳидаги талабалар сонини мос равишда эса Y_i, m_i лар орқали белгилаб олиб, қуйидаги статистик гуруҳлашган вариацион қаторларга эга бўламиз, шунингдек, юкори кўрсаткични 3 балл билан, ўрта кўрсаткични эса 2 балл билан ва паст кўрсаткични 1 балл билан белгилаймиз.

Тажибадан гуруҳидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари:

$$(6) \begin{cases} X_i & 3 & 2 & 1 \\ n_i & 94 & 99 & 17 \end{cases} \quad (n = 210)$$

Назорат гуруҳидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари:

$$(7) \begin{cases} Y_i & 3 & 2 & 1 \\ m_i & 53 & 88 & 69 \end{cases} \quad (m = 210)$$

Статистик таҳлил ўтказишни қулайлаштириш мақсадида юкоридаги вариацион қаторлардан n_i ва m_i такрорийлик

(частота)ларни мос статистик эҳтимоллик формулалари $P_i = \frac{n_i}{n}$ ва $q_i = \frac{m_i}{m}$ асосида ҳисоблаймиз.

Статистик таҳлил ўтказишни қулайлаштириш мақсадида юқоридаги вариацион қаторларни таксимот қонуниши ҳосил қиламиз;

$$(8) \begin{cases} X_i & 3; & 2; & 1; \\ p_i & 0,45; & 0,47; & 0,08; \end{cases} \quad \sum_{i=1}^3 p_i = 1$$

$$(9) \begin{cases} Y_j & 3; & 2; & 1; \\ q_j & 0,25; & 0,42; & 0,33; \end{cases} \quad \sum_{j=1}^3 q_j = 1$$

Статистик таҳлилни ҳар икки гуруҳ бўйича ўртача ўзлаштиришларини ҳисоблаб, қиёслашдан бошлаймиз. Ўртача ўзлаштириш кўрсаткичлари қуйидаги натижаларни берди:

$$\bar{X} = \sum_{i=1}^3 p_i X_i = 0,45 \cdot 3 + 0,47 \cdot 2 + 0,08 \cdot 1 = 1,35 + 0,94 + 0,08 = 2,37$$

$$\text{Фондда} \quad \bar{X}\% = \frac{2,37}{3} \cdot 100\% = 79,0\%$$

$$\bar{Y} = \sum_{j=1}^3 q_j Y_j = 0,25 \cdot 3 + 0,42 \cdot 2 + 0,33 \cdot 1 = 0,75 + 0,84 + 0,33 = 1,92$$

$$\text{Фондда} \quad \bar{Y}\% = \frac{1,92}{3} \cdot 100\% = 64,0\%$$

Демак, тажриба гуруҳидаги ўртача ўзлаштириш (79,0 - 64,0) % = 15,0% га юқори экан. Бу эса ўз навбатида $\frac{79,0\%}{64,0\%} = 1,23$ баробар ортиқлигини ашғлатади.

Ўзлаштиришни аниқлаш жараёнида йўл қўйилиши мумкин бўлган хатоликларни аниқлаш мақсадида дастлаб ўртача квадратик ва стандарт хатоликларни аниқлаймиз.

Ўртача квадратик хатоликлар:

$$S_x^2 = \sum_{i=1}^3 p_i X_i^2 - (\bar{X})^2 = 0,45 \cdot 3^2 + 0,47 \cdot 2^2 + 0,08 \cdot 1^2 - 2,37^2 = 0,45 \cdot 9 + 0,47 \cdot 4 + 0,08 \cdot 1 - 5,6169 = 0,3931$$

$$S_y^2 = \sum_{j=1}^3 q_j Y_j^2 - (\bar{Y})^2 = 0,25 \cdot 3^2 + 0,42 \cdot 2^2 + 0,33 \cdot 1^2 - 1,92^2 = 0,25 \cdot 9 + 0,42 \cdot 4 + 0,33 \cdot 1 - 3,6864 = 0,5736$$

Стандарт хатоликлар эса:

$$S_x = \sqrt{0,3931} = 0,62$$

$$S_y = \sqrt{0,5736} = 0,76$$

Бундан, тажриба гуруҳи стандарт хатолиги назорат гуруҳи кўрсаткичларига нисбатан кичик бўлди, яъни $0,64 > 0,76$. Буш янада аликрок кўрсатиш мақсадида ҳар икки статистик танланма бўйича ўрта қиймат аниқликларини биз вариация коэффицентлари орқали, яъни C_x ва C_y формула орқали ҳисоблаймиз:

$$C_x = \frac{S_x}{\sqrt{n} \cdot \bar{x}} \cdot 100\% = \frac{0,62 \cdot 100\%}{\sqrt{210} \cdot 2,37} = \frac{62\%}{14,49 \cdot 2,37} = \frac{62\%}{34,3413} = 1,80\%$$

$$C_y = \frac{S_y}{\sqrt{m} \cdot \bar{y}} \cdot 100\% = \frac{0,76 \cdot 100\%}{\sqrt{210} \cdot 1,92} = \frac{76\%}{14,49 \cdot 1,92} = \frac{76\%}{27,8208} = 2,73\%$$

Демак, тажриба гуруҳидаги ўртача ўзлаштириш кўрсаткичи аниқлиги назорат гуруҳидагидан кичик экан.

Энди иккита бош тўпламнинг номалум ўрта қийматларини ўхшашлигини ҳисобга олиб Стьюдентнинг тапданмали мезони асосида воқинчи гипотезани текширамыз:

$$H_0: \mu = \mu_y$$

Шунга асосан қуйидаги ҳисобланитини бажарамиз:

$$T_{xy} = \frac{\bar{x} - \bar{y}}{\sqrt{\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}}} = \frac{2,37 - 1,92}{\sqrt{\frac{0,3931}{210} + \frac{0,5736}{210}}} = \frac{0,45}{\sqrt{0,0019 + 0,0027}} = \frac{0,45}{\sqrt{0,0046}} = \frac{0,45}{0,068} = 6,61$$

Бундан кўришиб гуриблики, статистиканинг танланма қиймати критик нуқтадан катта экан:

$$T_{xy} = 6,61 > 1,96.$$

Демак, бош ўртача қийматлар тенглиги ҳақидаги H_0 воқинчи гипотеза рад этилади. Буни 95 % ишончлилиқ билан айтиш мумкинки, тажриба-синов гуруҳларидаги ўртача ўзлаштириш кўрсаткичлари ҳар доим назорат гуруҳларидаги ўртача ўзлаштириш кўрсаткичларидан юқори бўлди ва улар ҳеч қачон устма-уст тушмайди.

Стьодент мезони асосида эркинлик даражасини қуйидаги формула орқали ҳисоблаймиз:

$$K = \frac{\left(\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m} \right)^2}{\left(\frac{S_x^2}{n} \right)^2 \cdot \frac{1}{n-1} + \left(\frac{S_y^2}{m} \right)^2 \cdot \frac{1}{m-1}} = \frac{\left(\frac{0,3931}{210} + \frac{0,5736}{210} \right)^2}{\left(\frac{0,3931}{210} \right)^2 \cdot \frac{1}{209} + \left(\frac{0,5736}{210} \right)^2 \cdot \frac{1}{209}} = \frac{(0,0019 + 0,0027)^2}{\frac{(0,0019)^2}{209} + \frac{(0,0027)^2}{209}} = 405,72 \approx 406$$

ушбу эҳтимоллик учун статистик аломатнинг кийматдорлик даражасини $\alpha = 0,05$ деб олсак, у ҳолда $p-1-\alpha=0,95$ га ҳамда эркинлик даражаси $k=406$ га тенг. Стьюдент функцияси тақсимот жадвалидан икки томонлама мезоннинг критик нуқтаси:

$$t_{\frac{p-1-\alpha}{2}}(k) = t_{\frac{0,95}{2}}(406) = t_{0,975}(406) = 1,96$$

Энди тажриба-синов гуруҳларидаги ва назорат гуруҳларидаги таълим услуби хилма-хил бўлган яъни фаразимизга зид бўлган ҳолини кўрамиз.

$$K_0: F_x = F_y$$

Бунда иккита боп тўнлам тақсимотини тақсимлаш бир-бирига тўғри келади.

Берилган α кийматдорлик даражасида H_1 : - боп тўнлам нормал тақсимланган деган гипотезани текшириш учун аввал назарий частоталарни кейин эса Пирсоннинг мувофиқлик критерийси - Хи-квадрат бўйича (6) ва (7) тизимлар асосида қуйидаги формула бўйича ҳисоблаймиз ($n=m=210$):

$$\chi^2_{x,n} = \frac{1}{n \cdot m} \sum_{j=1}^k \frac{(nm_j - m n_j)^2}{m_j + n_j} = \sum_{j=1}^k \frac{(m_j - n_j)^2}{m_j + n_j}$$

Формула асосида $\chi^2_{x,n}$:

$$\chi^2_{x,n} = \frac{(94-53)^2}{94+53} + \frac{(99-88)^2}{99+88} + \frac{(17-69)^2}{17+69} = \frac{1681}{147} + \frac{121}{187} + \frac{2704}{96} = 11,44 + 0,65 + 28,17 = 33,26 \quad \text{га тенг.}$$

Ушбу мезон бўйича озодлик даражалари $v = 3 - 1 = 2$ га тенг, Хи-квадрат тақсимотининг жадвали бўйича критик нуқтани топамиз. $p = 0,95$ учун ишончлилиқ эҳтимоли

$$t_{0,95}(V) = t_{0,95}(2) = 5,99 \quad \text{га тенг.}$$

Бир томонлама критерий нолишчи гипотезани икки томонлама критерийга қараганда "қатъият билан" рад этгани учун ўнг томонлама критик соҳа қурамиз. Ўнг томонлама критик соҳа қуйидагига тенг.

$$\chi^2_{x,n} = 33,26 > 5,99 = t_{0,95} \quad (3)$$

Бундан Хи-квадрат тақсимот критик нуқтадан катта бўлгани учун нолишчи гипотеза рад этилди.

Энди баҳолашнинг самарадорлик кўрсаткичини аниқлаш учун ишончли ҳеслашларни топамиз:

$$\Delta_x = t_{\alpha} \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}} = 1,96 \cdot \frac{0,62}{\sqrt{210}} = 1,96 \cdot \frac{0,62}{14,49} = \frac{1,2152}{14,49} \approx 0,08$$

га тенг, назорат гуруҳида эса:

$$\Delta_y = t_{\alpha} \cdot \frac{S_y}{\sqrt{m}} = 1,96 \cdot \frac{0,76}{\sqrt{210}} = 1,96 \cdot \frac{0,76}{14,49} = \frac{1,4896}{14,49} \approx 0,10$$

га тенг. Топилган натижалардан тажриба гуруҳи учун ишончли интервални топсак:

$$\bar{X} - t_{\alpha} \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}} \leq a_x \leq \bar{X} + t_{\alpha} \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}}$$

$$2,37 - 0,08 \leq a_x \leq 2,37 + 0,08$$

$$2,29 \leq a_y \leq 2,45$$

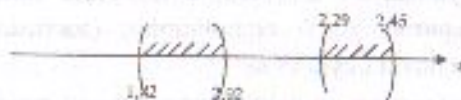
назорат гуруҳи учун ишончли интервал:

$$\bar{Y} - t_{\alpha} \cdot \frac{S_y}{\sqrt{m}} \leq a_y \leq \bar{Y} + t_{\alpha} \cdot \frac{S_y}{\sqrt{m}}$$

$$1,92 - 0,10 \leq a_y \leq 1,92 + 0,10$$

$$1,82 \leq a_y \leq 2,02$$

Буни геометрик тасвирласак:

Бундан $\alpha=0,05$ қийматдорлик даражаси билан айтиш мумкинки, тажриба гуруҳидаги ўртача баҳо назорат гуруҳидаги ўртача баҳодан юқори ва оралик интерваллари устма-уст тупмаяпти. Демак, математик-статистик таҳлилга асосан, яхши натижага эришилгани маълум бўлди.

Юқоридаги натижаларга асосланиб тажриба-синов ишларининг сифат кўрсаткичларини ҳисоблаймиз.

Бизга маълумки, $\bar{X}=2,35$; $\bar{Y}=1,94$ $\Delta_x=0,08$; $\Delta_y=0,1$ га тенг.

Бундан сифат кўрсаткичлари:

$$K_{\text{сн}} = \frac{(\bar{X} - \Delta_x)}{(\bar{Y} + \Delta_y)} = \frac{2,37 - 0,08}{1,92 + 0,10} = \frac{2,29}{2,02} \approx 1,13 > 1;$$

$$K_{\text{сн}} = (\bar{X} - \Delta_x) - (\bar{Y} + \Delta_y) = (2,37 - 0,08) - (1,92 + 0,10) = 2,29 - 2,02 = 0,27 > 0;$$

Олинган натижалардан ўқитиш самарадорлигини баҳолаш мезонини бирдан кагталиги билан ва билиш даражасини баҳолаш

мезонини ноддан катталигиши билан кўриш мумкин. Бундан маълумки, тажриба гуруҳидаги ўзлаштириш назорат гуруҳидакига қараганда юқори экан.

Демак, талабаларнинг миллий кадриятларни ўзлаштириш даражаси самарадорлигини аниқлаш юзасидан ўтказилган тажриба-синов ишлари самарадор эканлиги статистик таҳлилдан маълум бўлди.

Учинчи боб бўйича хулоса

Бўлажак қишлоқ хўжалиги мутахассисларида кадриятлар тизимини ривожлантириш моделини ишлаб чиқиш ва уни амалга жорий этиш жараёни “Миллий кадриятлар” электив курс Дастурийини яратиш орқали тўлдирилди. Ишлаб чиқилган модел ва дастурни қишлоқ хўжалиги олий таълим муассасаларида амалиётга жорий қилиш, унинг сифат ва сон кўрсаткичларининг таҳлили унинг старлича самарадорлигини ва талабаларни миллий кадриятларга уйғушлашув жараёнига юқорида айтиб ўтилган ижтимоий омилларнинг жалб қилинишини (ижтимоий-маданий институтлар) тўғрилигини кўрсатди.

Тажриба гуруҳларида миллий кадриятларни ривожлантириш мезонларининг барчаси бўйича сезиларли ўзгаришлар кузатилган.

Тажриба-синов ишлари давомида таҳсил олувчиларга миллий кадриятларнинг сингдирилиши ҳар томонлама муваффақиятли бўлишини таъминловчи педагогик шарт-шароитлар аниқланди, бу ҳам ўз навбатида амалга оширилган ишларнинг натижаси ҳисобланади. Бу — психологик-педагогик хусусиятлар, қулай таълим муҳитини моделлаштириш, инсонпарварлик, таълим жараёнининг ижтимоийлашуви, тарбиявий таъсирлар, аудитория ва аудиториядан тапқари фаолият шаклларида қўлланиладиган механизмлар интеграцияси. Ўз-ўзида, тажрибанинг назарий асослари ва муаллиф томонидан лойиҳалаштирилган модел ҳар томонлама етук ва баркамол, юқори маънавий ахлоқий сифатларга эга, миллий кадриятларни эгаллашда донмо олдинги институтчи бўлажак мутахассис шахсини ривожлантиришга йўналтирилган ва мазкур жараёнда муваффақиятли таъсир кўрсата олади.

ХУЛОСА

Бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятлар тизимида ривожлантириш бўйича тадқиқот натижалари асосида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Олий таълим тизимида ҳар томонлама етук кадрлар тайёрлашга давлат сисёати даражасида қаралаётган айни пайтда, қишлоқ хўжалиги соҳасидаги миллий анъана ва кадриятларимизни рақамли технологиялар орқали самарадорлигини янада ошириш учун бўлажак мутахассисларда миллий кадриятлар тизимини ривожлантириш талаб этилади.

2. Миллий кадриятлар Ўзбекистонда демократик жамият қуришда ахлокий, маънавий ва маданий ривожланишининг ажралмас қисми ҳисобланади. Давлат дастурининг етакчи йўналишларига кўра, замонавий ёшларнинг маънавий қиёфасини шакллантиришнинг асосий тамойиллари бу миллий ўзликни аниқлаш, Ватанга садоқат, ватанпарварликни тарбиялаш, миллий-кадриятлар, анъана ва интеллектуал меросга ҳурматни шакллантиришдир. Миллий кадриятлар бу тарихий, маданий, дунёвий, ижтимоий-иқтисодий, географик ва демографик белгилар ҳос бўлган мамлакатнинг моддий ва маънавий кадриятлар мажмуаси бўлиб, маълум бир миқдор ва эътиборга қарашли ижтимоий ҳамда инсон ҳулки асосини ташкил этади.

3. Миллий кадриятлар жамият маданияти ва бўлажак мутахассиснинг шахсий ҳамда касбий ижтимоийлашув жараёни билан чамбарчас боғлиқ. Инсоннинг жамият аъзоси сифатида ривожланиш жараёни унинг атроф-муҳит билан бевосита алоқаси ва ижтимоийлашув омилларини ҳисобга олишни тақозо этади. Тадқиқот натижаларига кўра, талаба-ёшларнинг қарақлари, фуқаролик позицияси бир нечта ижтимоий омиллар таъсири остидадир. Ёшлар тадқиқотда шуни айтиб ўтишдики, уларнинг фуқаролик позициясини шакллантиришда асосий омиллари сифатида оила (85,9 фоиз), мулоқотнинг ижтимоий муҳити (40,8

фоиз), маҳалла (38,8 фоиз), таълим даргоҳлари (33,5 фоиз), ОАВ ва интернет (32,7 фоиз) ва дўстлар (27 фоиз) алоҳида ўрин тутadi.

4. Педагогик-психологик фаиларнинг аксиологик салоҳиятини рўйбга чиқаришнинг ўзаро бир-бирини тўлдирувчи уч йўналиши аниқлаштирилди: биричи – педагогик-психологик фаиларнинг аксиологик асосларини кенг оммалаштириш; иккинчи – талабалар ўқув фаолиятини тапқил этиш жараёнини миллий қадриятга доир маълумотлар билан бойитиш; учинчи – аввалги икки босқични татбиқ этиш бўйича ўқитувчининг бошқарув фаолиятини такомиллаштириш. Мазкур алгоритмга асосланган ҳолда бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий қадриятлар тизимини ривожлаштиришнинг технологик тузилмаси аниқлаштирилди.

5. Тадқиқот муаммоси бўйича илмий изланишлар таҳлили, шунингдек, синов тарзиди ташкил этилган тажриба ва сўровнома натижаларига кўра, бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий қадриятлар тизимини ривожлаштириш моделининг қуйидаги таркибий асослари аниқлаштирилди: максад, вазифалар, тамойиллар (шартлар), ёндашув, омиллар, йўналишлар, моҳият, мезонлар, қўллаётган натижалар, педагогик парт-шароитлар, шакллар ва технологиялар (механизмлар).

6. Интегратив ёндашув замонавий таълим муҳитида миллий қадриятларни ўзлаштирилишининг эш асосий психологик-педагогик механизми ҳисобланади. Интеграциянинг ижтимоий-педагогик механизми тўрта асосий даражани ўз ичига олади: ассоциатив-образли, илмий-тушунчавий, фалсафий-дунёқараш ва қадрият-моҳиятга доир. Тадқиқот жараёнида ишлаб чиқилган механизм бир нечта турдаги билимларнинг ўзаро алоқадорлигини таъминлаш, уларнинг яхлит шакл ёки тизимга қолдириш, ўрганилаётган маълумотларни қадрият-моҳиятли мазмун билан бойитиш ҳамда бу орқали ёшларни миллий қадриятларга уйғуллашувига имконият яратади.

7. Музей педагогикаси кенг қамровли таълим-тарбиявий фаолиятнинг шаклларига эга бўлиб, уларга маърузалар, тўғараклар, экскурсиялар, маслаҳатлар, илмий ўқишлар, студиялар, клублар,

адабиётлар кечалари, киносанслар, концертлар, мапхур инсонлар билан учрашувлар, байрамлар, тарихий ўйинлар, тапловлар ва мусобакалар кабилар киради. Юқоридаги асосий кўринишлардан ташқари, яна қўшимча арт-терапия, совға-дарслар, минн тадқиқотлар, дастлабки деҳқончилик маъниғохларининг таҳлили ва бопка бир қанча ноаънавий фаолият турлари mavjud. Юқоридаги барча тадбирлар миллий тарихимиз ва маданиятимиз билан чуқурроқ танишиш имконияти юзага келади.

Тадқиқот натижалари асосида қуйидаги илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқилди:

1) олий киншлок хўжалиги таълимида педагогика ва психология фанларини касбий соҳага йўналтириб ўқитиш, талабаларни бўлажак мутахассисликнинг этнопедагогик асослари билан қуроллантириш мақсадга мувофиқ;

2) шахсининг ижодий имкоиятини юзага чиқаришга йўл очиб бериш: талабаларнинг ижтимоий-педагогик ва ижтимоий-маданий фаолиятда мустақил тапловга эгалиги, фаолиятнинг тури ва индивиднинг кизиқишлар донрасиш хисобга олиш;

3) талабаларни халқнинг маданиятини, ўзлигини саклаб қолиш, унинг анъаналари, урф-одатларини саклаш ва ривожлантириш бўйича ижтимоий-маданий фаолиятга жалб қилиш ҳамда уларда шахсий нуқтаи назарни қарор топтириш, миллий ва жаҳон маданиятини ўрганишга илмий қизиқишни ривожлантириш мақсадга мувофиқ;

4) ҳар бир талабанинг эстетик диди, рефлексив, ижодий ва илмий салоҳиятини ривожлантириш, унинг комилликка иштилош ва ўзини ўзи рўёбга чиқаришга интилиши ҳамда инсонпарвар ҳаёт тарзининг устуворлигини англаб етиши учун зарурий мухитни қарор топтириш зарур;

5) музей педагогикасида ижтимоий-маданий технологияларни қўллаш орқали бўлажак киншлок хўжалиги мутахассисларида маънавий-ахлоқий сифатларни ривожлантириш бўйича тарбиявий фаолиятни тизимли тапқил этиш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва методологик аҳамиятга моллик наشرлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Ўзбекистон, 2014. – 76 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида” Қонуни // “Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори”. – Т.; Шарқ, 1997. – Б.20-29.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Музейлар тўғрисида”ги № ЎРҚ-177 сонли Қонуни // “Халқ сўзи” газетаси 2008 йил 13 сентябрь № 181 (4560)
4. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури // “Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори”. – Т.; Шарқ, 1997. – Б. 32-61.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 6-сон. 70-модда.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й 18-сон, 313-модда; 19-сон, 335-модда; 24-сон, 490-сон.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги 2017 йил 5 июлдаги № ПФ-5106 сонли Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-

тадбирлар тўғрисида”ги 3775-сон Қарори. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 06.06.2018 й., 07/18/3775/1313-сон.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълими тизимини 2030 йилгача ривожлаштириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 19 августдаги “Тошкент давлат аграр унiversitetи фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.08.2019 й., 07/19/4421/3590-сон.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5853-сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.10.2019 й., 06/19/5853/3955-сон.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси белгиланган вазифаларни 2020 йилда амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПК-4575-сон қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.01.2020 й., 07/20/4575/0086-сон.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада кўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5938-сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.02.2020 й., 06/20/5938/0187-сон; 03.04.2020 й., 06/20/5978/0393-сон.

14. Узлуксиз маънавий тарбия Концепцияси. / Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги “Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни

амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 1059-сон Қарори 1-илоvasи. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.01.2020 й., 09/20/1059/4265-сон.

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 10 июндаги "Ўзбекистон Республикаси маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ҳузуридаги "Маҳалла ва оила" илмий-тадқиқот институти фаолиятини ташкил этиш тўғрисида"ги 367-сон Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.06.2020 й., 09/20/367/0741.

16. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 10 июндаги "Ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ишлари самарадорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 369-сон Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.06.2020 й., 09/20/369/0743-сон.

17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 15 апрелдаги "Маҳалла, оила ва ёшларни қўллаб-қувватлаш, маданият, маънавият ва жамоат ташкилотлари масалалари қотибяти тўғрисида"ги 225-сон Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.04.2020 й., 09/20/225/0437-сон.

18. Каримов И.А. Юксак маънавият – ешилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008 й. – 176 с.

19. Каримов И.А. Ёшлар бугунги ва эртанги ҳаётимизнинг хал қилувчи кучидир. – Т.: Манавият, 2015. – 56 б.

20. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеяси 72-сессиясида сўзлаган нутқи // "Халқ сўзи", 20 сентябрь, 2017 й.

21. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 102 б.

22. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва одилжаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.

23. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // "Халқ сўзи" газетаси, 29 декабрь, 2018 й.

**II. Монография, диссертация, автореферат, илмий мақола,
патент, илмий тўпламлар**

24. Абдираззакوف А.А. Миллий маънавий қадриятлар ва уларнинг миллатни ўзлигини англашидаги ўрни: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Тошкент, 1995. – 24 с.

25. Абдуллаев М., Умаров Э., Очилдиев А., Маданиятшунослик асослари. – Тошкент: Турон-нқбол, 2006. – 96с.

26. Абдуллаева Ш.К. Ўрта махсус ва касб-хунар таълими муассасаларида ижтимоий фанларни ўқитиш технологияси ("Маънавий асослари" ўқув фани масолида) Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Тошкент, 2001. – 18 с.

27. Абдурахмонов М., Рахмонов Н. Маданиятшунослик. – Т.: Университет, 2011. – 85 с.

28. Абдухамитова Э.А. Инсонпарварлик анъаналари ва уларнинг Ўзбекистон мустиқлигини мустиқламладаги ўрни: фалсафа фанлари номзоди. ...дис. – Тошкент, 2000. – 149 с.

29. Абишева А.К. "Қадрият" тушунчаси ҳақида // Фалсафа масалалари. 2002. - №3. – С. 139-146.

30. Абсаттаров Р.Б. Миллий жараёнлар: ўзига хосликлар ва муаммолар. – Алматы: Ёғлим, 1995. – 114 с.

31. Азизхонов А.Т., Ефимова Л.П. Теория и практика строительства демократического общества в Узбекистане. – Ташкент: типография Национального университета Узбекистана им. М.Улугбека, 2005. – 372 с.

32. Азимова Д.С. Национальное, региональное и общечеловеческое в культуре народов Центральной Азии в условиях независимости.: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Ташкент, 2000. – 27с

33. Американская социологическая мысль. Тексты / под ред. В.И.Добренькова. – М.: Междунар. ун-т. бизнеса и управления, 1996. – 496 с.
34. Аксентьев А.В., Акиев А.З. Современные этнокультурные процессы на Северном Кавказе // Проблемы философии культуры: сборник статей. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 1999. С. 75-81.
35. Апаньев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2 т. – М.: Педагогика, 2000. – 384 с.
36. Анартаева Г.У. Педагогические основы формирования гуманизма у подростков в процессе учебно-воспитательной работы: Автореф. Дисс. ...канд.пед. наук. –Ташкент, 2004. – 22 с.
37. Андреев А.А. Педагогика высшей школы (Прикладная педагогика) Учебное пособие в 2 кн. – М.: МЭСИ, 2000. Кн. 1. – 141 с.ил.
38. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. – Казань: КГУ, 1996. – 567 с.
39. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 1999 – 375 с.
40. Аннамуратова С.К. Педагогические основы формирования личности учащихся в общеобразовательной школе на национальной и мировой культуре//Педагогические основы личности учащихся в средней общеобразовательной школе Республики Узбекистан на современном этапе. – Ташкент: Фан, 2005. –Раздел 4. – 166 с.
41. Анцыферова В. Связь морального сознания с нравственным поведением человека (по материалам исследования Лоуренса Кольберга и его школы) //Психология личности. – 1999. – №3. – 5-17 с.
42. Артыков Н. Формирование нравственной личности учащихся на основе национальных и общечеловеческих ценностей: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – Ташкент, 2000. – 37 с.

43. Асмолов А.Г. Слово о толерантности // Всероссийский конкурс семейного плаката "Школа толерантности". – М.: Бюффи, 2001. – 32-34 с.
44. Афанасьева. А. Б. Этнокультурное образование как проблема современной педагогической науки// Журнал Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. 2008. –100-116 с.
45. Ахияров К.Ш., Амиров А.Ф. Бўлажак ўқитувчиларда қадриятли йўналишларни шакллантириш// Педагогика.- М., 2002. – № 3. –50-54 с.
46. Ахмедова Э, Губайдуллин Р., Маданиятшунослик. Жаҳон маданияти. – Тошкент: Ўзбекистан бадний академияси. 2001 й. – 190 с.
47. Ахмеров Э.А. Юксак маънавият – келажак пойдевори. – Тошкент, 1995. – 215 с.
48. Ахророва Ш.У. Аспект национальных ценностей в социальной политике в Узбекистане// Теоретический журнал "Credo new" 2013. <http://credonew.ru/content/view/1284/68/>
49. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашр, 2007. – 272 б.
50. Бабамуратов Э.Х. Духовное обновление общества: изменение общественной психологии молодежи Узбекистана (социально-философский анализ): Автореф. дис. ... докт. филос. наук. – Ташкент, 1997. – 54 с.
51. Бамблевский Л.И. Формирование и развитие духовно-нравственной культуры как основы социализации студентов высших учебных заведений. Дисс. ... канд. пед. наук. – М., 2011. – 155 с.
52. Баратова М.А. Национальные традиции и их влияние на социальные процессы (на материале Узбекистана): Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Ташкент, 1997. – 20 с.
53. Беспалько, В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.

54. Бим-Бад Б.М., Петровский А.В. Образование в контексте социализации // Ж. Педагогика, -1996. -№ 1. – С.5.
55. Богданов И., и др. Психология и педагогика gimnet.info
56. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Под редакцией Д. И. Фельдштейна / Вступительная статья Д. И. Фельдштейна. 2-е изд. – М.: Издательство "Институт практической психологии", Воронеж: НПО "МОДЭК", 1997. – 352 с.
57. Большой словарь по социологии, проект www.rusword.com.ua
58. Большой толковый социологический словарь – М., Вече, 1999. – 544 с.
59. Большой энциклопедический словарь / Ред. А. М. Прохоров. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – 1456 с.
60. Боровиков Л.И. Социально-нравственное развитие личности// Воспитание и дополнительное образование.- Новосибирск.- 2005. - № 2.- С.4-5.
61. Боташева Х. Ю. Духовно-нравственные ценности студенты университета в зеркале социологического анализа Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена Выпуск № 77 / 2008
62. Бурханова С.Т. Духовное совершенствование как основа духовного воспитания подрастающего поколения // *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences* 2015. –20-22с.
63. Возрождение национальных ценностей Узбекистана http://testhistory.ru/history.php?id=his_5-99
64. Вонсович Л.В. Традиционные ценности белорусского народа как основа современного воспитательного процесса // Байдаров Е.У.. Информационно-образовательные и воспитательные стратегии в современном обществе: национальный и глобальный контекст. Материалы международной научной конференции, г. Минск, 12-13 ноября 2009 г. - Минск: Право и экономика. – 2010. – 762 с.

65. Выготский Л.С. Педагогическая психология. М.: АСТ, Астрель, Хранитель, 2008. – 671 с.
66. Газиев Э.Г. Психология высшей школы. Т.: Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улужбека, 2006. – 132 с.
67. Гатиева Л.М. Формирование ценностных ориентаций молодежи национальной республики в современных социально-педагогических условиях. Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Карачаевск, 2006. – 23 с.
68. Гвоздева Н. Н., Логинова Е. Г. Приобщение студентов к ценностям национальной культуры и реализация межкультурного сравнительного подхода в процессе преподавания иностранного языка. Учёные записки ЗабГПУ. – Чита, 2011. – 26-30 с.
69. Гридчин М. Проблемы влияния информационных технологий на молодежь // Власть. – № 9. – 2007. – 37-40 с.
70. Гуломов М. Махалла – фукаролик жамиятнинг асоси. – Тошкент: Адолат, 2003. – 325 б.
71. Данилова Е. Л. Особенности межличностных отношений в студенческой группе [Текст] // Актуальные вопросы современной психологии: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, февраль 2013 г.). – Челябинск: Два комсомольца, 2013. – 70-72 с.
72. Двигалева А.А. Социология: Учебное пособие. – СПб.: ООО "Виктория плюс", 2005. – 496 с.
73. Дерябина Ю.Г. Социально-культурная деятельность музеев как фактор формирования духовно-нравственных качеств молодежи. Дисс. ...канд.пед. наук. Тамбов, 2008. – 209 с.
74. Джамалова Д.А. Музыкально-поэтические традиции Востока в повышении эффективности музыкального воспитания учащихся; Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ташкент, 2003. – 20 с.
75. Дымова И.П. Формирование российских национальных ценностей студентов педагогического колледжа. Дисс. ...канд.пед. наук. Горно-Алтайск, 2004. – 172 с.

76. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Пер. с фр., составление, послесловие и примечания Л. Б. Гофмана. — М.: Канон, 1995. — 352 с.
77. Жаббаров И. Ўзбек халқи этнографияси. — Т.: Ўқитувчи, 1994. — 320 б.
78. Жўраев М. Ўзбек мавсумий маросим фольклори. — Тошкент: Фан, 2008. — 291 б.
79. Ешгулатова Д.И. Изменение социально-духовного потенциала учащейся молодежи Узбекистана в условиях независимости: Дис. ... канд. филос. наук. — Ташкент, 1999. — 173 с.
80. Ерасов, Б.С. Социальная культурология: учеб. для студентов высших учеб. завед. / Ерасов Б.С. — М., 1994. — Ч. 2. — 122 с.
81. Жаббаров А.М., Жаббаров И.А., Жаббаров Ж.А. Этнические стереотипы и психология самобытности узбекского народа. Каршинский государственный университет, Узбекистан. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов 01.2015 г. <http://www.jurnal.org>
82. Журсва Х. И. Религия и духовность в Узбекистане сквозь века // Молодой ученый. — 2016. — №13. — 900-902 с.
83. Зевина О.Г. Опыт утверждения общечеловеческих ценностей - культурных ценностей в индивидуальном сознании // Вопросы психологии. -1997. - №5. — 44-56 с.
84. Зубова Е.И. Музей общеобразовательной организации как центр духовно-правственного воспитания обучающихся "Вестник академии детско-юношеского туризма и краеведения. — № 3. 2016. — 61-69 с.
85. Инамова М.О. Педагогические основы использования национальных ценностей в духовно-нравственном воспитании детей в семье: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. — Ташкент, 1998. — 37 с.
86. Информационно-аналитический доклад по результатам социологического исследования // "Молодёжь Узбекистана:

жизненные ценности, нравственность, социальные ориентиры", 2017. – 2 с.

87. Исакова М. Формирование нравственных представлений в ранней юности: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ташкент, 1999. – 23 с.

88. История теоретической социологии: в 4 т. / отв. ред. и сост. Ю.Н.Давыдов. – М.: Канон, 1997. – Т. 1. – С.369.

89. Каган М.С. Системный подход и гуманитарное знание. – Л.: Наука, 1991. – С.196.

90. Каган М.С. Философская теория ценности. СПб.: ТОО ТК "Петрополис", 1997. – 205 с.

91. Кадыров Б.А. Традиционная педагогическая культура узбекского народа. (История. Теория. Практика): Автореф. дис... докт. пед. наук. – М., 1992. – 41 с.

92. Каменская В.Г. Психология развития: общие и специальные вопросы. – СПб.: Питер, 2008. – 216 с.

93. Караковский В.А.,Новикова Л.И., Н.Л. Селиванова. Воспитание? Воспитание... Воспитание! Теория и практика школьных воспитательных систем / Под ред. Н.Л. Селивановой. М., Новая школа 2000 – 256 с.

94. Кассихина В.Е. Новикова С.С. Условия и факторы развития национального сознания у студентов// Education Science and Psychology 2012 | No.2(21). – 30-33 с.

95. Касимова Х.И. Использование национальных традиций в нравственном воспитании детей старшего дошкольного возраста в семье. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Ташкент, 2000. С. 11Журнальный клуб Иштелрос "Credo New" №4, 2012.

96. Клешиков В. П. Психолого-педагогический механизм приобщения к общечеловеческим ценностям в этическом воспитании "Инновации в образовательных учреждениях. – № 3. – 2010. – 45-48 с.

97. Ключкова И.В., Чепурнова Н.А., Шяхов М.Ю. Формирование базовых национальных ценностей обучающихся в

рамках модернизации педагогического образования // Преподаватель XXI век. - №2. - 2016. - 133 - 142 с.

98. Коле Л. Роберт. Ценности, по которым живут американцы [Электронный ресурс]. - URL: <http://rm.pp.net.ua/blog/2008-08-09-32> (дата обращения: 20.03.2013).

99. Кон, И. С. К проблеме национального характера. История и психология / И. С. Кон; под ред. Б.Ф. Поршнева, Л.И. Анцыферовой. М.: Наука, 1997. - 124 с.

100. Кон И. С. Социологическая психология. — Воронеж: МОДЭК, 1999. - 560 с.

101. Кравченко А.И. Социология. - М.: «Логос» Екатеринбург, Деловая книга, 1999. - С.168.

102. Крайг Г. Психология развития. - СПб.: Питер, 2000. - 992 с. ил. - (Серия "Мастера психологии").

103. Куанышбаева Ж.Ж. К вопросу о роли национальных ценностей в развитии нации // Вестник КазНПУ. - № 3 (39). Алматы, 2012.

104. Кулиева М. М. Музей как особый социально-культурный институт // Научно-методический электронный журнал "Концепт". - 2016. - Т. 2. - С. 476-480. - URL: <http://e-koncept.ru/2016/46114.htm>.

105. Кулматов П.М. Идеи гуманизма в духовных ценностях узбекского народа: Автореф. дис. ... канд. философ. наук. - Ташкент: 1995. - 20 с.

106. Кульневич, С. В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания : учебное пособие / С. В. Кульневич; под общ. ред. Е. В. Бондаревской. Москва-Ростов-н/Д: Творческий центр "Учитель", 1999. - 560 с.

107. Культурология: учебник / под ред. Ю.П. Соломина, М.С.Кагана. - М.: Высшее образование, 2017. - 566 с.

108. Куранбаев К.К. Педагогические основы развития духовной и социальной активности студентов (на примере молодежных организаций): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Ташкент, 2000. - 23 с.

109. Куранов М. Научно-педагогические основы национального воспитания в общеобразовательных средних школах Узбекистана. Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. – Т., 1998 – 40 с.
110. Курбанов Ш.Э. Социально-педагогические особенности национальной модели и программы по подготовке кадров: Дисс. ... докт. пед. наук. – Т., 2000, – 357 с.
111. Леонтьев Д. А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени // Психологическое обозрение, № 1, 1998. 13-25 с.
112. Леонтьев Д. А., Папули М. П., Эйрман Е. В., Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Пер. с англ. и нем. – М.: Прогресс, 1990, – 368 с.
113. Макаревич М. А. Ценность // Российская социологическая энциклопедия / Под общ. ред. Акад РАН Г.В. Осипова. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – С.609-610.
114. Маматкулова Р. Воспитание морально-этических качеств студентов университетов на основе национально-духовного наследия народа: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ташкент, 1995. – 22 с.
115. Маматов М. Формирование духовности сельской молодежи и влияние на нее национальных и религиозных ценностей: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Ташкент, 1998. – 20 с.
116. Мамлеева С. М. Педагогическое обеспечение процесса приобщения детей к поликультурным ценностям в системе дополнительного образования. Дисс. канд. пед. наук, Нижний Новгород, 2013. – 191 с.
117. Мануйлова, Ю. С. Конценгуальные основы средового подхода в воспитании // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. 2008г. Т.14., Серия: "Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика", № 1.

118. Мануйлов, Ю. С. Средовой подход в воспитании / Ю. С. Мануйлов. 2-е изд., перераб. - М.; Нижний Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2002. - 157 с.
119. Маслоу, А. Мотивация и личность / А. Маслоу. 3-е изд., пер. с англ. - СПб.: Питер, 2008. - 352 с.
120. Массен П., Копгер Дж., Каган Дж., Гивитц Дж. Развитие личности в среднем возрасте // Психология личности. Тексты. / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузырея. — М: Изд-во МГУ, 1992. — 182-186 с.
121. Махалля — уникальный институт гражданского общества в Узбекистане <https://mfa.uz/ru/press/news/2017/08/12202/>
122. Махкамов У.И. Педагогические основы формирования нравственной культуры учащихся старших классов: Автореф. ... докт. пед. наук. - Ташкент, 1988. - 31с.
123. Махова Е.В. Формирование у студентов ценностного отношения к национальной культуре другого народа. Дисс. ... канд. пед.наук. Краснодар, 2003. - 185 с.
124. Медетова Р. Национальные традиции народов Узбекистана как фактор воспитания толерантности подрастающего поколения // Современные технологии в учебно-воспитательном процессе. - Ташкент: "Фан", 2009. С.148-154.
125. Мидлер, С. Психология развития: методы исследования — СПб.: Питер. — 464 с.
126. Михальцева, Л. Ф. Феномен понятия "ценность" и его генезис в психолого-педагогических исследованиях / Л. Ф. Михальцева // Пед. образование и наука. - 2009.-№5. - 30-37с.
127. Молчанов С. В. Развитие морально-ценностной ориентации личности как функция социальной ситуации развития в подростковом и юношеском возрасте: Автореф. дисс. ... канд. психол. наук: Москва, 2005. - 31 с.
128. Мулрик А.В. Основы социальной педагогики. — М.: АCADEMA, 2006. — 205 с.

129. Музееведение Т., Национальный Университет Узбекистана им. Мирзо Улугбека, 2001. Курс лекций Сост. Иофе В.Г. – 102 с.

130. Муминов А.Г. Национальная политика независимого Узбекистана и пути ее реализации в духовно-культурной сфере (теория и практика): Автореф. дис. ... докт. политол. наук. – Ташкент, 1999. – 49 с.

131. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчилари касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: Педагогика фанлари докт. дисс. ... дисс. – Т., 2007. – 315 б.

132. Мусурманкулов Ф. У. Махалля — важный субъект самоуправления граждан // Молодой ученый, — 2013. — №7. — С. 351-353.

133. Мусурманова О. Достонлар – тарбия матнбоя: “Алломияш” достони материаллари асосида. Методик куллашма. – Тошкент: Маънавият, 1999. – 72 б.

134. Мусурманова О. Маънавий кадрятлар ва ёшлар тарбияси: Умум – таълим мактаблари. – Ташкент: Ўқитувчи, 1996. – 192 с.

135. Мусурманова О. Юкори синф ўқувчилари маънавий маданиятини шакллантиришнинг педагогик асослари: Пед. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 1993. – 364 б.

136. Мустақиллик: Изоҳли илмий-оммабон лугат. – Т.: Шарк, 2000. – 320 б.

137. Назаров К. Аксиология. Кадриятлар фалсафаси. – Т.: Маънавият, 1998. – 276 б.

138. Насиров К.Ж. Идеи мыслителей Средней Азии IX-X вв. о нравственном воспитании (на примере произведений ал-Бухари и ал-Фараби): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ташкент, 2000. – 24 с.

139. Непомнящая, П.И. Целостность как личностное основание: Типы. Диагностика. Формирование. – М.: МПСИ, 2000. – 98с.

140. Никандров Н. Д. Ценности как основа воспитания / Н. Д. Никандров // Педагогика. 1998. - № 3. С. 3-10.
141. Нипанова С. Маънавият дарслари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1999. – 315 б.
142. Новицкова Л.И. Педагогика воспитания: Избранные педагогические труды /Под ред. Н.Л.Селивановой, А.В.Мудрика. Сост.Е.И.Соколова. – М., 2009. – 249 с.
143. Нурмухамедов Р., Юнусов И. Маънавият, этика ва эстетика тарбияси. – Т.: Ибн Сино, 2000. – Б.39-40.
144. Нуруллаева Н. К. Духовное и интеллектуальное воспитание молодого поколения в Узбекистане // Молодой ученый. — 2016. — №10. — С. 1105-1107.
145. Оганесян Н.Т. Методы активного социально-психологического обучения. – М.: Изд-во "Ось-89", 2002. – 176 с.
146. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды / [Пер. с англ. Л. В. Трубицкой и Д. А. Леонтьева]; под общ. ред. Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.
147. Особенности национального воспитания в Узбекистане <http://press-unity.com/analitika-statii/8782.html>
148. Охунова С.Х. Педагогические взгляды Абу Али ибн Сино: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Душанбе, 1996. – 26 с.
149. Очил С. Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 208 б.
150. Очидинов А. Маданият фалсафаси. –Тошкент: Мухаррир, 2010й. – 102 с.
151. Парсонс Т. О структуре социального действия. М.: Академический проект, 2000. – 880 с.
152. Петракова Т.И. Гуманистические ценности образования в процессе духовно-нравственного воспитания подростков: Автореф. дис... канд. пед. наук. – М., 1999. – 16 с.
153. Педагогика: учеб. пособие / под ред. П. И. Пидкасистого. - 2-е изд., испр. и доп. М. : Изд-во Юрайт, 2011. – 502 с.

154. Педагогика. Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений: В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Митценко, Е. Н. Шиянов; – М.: Школа-Пресс, 2000. – 512 с.
155. Педагогика Педагогические теории, системы, технологии. // Под редакцией С. А. Смирнова. — 4-е изд. исправленное, – М.: Академия, 2001. – 423 с.
156. Пиаже Ж. Моральное суждение у ребёнка. – М.: Академический проект, 2006. – 480 с.
157. Прихожес А.А. Человек и общество: законы социального развития и безопасности. М., 2002. – 122 с.
158. Подласый И.П. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов [Текст]: учеб. пособие для вузов/ И. П. Подласый. – М.: ВЛАДОС-пресс, 2004. – 365с.
159. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: В 2 кн. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2006. – Кн. 2: Процесс воспитания. – 256 с.
160. Психологические тесты / Под ред. А. А. Карелина : В 2 т. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – Т.2. – 248 с.
161. Психология социальной работы: учебник для вузов / под ред. М.А. Гулиной. - 2-е изд. - СПб.: Питер, 2010. - 384 с.: ил. (Серия "Учебник для вузов").
162. Разин А.В. Модели нравственного поведения. Сектор этики Института философии РАН. Этическая мысль. Вып. 2– М.: ИФ РАН, 2001. – 88 с.
163. Рахимов И. Мантик. - Т.: Университет, 1994. – Б.78.
164. Розов Н. Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1998. – 292 с.
165. Рокич М. Верования, отношения, ценности. – М.: Р. Валент, 2001. – 240 с.
166. Рокич М. Природа человеческих ценностей / М. Рокич. - М.: Нью-Йорк, 1973. - 276 с.
167. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – Издательство: Питер, 2002 г. Сер "Мастера психологии". - 720 с.

168. Садыков Т.О. Роль образования в формировании потенциала трудовых ресурсов молодежи Узбекистана (по результатам социологических исследований "Ижтимоий фикр").
169. Сайдалиева Н.З. Ёшларни оилавий ҳаёга тайёрлашнинг ижтимоий-фалсафий муаммолари: фалсафа фан. номз. дисс. – Тошкент, 2005. Б. 165
170. Сатиев О. Роль маҳалли в воспитании молодого поколения // KOREA UZBEKISTAN ROUNDTABLE 2015
171. Салимова Р.М. Духовное развитие студентов педвуза в процессе профессиональной подготовки: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Уфа, 2000. – 19 с.
172. Саиджанов Ю. Традиции просвещения на Востоке. – Ташкент: Изд-во лит-ры и искусства им. Г.Гуляма, 2000. – 64 с.
173. Саилов Г.И. Народы Центральной Азии. – Бишкек, 2002. – 169 с.
174. Сапогова Е. Е. Психология развития человека / Е. Е. Сапогова. — М., 2001. — С. 57–90.
175. Саримсоков А.А. Календарные обряды узбеков (на основе материалов Ферганской долины). Автореферат дисс. на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Ташкент. 2010. – 26 с.
176. Сейтжанова У.К. Интеллектуально-правственное воспитание в сочинении Махмуда Кашири "Девону луғоят турк" Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ташкент, 1997. – 17 с.
177. Сергеева, В. П. Духовно-правственное воспитание основа формирования личности / В. П. Сергеева. - М. : УЦ ПЕРСПЕКТИВА, 2011. - 28 с.
178. Сериков В.В. Личностный подход в образовании: Концепция и технология; Монография. Волгоград: Перемена, 1994. – 152 с.
179. Сластенин В.А. Субъектно-деятельностный подход в общем и профессиональном образовании. Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов // Общая стратегия воспитания в образовательной

системе России. Монография. Книга 1 / И.А. Зимняя. – Москва: ИЦПКПС, 2001. – 232-243 с.

180. Современная энциклопедия. Этикет. Год выпуска: 2000 / Автор: Гусев И. В. Издательство: Мн.: Харвест. – 352 с.

181. Современный образовательный процесс: основные понятия и термины / Авторы-составители М.Ю. Оленков и В.М. Уваров. – М.: Компания Спутник+, 2006. – 191 с.

182. Сопян В.А. Психодиагностическое познание профессиональной деятельности. – СПб., 2004. С.212-215.

183. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. / Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – С. 488-494.

184. Сорокоумова Е. А. Психологические особенности нравственного развития современных подростков / Е. А. Сорокоумова // Инициатива XXI века. -2009. № 1.-С. 41-45.

185. Социальная педагогика: Курс лекций / Под общ. ред. М.А. Галагузовой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 416 с.

186. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Ред.-координатор Г. В. Осипов; ИСПИ РАН. М. : Издат. Группа ИНФРА-М-НОРМА, 1998. - 488 с.

187. Стефановская Т. А. Педагогика: наука и искусство: учеб. пособие / Т. А. Стефановская. – М., 1998. – 368 с.

188. Стой Чже Формирование национальных ценностей студентов музыкальных специальностей в учебно-воспитательном процессе университета// European Researcher, 2013, Vol.(43), № 3-1.-611-616 с.

189. Тайланова Ш.З. Педагогика олий таълим муассасаси талабаларида кадриятлар тизимини ривожлантириш технологиясини такомиллаштириш: педагогика фаълари бўйича фан доктори (DSc. ...дисс. – Самарқанд, 2019. – 242 б.

190. Тард Г. Монадология и социология пер. с фр. А. Шестакова., Пермь: Гиле Пресс, 2016. – 124 с.

191. Тард Г. Законы подражания / Г.Тард; пер. с фр. — М.: Академический Проект, 2011. — 480 с.
192. Тарханова Т.А. Социально-культурная деятельность музеев в формировании личности учащихся учреждений начального и среднего профессионального образования. Дисс. ...канд. пед. наук. М.:2006. — 296 с.
193. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие. М.: Слово / Slovo, 2000. — 624 с.
194. Тилегсенов А.Т. Воспитание у подростков духовно-нравственных ценностей средствами народных дастанов (на материалах дастана "Алпамыш"): Автореф. дисс. ...канд.пед.наук. — Ташкент,1998. — 42 с.
195. Толинов У.К., Усмонбоева М. Педагогик технология: назария ва амалиёт. — Тошкент: Фан, 2005. — 205 б.
196. Толковый словарь русского языка. Ожegov, С.И.; Шведова, Н.Ю.; Изд-во: М.: ИТИ Технологии, 2006 г. — 944 с.
197. Томас У., Знаевский Ф. Методологические заметки // Америк. соц. мысль. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — 400 с.
198. Топилдиев О.Р. Роль семьи, махаллы и образовательных учреждений в воспитании молодежи //Общество: социология, психология, педагогика. - №3. — 2015. С.29-30.
199. Тулснова Г.Ж. Ёшлар ижтимоий фаволлигини оширишда маънавий омилнинг роли: Фалсафа фан. док. дис. — Тошкент, 2006. Б. 317.
200. Убайдуллаева Р. А. Семья в Узбекистане. Ташкент: Центр изучения общественного мнения "Ижтимоий фикр", Институт экономики Академии наук Республики Узбекистан, 2012. — 164 с.
201. Третьякова, В. П. Формирование ценностных ориентаций студентов в воспитательном процессе ССУЗА: диссертация ... канд. пед. наук. — Томск, 2010. — 201 с.
202. Убайдуллаева Р.А. Семья в Узбекистане. — Т., 2012. — 244 с.

203. Убайдуллаева Р.А., Ата-Мирзаев О.Б. "Узбекистан в зеркале общественного мнения". "Икhtiмой фикр" - Т., 2016. - 389 с.
204. Умаров Э., Абдуллаев М., Хакимов Э. "Культурология". - Т., 2006. - 96 с.
205. Файзуллин Ф.С. Национальные ценности как фактор сохранения этноса в условиях глобализации. Материалы III Всероссийского социологического конгресса. М.: Институт социологии РАН, Российское общество социологов, 2008.
206. Фалсафа: қомусий дугат (Тузувчи ва масъул мухаррир К.Назаров). - Т.: Шарк, 2004. - 496 б.
207. Философский словарь. (7-е издание, переработанное и дополненное) // Под ред. Фролова И.Т. - М.: Республика, 2001. - 719 с.
208. Фромм Э. Психонализ и этика. - М.: ООО «Издательство АСТ-ЛТД». 1998. - 566 с. С.23.
209. Хашилова Х. М. Воспитание духовного развития молодежи в изучении социально-гуманитарных дисциплин // Молодой ученый. - 2014. - №15. - С. 309-310.
210. Хамдамов Т.Б. Воспитание в вузе: организация и управление. - Ташкент: Ўқитувчи, 1989. - 80 с.
211. Харламенкова, Н. Е. Сущность и механизмы ценности Я. Ценностные основания психологической науки и психология ценностей / Под ред. В. В. Знакова, Г. В. Задевского. - М.: "Институт психологии РАН", 2008. - 344 с.
212. Хасанов С. Просветительно-педагогические взгляды хорезмских мыслителей: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. - Ташкент, 2000. - 40 с.
213. Ходжаев Б. Педагогик аксиология. - Т., "Таш ва technology" нашриёти, 2012. - 165 б.
214. Хорнби Н. Мой мальчик. - М.: Прогресс, 2006. - 150 с.
215. Хришкова А.Г. Возрастная физиология и школьная гигиена: учебное пособие. - М.: Просвещение, 1990 г. - 205с.

216. Хубиева З. М. О формировании национальных ценностей в условиях образовательного учреждения // Журнал Вестник Майкопского государственного технологического университета 2013.
217. Ценность. // Новейший философский словарь. – Мн.: Изд. В. М. Скасун, 1998. – С. 798.
218. Чальцева И. С. Воспитание нравственных ценностей студентов в процессе общественно-педагогической деятельности: дис. ... канд. пед. наук. – Ростов н/Д, 2004. – 253 с.
219. Шарифходжаев М., Ахунова Г. Махалла как институт местного самоуправления. – Ташкент: ТФИ, 2005. – 200 с.
220. Шестаков А. Д. Формирование ценностных ориентаций у студентов средних специальных учебных учреждений на основе русских национальных традиций: Дис. ... канд. пед. наук : Иркутск, 2000. – 195 с.
221. Шестопалов, С. В. Формирование нравственных ценностей старшеклассников в новом информационном пространстве : дис. ... канд. пед. наук. – М., 2008. – 158 с.
222. Шилова М. И. Мониторинг процесса воспитания школьников // Педагогика. – 2001. – № 5. – С. 40 – 45.
223. Шитякова Н. П. Особенности духовно-нравственного воспитания школьников в современных условиях: Курс лекций для студентов, обучающихся по специальностям педагогического образования. – Челябинск: Изд-во ЧГПУ, 2004. – 158 с.
224. Шиховцова, Н. Н. Педагогические условия формирования нравственных ценностей подростков общеобразовательной школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. Н. Шиховцова. Карачаевск, 2007. – 221 с.
225. Шиянов, Е. Н. Аксиологические основания процесса воспитания / Е. Н. Шиянов // Педагогика. 2007. – № 10. – С. 33-37.
226. Шрейдер, Ю. А. Ценности, которые мы выбираем. Смысл и предпосылки ценностного выбора / Ю. А. Шрейдер. М. : Эдиториал УРСС, 2010. – 208 с.

227. Щуркова Н. Е. Новые технологии воспитательного процесса. – М.: Новая школа, 1993. – 112 с.
228. Щуркова Н.Е. Новое воспитание. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 128 с.
229. Эгамбердиева Н. Мадалий-инсонпарварлик ёндашув асосида талабаларни шахсий ҳамда касбийи жимойлаштириш назарияси ва амалиёт (педагогика олий таълим муассаслари мисолида): Дис. ...пед.фан. д-ри. – Тошкент: ТДПУ, 2010. – 332 б.
230. Энциклопедический словарь по психологии и педагогике. – Саратов: Саратовский государственный социально-экономический университет, 2013. – 322 с.
231. Энциклопедия психодиагностики - Psylab.info.
232. Эргашева Ш.Т. Проблемы модернизации профессионального образования// Личностно-ориентированный подход к современному обучению и воспитанию. – Ташкент: УзНИИПН им. Т.Н.Кары-Ниязи, 2008. Вып. 3. Ч.3.- С. 38-44.
233. Эрикссон Э. Г. Детство и общество / пер. [с англ.] и науч. ред. А. А. Алексеева. — СПб.: Летний сад, 2000. – 592 с.
234. Эркаев А. Духовность и развитие. – Ташкент: "Маънавият", 2008. 160 с.
235. Эркаев А. Духовность — энергия независимости. – Ташкент: Маънавият, 1998. – 184 с.
236. Этнопсихологический словарь. М.: МПСИ. В.Г. Крысько. 1999.- 343 с.
237. Юзликбаев Ф.Р. Система образования за рубежом, основанная на опыте гармонизации национальных и общечеловеческих ценностей в воспитании современной личности // Формирование интеллектуального, духовно-нравственного и физического потенциала учащегося общеобразовательной школы Республики Узбекистан на современном этапе. –Т., 2005, С. 61-75.
238. Яковлев А.В. Американский образ жизни и американские ценности //Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова № 4 – 2009. С. 264 – 269.

239. Яницкий, М. С. Диагностика уровня развития ценностно-смысловой сферы личности / М. С. Яницкий, А. В. Серый. Новокузнецк, 2010. - 102 с.
240. Яницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система. - Кемерово: Кузбассвуиздат, 2000. - 214 с.
241. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Ыккинчи жилд. Е - М. - Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006. - 178 б.
242. Bronfenbrenner Urie. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1979.
243. Hornby N. About a Boy. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 205 p.
244. Making America. The Society and Culture of the USA / Edited by Luther S. Luedtke. - Washington DC, 1992. - 394 с.
245. Metcalf Allan, Barnhart David. America in so Many Words. Words that have Shaped America. -New York: Houghton Mifflin Company, 1996. - 292 с.
246. Rokeach M. The role of values in public opinion research // The Public Opinion Quarterly. Vol. 32. No. 4. - P. 547-559.
247. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish and Japanese. N.Y.; L.; Oxford: Oxford University Press, 1997. 465 p.

ИЛОВА

1-илова

Афъанавий бирламчи ахлоқий ва милтий қадриятлар

Ватанпарварлик – Ватанга, ўз халқига, ўзининг кичик ватанига бўлган муҳаббат, Ватанга хизмат;

Ижтимоий ҳамфикрлик – миллий ва шахсий эркишлик, инсонларга, давлат ва фуқаролик жамияти институтларига бўлган ишонч, адолатлилик, бағрикенглик, гурур ва кадр-қиммат;

Фидокорлик – Ватанга хизмат, ҳукукий давлат, фуқаролик жамияти, Қонун ва ҳукукий тартиб, кўпмаданиятли дунё, виждон ва дин эркинлиги.

Оила – муҳаббат ва вифодорлик, саломатлик, етарлилик, оға-онага нисбатан ҳурмат, катта ва келажак авлодга ғамхўрлик, наслини давомийлиги тўғрисида ғамхўрлик;

Меҳнат ва ижодкорлик – меҳнатга бўлган ҳурмат, ижодкорлик ва яратувчанлик, мақсадга интилиш ва қатъият;

Фан – билимларнинг кадр-қиммати, ҳақиқатга интилиш, дунёнинг илмий кўрилиши;

Афъанавий динлар – эътиқод, маънавият, инсоннинг диний дунёси тўғрисидаги қарашлар, диний дунёқарашларнинг қадриятлари, кўпмиллатли мулоқот асосида шаклланган бағрикенглик;

Санъат ва адабиёт – гўзаллик, монандлик, инсоннинг маънавий дунёси, ахлоқий танлов, ҳаёт мазмуни, эстетик ривожланиш, этик тараққиёт;

Табиат – тараққиёт, туғилган жой, дахлсиз табиат, Ер шарни, экологик оғи;

Инсоният – Дунё бўйлаб тинчлик, турлича маданият ва халқлар, инсоният тараққиёт, халқаро ҳамкорлик.

Таълабаларни миллий кадриятларга уйғунлаштиришнинг тамойиллари

Услубий тамойиллар

Инсонпарварликка йўналганлик тамойили — тахсил олувчига, ўзининг ривожланиши учун ҳам масъул ҳам ривожланишнинг субъекти сифатида педагогнинг маълум қонуниятга асосланган муносабати;

Умуминсоний кадриятлар тамойили миллий ва жаҳон маданиятининг маънавий-ахлоқий қоидалари ва анъаналарига асосланди;

Маданиятга мувофиқлик тамойили — унда тарбия маданиятининг умуминсоний кадриятларига асосланиши ва улар билан биргаликда миллий маданиятининг қоидаларига, унинг анъаналарига, миллий-этник урф-одатларга мос ҳолда қурилиши зарур;

Ўзлуксизлик тамойили — шахснинг бутун ҳаёт фаолияти ва умуммаданий ўсиши давомида ҳар тарафлама ривожланишини;

Табиатга мувофиқлик тамойили — табиатнинг умумий қоидаларининг устуворлиги, табиий ва ижтимоий жараёнлар ўртасидаги ўзаро алоқа;

Ялпитлик тамойили — таълим ва таълимдан талқари фаолиятнинг бирлашуви натижасида таъминланади.

Ахлоқийлик тамойили — тарбияни миллий ўзаикни англашга йўналтирилган миллий мазмун билан тўлдириш, барча фуқароларни она тилида ўқитиш ва мулоқот килтиллари, ўз халқининг анъаналари ва урф-одагларини ўрганиши учун шароитлар яратиш;

Ўзалликка иштило тамойили — ёшлар ҳаётини халқ ва мутахассисларнинг ижод намуналарининг турли шакллари хис этиш орқали ёрқин хотиралар билан тўлдиришни назарда тутди. Миллий анъаналарнинг “тизими” тупгуниш.

Бирлашганлик тамойили — халқона урф-одатлар воситасида турлича кифолар ва кўринишларни яратилишга қаратилган

фаолиятининг бир қанча турлариниш (ўргатувчи, ўйинчилик, ишлаб чиқарувчи ва бошқалар) ўзаро боғлиқлиги ва муносабати билан аниқланади

Педагогик мажмуавий

Шу билан бир қаторда тарбия тизими замонавий шароитларда қуйидаги ушбу таълимий тамойиллар асосида қурилиши зарур:

Ижтимоий саводли шахсни тарбия қилишига йўналтирилган мактаб, оила ва давлат ташкилотлар қабл барча ижтимоий институтлар фаолиятининг мажмуавийлиги ва ўзаро келишилганлиги;

Тарбиялашувчиларнинг ёш тоифаларининг ва шахсий-индивидуал хусусиятларига кўра ажратилганлиги, бу ҳолат улардаги хайрихоҳлик ва қизиқишларни ҳисобга олинишини таъминлайди;

Инсонийлик – ёшларнинг яқин бўлган устувор манфаатлар, қизиқишлар, ва қадриятларга йўналганлиги;

Аксиологик – ўсиб келаётган ёш аълод вакилларида ижтимоий аҳамиятта молик қадриятларни шакллантириш билан боғлиқ бўлиб, бундай қадриятларнинг энг муҳимлари ватанпарварлик, яхши ҳуқуқ-аъво, фуқароларнинг ўзини-ўзи англаши, кўпмиллатлилик ва бошқалар;

Барча ўқув курслари, шунингдек қўшимча ва оқлавий тарбия давомида ўқитишнинг тарбиявий таъсирини руҳга тайёрларлик қўрилишини ўзида жамловчи тарбиявий таъсирнинг кўпқирралилиги;

Ёшларда яхши маънавий кўриниш ва тарбиявий мақсадларни амалга ошириш учун турли таълим ва жамоат тузилмалари томонидан амалга оширилувчи тарбиянинг келишилганлиги;

Маълум бир қонуниятни аниқлаб берувчи ва барча педагогик ва ижтимоий омилиларни ҳисобга олган ҳолда ёшларнинг узлуксиз тарбиясини ташкил қилиш учун технологияларни берувчи тарбиявий таъсирнинг кетма-кетлиги;

Тарбиявий жараёшни бойиши ва таракқий этипини кўрсатиб берувчи тарбиянинг ижодий характери ва ўсувчанлиги;

Ушбу муаммони ҳал қилишнинг энг самарали ечими кадрлар тайёрлаш Миллий дастуридаги асосий тамойилларидан бўлган жамиятидаги инсонпарварлик ва таълимий ижтимоийлашуви ҳисобланади. Таълим жараёниши кенг қамровли ижтимоийлашуви амалга ошириш учун бир қанча стратегик муҳим бўлган вазифаларни бажариш лозим. Улардан бир таълим муассасасининг самарали фаолият юритиши учун шароитлар яратиш каби муҳим инсонпарварлик муҳити яратиш ҳисобланади. Уш амалга ошириш учун эса қуйидаги бир қанча ўзаро боғлиқ бўлган муаммоларга мажбурий жавоб топиш зарур:

- Таълим жараёнининг амалга оширилиши;
- Маънавий, бўш ва дам олиш вақтларини тўғри ташкиллаш;
- Турлича ижодий фаолиятларга жалб қилиш.

Ижтимоий-педагогик

Талабанинг тарбияси ва маънавий-ахлоқий ривожланиши учун ижтимоий очик макон ташкил қилиш, таҳсил олувчиларнинг ҳаётидаги ахлоқий ёндашиш қуйидаги принциплар асосида амалга оширилади:

1. *Ижтимоий-педагогик ҳамкорлик тамойили.* Замонавий шароитларда таълим жараёнининг субъектлари ижтимоий-педагогик ҳамкорликсиз ўқувчиларнинг тўлақонли маънавий-ахлоқий ривожланиши ва тарбияларини таъминлай олмайди. Ушбу умумийдлий вазифани ечиш учун оила, жамоат ташкилотлари, анъанавий диний, маданий бирлашмалар, кўшимча таълим, маданият ва спорт муассасалари ҳамда ОАВ каби ижтимоийлашуving бопка субъектлари билан ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш зарурияти педагогик максалли ҳисобланади.

2. *Шахсий-индивидуал ривожланиш тамойили.* Шахсий-индивидуал ривожланиш шубҳасиз XX аср охиридаги миллий педагогика ва замонавий таълимнинг энг муҳим омилларидан бири ҳисобланади. У маънавий ахлоқий ривожланиш шароитида тўлиқ амалга ошади. Шахснинг ижтимоийлашуви учун зарур бўлган ўзини аниқлаш, қобилиятлари ва иқтидорини ривожланиши, унга тизимли илмий билим, кўникма ва савод берилиши жараёнида

кўрсатиладиган педагогик кўмак ўз-ўзидаш шахсга мустақил ривожланиш ва ижтимоий қатъиярликка эришиш учун керакли шароитларни яратилишига олиб кетмайди. Шахс яхшини ёмондан ажрата олмаса, ҳаёт, меҳнат, оила, бошқа инсонлар, жамият, давлатнинг, яъни ўзига нисбатан ахлокий баҳолаш ва унинг шахс сифатида ривожланишини таъминловчи нарсаларнинг қадрига етмаса, у мустақил ҳисобланмайди.

3. *Маънавий-ахлоқий тарбия дастурининг бирланганлик тамойили.* Талабаларнинг маънавий-ахлоқий ривожланиши ва тарбияси уларнинг асосий фаолият турлари билан бирлашган бўлиши лозим. Салатбай, иш вақтидан, дарсдан ташқари ва ижтимоий манфаатли бўлиши лозим. Бошқача қилиб айтганда, маънавий-ахлоқий тарбия дастури бирланган бўлиши лозим.

4. *Тарбиянинг ижтимоий талабгирлик тамойили.* Тарбия самарали бўлиши учун талабанинг, унинг оиласининг, бошқа инсонларнинг, жамиятнинг ҳаётида талабгир бўлиши лозим. Тўлақонли маънавий-ахлоқий ривожланиш фақатгина тарбияланувчи у ёки бу қадрият бўйича маълумот бериш орқали амалга оширилмайди, аммо у томонидан ахлоқий ҳаракатнинг амалга оширилиши учун имконият яратди.

Талабаларга миллий кадриятларни сингдириш жараёнининг педагогик ёндашувлари

Кадриятларга асосланган (аксиологик) ёндашув – инсониятнинг дунёга, ўзининг миллий маданиятига, фуқароларга ва ўзига нисбатан тушуниш ва маънавий-ахлоқий фикрларини аниқлаб берувчи умуминсоний ва миллий кадриятларнинг диалектик яхлитлигига асосланади.

Антропологик ёндашув – ипсон ҳақидаги барча билимлар ва маълумотлардан тизимли равишда тарбия предмети сифатида фойдаланиш ва уларни яхлит педагогик жараёнига амалга оширишда ва қуришда ҳисобга олиш.

Шахсий йўналтирилган ёндашув – тарбияланувчига ўз тақдирининг субъекти сифатида муносабатда бўлиш, тушунчалар, ғоялар ва ҳаракатлар усулларининг ўзаро боғлиқлиги тизимига таянади. Шахснинг ўзини-ўзи англаш, ривожлантириш ва юзага чиқариш жараёнида қўлаб-қувватлаш, унинг индивидуаллигини ривожлантириш.

Фаолиятга ойда ёндашув – талабанинг фаолиятини шакллантириш, унинг тушуниш субъекти экан деган фикрни алмаштириш, миллий кадриятларни ўзлаштириш ва баҳолаш бўйича махсус ишларни амалга оширишни талаб қилади. У шунингдек, таълим жараёниги инсоншарварликка интилитининг стратегияси ҳам ҳисобланади, чунки шахсга фаолият тури қанчалик турли хил ва самарали бўлса, шахс томонидан миллий кадриятлар тизимини қабул қилиш шунча самарадор бўлади.

Педагогикада маданиятчилик ёндашуви – бу тарбияни ипсоний фикрлар билан тўла бўлган қисмларга эга ва инсонга унинг шахс сифатида ривожланиши, унинг маданий кадриятлар дунёсида ўзини-ўзи ривожлантириш ва англаш қобилиятини мужассам қилган маданият призмаси орқали кўриш;

Аксиологик ёндашув ипсон жамиятининг энг олий кадрияти ва жамият ривожланиши асосий мақсади сифатида қараладиган инсоншарвар педагогикага ҳос бўлади;

Субъектга ва фаолиятга боғлиқ бўлган ёндашув (В.А.Сластёнин) ўзини ташкил қилиш назарияси асосига қурилади, яъни тарбия жараёни сабаб-натияжа боғлиқлигини асослабмайди, балки турли ички ва ташқи таъсирлар натижасида аниқ бўлмаган ҳолда бўлиб ўтади. Юқоридаги инсонпарвар фикрга мос ҳолда шахс ҳар қандай фаолият турида ўзини-ўзи ривожлантирувчи субъект эканлиги билдирилади;

Табақаланган ёндашув талабаларнинг тарбиясига уларнинг тақрирланмас ўзига хос бўлган алоҳида тарбия жараёнини ҳисобга олиш ва этник ҳамда маҳаллий маданий-тарихий, ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-психологик шароитларни англаган ҳолда муносабатда бўлиш;

Ижтимоий ёндашув – бу ижтимоий ҳақиқий ҳолатнинг, ташқи ва ички муҳитнинг шахс тарбиясининг мақсад ва вазифаларига таъсир кўрсатиш имкониятларини ҳисобга олиш ва ишлатиш. Ушбу таъсирнинг давлат ва инсонга нисбатан асоратлари.

Тизимли-мажмуавий ёндашув – тузилманинг элементларини ажратип, талабаларда шахсни ялмий ва маънавий-ахлоқий ривожланишининг яхшилигини таъминлаб берувчи педагогик жараёниш ички ва ташқи функционал-иерархик алоқаларини ўрнатиш;

Синергетик ёндашув тарбияни қўллаб ташқи ва ички, маълум қонуниятга бўйсунувчи ва тасодифий таъсирлар шартланган аниқ бўлмаган ва қарама-қарши жараён сифатида кўрсатади.

Маънавий – талабаларда маънавий ҳаётнинг мақсади йўналишлари, маданий кадрларни ўзлаштириш ва ишлаб чиқаришга бўлган эҳтиёж, миллий ва умуминсоний қондаларга, зиёлиликка ва Ўзбекистон фуқаросининг меъгизлетида амал қилишни шакллантиришда намоён бўлади.

Турли кўринишда бўлиш, тарбиянинг бир қанча технологиялари ва мазмунини ўз ичига олади, шу билан бир қаторда тарбия тизими эски нарсаларни нофаол қайта қўйишга эмас, балки янги турли кўринишга ва ўзига хосликка эга фикрлаш турини шаклланишга йўналтирилган бўлади.

**Рағбатлантирувчи тарбиявий таъсирларни ўзлаштиришни ўз
ихтиёри билан амалга оширилиши ва тарбия тизимининг
томонидан бўлган таъсирнинг мажбурлашларсиз қабул қилиниши
орқали ижобий мотивация шаклланиши**

4-илова

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**АНДИЖОН КИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ВА
АГРОТЕХНОЛОГИЯЛАР ИНСТИТУТИ**

**1-4 курс талабалари учун
«Миллий кадриятлар»
ДАСТУРИ**

Андижон – 2020

Дастурийнинг паспорти

Дастурийнинг номланishi	Миллий кадриятлар
Дастурий ишлаб чикувчилар	Андижон кишлок хўжалиги ва агротехнологиялар институти, ТДАУ Термиз филиали, ТДАУ Нукус филиали
Давлат томонидан буюртмачи	Кишлок ва сув хўжалиги вазирлиги
Ижрочилар	Андижон кишлок хўжалиги ва агротехнологиялар институти, ТДАУ Термиз филиали, ТДАУ Нукус филиали
Дастур объектлари	Кишлок хўжалиги ОТМ
Дастурийнинг мақсади	Умуминсоний ва миллий кадриятларга йўналган етук шахснинг шаклланиши хисобланиб, ўз навбатида ўзининг миллийлигига эга мазкур шахс кадриятларни ехтиёткорлик билан асраш, ўз Ватанининг келгусидаги ижтимоий раванки учун янги ижтимоий-маданий парадигма асосида уларлап фойдаланиши ва уларни кўнайтириш қобилиятига эга бўлади.
Дастур вазифалари	- Талабаларда ўз халқининг тарихи ва маданиятини ўрганишга бўлган қизиқишни шакллантириш; - Ёшларга маданий анъаналарни тушунтириш орқали ўз халқининг маданияти тўғрисида тўлиқ дунёқарашни шакллантириш; - Миллий маданият ва анъаналарга бўлган кадриятларни сингдириш; - Шахнинг этник ижтимоийлашуви жараёнида миллий-маданий анъаналар ва кадриятларни шакллантириш ва сақлаш; - Ёш авлодда ўзбек ва жаҳон маданиятининг

	юқори намунасига чиқишнинг дастлабки манбаси бўлган, ўз халқининг маданий мероси, урф-одатлари, миллий анъанавий бойлигига уйғунишувчи; - ёшларни маърифий-ўрғатувчи эҳтиёжларини ривожлантириш.
Дастурни амалга ошириш босқичлари	1-босқич – мақсадни аниқловчи – дастурни ишлаб чиқиш, унинг муҳокамаси ва тасдиқлаштириш, унинг мақсад ва вазифаларини аниқлаш. 2-босқич – диагностика – талабаларга миллий кадриятларнинг сингдирилганлик даражасини ўрғапиш. 3-босқич – шакллантирувчи – дастурни амалга ошириш бўйича ишлар (миллий кадриятларга бўлган аҳамиятли муносабатни шакллантириш бўйича тадбирлар ва педагогик технологиялар тизимини жорий қилиш). 4-босқич – якуний ҳулоса – ишлаб чиқилган тизимнинг самарадорлик даражаси аниқланди; дастурни амалга оширишнинг якуний натижалари олинди ҳамда ўрганиб чиқилди.

**Кутилаётган
натижалар**

Ўзбекистоннинг миллий қадриятларига рағбатлантирувчи-қадриятли ижобий муносабат;

Ушбу ёш учун етарли бўлган умуминсоний ва миллий қадриятларни ўзлаштириш, миллий ва давлат тили ҳамда этник маданиятига ҳурмат;

Талабалар томонидан асосий миллий қадриятларни, миллий ва этник маънавий анъаналарни қабул қилиш;

Халқнинг анъаналари, унинг маданий мероси, Ўзбекистон халқининг маданияти, халқаро маданиятнинг нисбатан сиёсий-маданий қадриятларнинг асоси сифатида ривожлантириш;

Таълим мазмунини миллий-маданий қадриятлар йўналиши бўйича тарбиявий имкониятларини кучайтириш;

Таълим муассасаларида сиёсий-маданий муҳитни ташкил қилиш, шахсни санъат ва ҳаётдаги эстетик объектларни қабул қилиш, ўзлаштириш ва баҳолашга тайёрлиги; унинг томонидан ўлкапуйислик бўйича билимлар тизимини, ўз халқининг тарихига бўлган жиддий қизиқишнинг мавжудлиги;

Маданият ва меъморчилик обидаларига нисбатан ҳурмат ва эҳтиёткорона муносабат;

Талабаларнинг турли ижтимоий аҳамиятли лойиҳаларда, илмий ва ижодий танловларда иштироки;

Таҳсил олувчиларнинг диний бағрикенглиги, кечтириллилиги, ахлоқий ва маънавий тарбияланганлигини ошириш;

	Миллий кадриятларни кўпайтириш ва тарғиб қилиш, уларни тушунган ҳолада сақлаб қолиш ҳамда ўзини таъкил қилиш ва амалга оширишга асосланган муваффақиятли ижтимоийлашув.
Дастурининг амалга оширилиши устидан назорат	Иштирокчилар: ОТМнинг тарбиявий ва ижтимоий-психологик хизмати: - дастур режасининг амалга оширилиш жараёнини кузатиб борди ва таҳлил қилади; - уни тўғридаш бўйича таклифлар киритади; - ташкилий, ахборот ва услубий ёрдам кўрсатади; - талабаларда миллий кадриятларни шаклланишига маънафатдор бўлган ОТМнинг барча маънафатдор тузилмалари ва жамоат ташкилотларининг ўзаро муносабатларини бошқариб туради
Дастурни амалга ошириш тамойиллари	Инсонпарварликка йўналганлик тамойили – тахсил олувчига, ўзининг ривожланиши учун ҳам масъул ҳам ривожланишининг субъекти сифатида педагогнинг маълум қонуниятга асосланган муносабати;

Умумипсоний кадриятлар тамойили миллий ва жаҳон маданиятининг маънавий-ахлоқий қондалари ва анъаналарига асосланди;

Маданиятга мувофиқлик тамойили — унда тарбия маданиятининг умумипсоний кадриятларига асосланиши ва улар билан биргаликда миллий маданиятнинг қондаларига, унинг анъаналарига, миллий-этниқ урф-одатларга мос ҳолда қурилиши зарур;

Узлуқсизлик тамойили — шахснинг бутун ҳаёт фаолияти ва умуммаданий ўсиши давомида ҳар тарафлама ривожланишини;

Табиатга мувофиқлик тамойили — табиатнинг умумий қондаларининг устуворлиги, табиий ва ижтимоий жараёнлар ўртасидаги ўзаро алоқа;

Яхлитлик тамойили — таълим ва таълимдан ташқари фаолиятнинг бирлашуви натижасида таъминланади.

Ахлоқийлик тамойили — тарбияни миллий ўзликни англашига йўналтирилган миллий мазмун билан тўлдириш, барча фуқароларни оша тилида ўқитиш ва мулоқот қилишлари, ўз халқнинг анъаналари ва урф-одатларини ўрганиши учун шароитлар яратиш;

Гўзалликка интилиш тамойили — ёшлар ҳаётини халқ ва мутахассисларнинг ижод намуналарининг турли шакллари хис этиш орқали ёрқин хотиралар билан тўлдиришни назарда тутди. Миллий аяъапаларнинг “тилиши” тушуниш.

Бирлашганлик тамойили — халқона урф-

	одатлар воситасида турлича қиёфалар ва кўринишларни яратилга қаратилган фаолиятнинг бир канча турларининг (ўрганувчи, ўйинчилик, ишлаб чиқарувчи ва бошқалар) ўзаро боғлиқлиги ва муносабати билан аниқлашди
Маданиятнинг етакчи шаклланиувчи миллий ўзини хос соҳалари	а) анъаналар ёки маданиятнинг барқарор элементлари, шунингдек маданиятнинг ижтимоий-норматив соҳасида анъана сифатида белгиланувчи урф-одатлар ва мазкур тизимда ҳукмронлик қилувчи норматив талаблар сезмаган ҳолда мурожаат этиш яъни расм-русумлар. Б) анъаналар билан қаттиқ боғланган маънавий маданият. В) кунилик ҳулқ-атвор (Турмуш тарзи) Г) "Дунёнинг миллий суръати" бу ёки бошқа маданият вакиллари идрокнинг миллий хусусиятлари, атроф-муҳитни аниқлашнинг таснифи Д) баъдий маданият миллиятининг маданий анъаналарини ўзида акс этади.
Дастурий амалга ошириш йўналишлари	Таълим жараёнини этнопедагогиклашув – миллий-маданий ахборотни ижтимоий дарслар доирасига киритилиши; Ижтимоий таълимнинг ижтимоий ва инсонпарвар муҳит билан ўзаро муносабатда бўлиши; Миллий маданиятни миллий ўзлик ва маънавий қайта уйғониш масалаларидаги муаммолари билан биргаликда ўрганиш; Шахсий, миллий ва халқаро маданий-тарбиявий эҳтиёжлар ва манфаатларни уйғунлашган жамланштириш;

	Ўзини-ўзи бошқариш институлари маҳаллалар ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи билан ўзаро муносабатлар; Талабаларнинг маънавий-ахлоқий ва ижодий йўналишдаги оммавий-маданий тадбирларда, яъни байрамлар, тапловлар, концертлар, хайрия лойиҳалари, волонтерлик ва газеталар чоп қилишда фаол иштироки; Жамоат таъкилотлари ва кутубхона, маданият уйлари, музейлар ва театрлар каби қўшимча таълим муассасалари билан ўзаро ҳамкорлик Бўлиб вақтни маъмурий ташкил қилиш Талабаларни ўқитдан ташқари фаолиятга жалб қилиш (маданий-оммавий тадбирлар, қўшимча дарслар, тўғараклар ва юлбўлар)
Иш шакли	Миллий маънавий-ахлоқий ва маданий қадриятларни таълим жараёни иштирокчиларининг шахсий тажрибасида кўрсатиб бериш; “Ўзбекистон тарихи”, “Демократик давлат қуриш”, “Она тили” ва “Педагогика” фанлари бўйича дарслар, очик дарслар ўтказиш; “Хотира ва хотирлаш”, “Ўзбекистон санъати” ва “Халқ педагогикаси” номли тарихий-маданий ва педагогик тўғрисида ишнинг ташкил қилиш; Оиланинг тарихий ўтмиши билан таништириш; Ўзбек халқининг афсоналари ва урф-одатлари, халқ оғзаки ижоди билан таништириш; Талабаларда ўз халқининг тарихига бўлган муносабатни ва униш тарихини билитишни кўрсатиб берувчи ижодий тапловлар

ўтказиш;

Ўз оиласи, тутилган жойи ва кинпогининг тарихи бўйича билимларни мустақил равишда аниқлашга йўналтирилган тадқиқот фаолияти;

Лойиҳавий фаолият;

Қўшимча таълимни ташкил қилиш: "Тўзал" ашула ва ракс ансамбли;

Ижтимоий-маданий лойиҳаларни ташкиллаш;

ОТМнинг ички "Бизнинг фикримиз" газетаси таҳририятининг фаолиятини ташкиллаш;

Семинарлар, суҳбатлар, ўқув гуруҳлари раҳбарларининг йиғилишлари;

Тадқиқотчилик фаолияти;

Жамоавий ижодий ишлар;

экскурсиялар;

турли даражадаги фестиваллар;

Мусобақалар;

Муҳим тарихий саналарга бағишланган тадбирлар;

Видеомарузалар, миллий маънавий-ахлоқий ва маданий қадриятлар бўйича кўргазмалар;

Миллий қадриятлар йўналишидаги очик гуруҳлар ва ОТМдаги тадбирлар;

Ўзбек миллий, мумтоз ва замонавий мусикаси фестиваллари, мусикий-бадний асарлар ташловлари, мавзулар бўйича кечалар ва кўргазмалар;

Маданият ходимлари ва бошқа кизиқарли инсонлар билан учрашувлар;

ОТМнинг умумий тадбирлари, анъаналари ва урф-одадлари;

ОТМнинг бўш вақтни тўғри ташкиллаш
 бўйича инфратузилмасидан фойдаланиш;
 ОТМ музейи фаолияти;
 Музейларга саёхатларни уюштириш, шаҳар,
 ўлка ва давлатнинг тарихи ва маданиятининг
 обидалари билан танишиш;
 ОТМ талабалар гузар жойида яшовчилари
 учун ижодий танловлар ўтказиш;
 Талабаларнинг жамовий концертлар
 уюштириш фаолиятини ривожлантириш;
 Талаба ёшларнинг Республика миқёсидаги
 форумлар ва лойиҳаларда иштирокини
 татбиқлаш;
 Концертларга ва спектаклларга боришни
 ташкил қилиш;
 Тарбивий ишларнинг индивидуал шакли;
 Шаҳар ва вилоятнинг маданий муассасалари
 билан ҳамкорликни йўлга қўйиш;
 Шаҳар ва вилоятнинг ёшлар билан ишловчи
 муассасалари билан ҳамкорликни йўлга
 қўйиш.

ОТМда музей ташкил қилишнинг боскичлари

ОТМда музей ташкил қилиш ва уш ривожлантириш бир нечта боскичлардан иборат бўлади:

1. Кўришнинг мавзусини таниш;
2. Музей учун кўргазмаларнинг тўплаш ва тайёрлаш;
3. Музей учун хонани тайёрлаш ва ёрдамчи жамғармани тузиш;
4. Экскурсия раҳбари, олиб борувчилар ва музейнинг иш вақтини тайёрлаш.

Тайёргарлик ишлари – ўлкашунослик бўйича билимларни шакллантириш ҳисобланади. Ҳар бир талабалар гуруҳи музей Ксигашишнинг тошириғига биноан кидирув ишларида қатнашди ва берилган тошвириқларни бажарди:

- Республикада яшовчи аҳолининг ҳаёти ва яшаш тарзини кўрсатиб берувчи предметларни йиғиш;
- хўжалик фаолиятида фойдаланиладиган ашёлар, кийимлар, идиш-товуқ ва иш қуролларини йиғиш;
- Шаҳар (қишлоқ)нинг тарихи бўйича маълумотларни топиш;
- Мамлакатимизнинг ёркин вакиллари (уруш иштирокчилари, олимлар, ёзувчи ва шоирлар, артистлар ва спортчилар) ҳаёти тўғрисидаги ҳужжатларнинг излаш;
- Мактабнинг тарихи бўйича маълумотлар ва кўргазмалар материалларни топиш;

ОТМ музей базасини ўлкашунослик йўналишини қутайтириш ўсиб келаётган ёш авлодда маънавий-ахлоқий ҳамда ватаншарварлик руҳида тарбияланишнинг самарадорлигини оширади.

Музейнинг кўриниши (экспозиция)сини ташкиллаш – машаққатли, бир нечта боскичдан иборат бўлган жараён:

- ўтказилиши қутилаётган кўргазма учун кўриниш концепцияси ишлаб чиқилади, яъни уни ташкил қилиш ва ижро этишнинг мақсад ва вазифалари белгиланади, қутилаётган кўргазманинг мавзуси аниқланади ва муҳокама қилинади;
- кўришнинг меъморий-бадний қисми ишлаб чиқилади.

Меъморий лойихалантириш жараёнида кутилаётган кўргазма тўғрисида тўлиқ ва моддий гушунча бери оладиган ҳолатда кўргазмалар майони (зал) нинг микети ва хомаки нусхаси, кўргазмалар мажмуаси ишлаб чиқилди. Музей Кенгаши томонидан мавзулар режаси ва меъморий-бадний лойихалар тасдиқлангандан сўнг кўрғанишни созлаш ишлари бошланди.

АЛИЖОНОВА МАХБУБА РУСТАМЖОНОВНА

**БЎЛАЖАК ҚИЩЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МУТАХАССИСЛАРИДА
МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРГА ОИД ТУШУНЧАЛАРНИ
РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЖТИМОЙ ПЕДАГОГИК
МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

МОНОГРАФИЯ

Бадний муҳаррир:
Техник муҳаррир:
Саҳифаловчи:

А.Сидиков
Р.Ахмедов
Н.Абдуллаева

Босишга рухсат этилди: 2022 й. Напирёт босма табағи – 5,75.

Шартли босма табағи – 2,875. Бичими 84x108 1/16.

Аҳли 100.

Баҳаси келишилган нархда.

«Poligraf Super Service» МЧЖ

150114, Фарғона вилояти, Фарғона шаҳар, Авнасослар кўчаси 2-уй.

«ClassiC»
nashriyoti

9 789943 824775